

palócföld

irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat LXI. évfolyam 2015/4.

Németh Zoltán, Sopotnik Zoltán, Szávai Attila

TARTALOM

„kávéházi szegleten...”

● Sopotnik Zoltán	Tar Sándor/film/arc/hiányjel/bálna	3
● Szili József	Jelenés a hegyen / Te már semmit sem / „Teljesen nyugodt és boldog vagyok” / Egyszeregy	5
● Rainer Maria Rilke	Az angyalok	10
● Kántor Zsolt	(Fordította: Szili József)	12
● Nagypál István	Kuratórium / A konstrukció	14
● Balogh Ádám	Egyenetlen domborzat	15
● Gordon Henry	Őrségváltás	16
	A folyó népe – Az elveszett óra / Dodem álomdal (Fordította: Gyukics Gábor)	16
Salgó Blues		
● Juhász Tibor	Nyolcas rutin	22
Próza és vidéke		
● Szávai Attila	Angyalok és robotok	24
● Bogyó Noémi	Kalitka a toronyban (regényrészlet)	28
Kutatóterület		
● Németh Zoltán	„Ez senkinek nem teccett.” (Az alárendeltség tapasztalata a közép-európai posztmodern álneves regényekben)	37
● Wirágh András	Kittlertől, Kittlerről – Kittler után (A Partitúra, a Prae és a Tiszatáj tematikus számairól)	47
● Ujlaky István	A bolygó hollandi avagy a holland tengeri hatalom a XVII. században	54
Kép-tér		
● Nagy Csilla	„A narratíva maga a festés aktusa” (Beszélgetés Kaliczka Patríciával)	72
Találkozási pontok		
● Kadlót Nikolett	„Életem alapélménye az állandó kívülállás” (Beszélgetés Sopotnik Zoltánnal)	75
Ami marad		
● Szendi Nóra	„Innen te nem mész el” (Kiss Tibor Noé: <i>Aludnod kellene</i>)	83
● Barna Péter	Színész és néző (Turi Tímea: <i>A dolgok, amikről nem beszélünk</i>)	89
● Handó Péter	A szocializmus melegágyából (Végel László: <i>Bűnhődés</i>)	93

A lapszámot Kaliczka Patrícia munkáival és azok részleteivel illusztráltuk. A borítón a *Szerencsejáték Zrt.* (olaj, képeslap, 10,5x14,9cm, 2012), a *Totem* (olaj, vászon, 55x65cm, 2011) és a *Diána* (olaj, vászon, 240x205cm, 2014-2015) szerepel. A festmények megtekinthetők a művész honlapján. (<http://patriciakaliczka.com/index.html>)

Főszerkesztő:
Mizser Attila (attila.mizser@gmail.com)

Szerkesztő:
Nagy Csilla (csillester@gmail.com)

Képszerkesztő:
Földi Gergely (foldi.gergely@upcmail.hu)

Lektor/Korrektor:
Tóth Kinga (tothxkinga@gmail.com)

Főmunkatársak:
Nagy Pál (Párizs)
Pál József (Salgótarján)
Tózsér Árpád (Pozsony)

Alapító:
Nógrád Megyei Önkormányzat
Közgyűlése

Készült a Polar Stúdióban
(Salgótarján)

Támogatónk:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Médiapartnerünk:
Nógrád Megyei Hírlap

Kiadja:
Balassi Bálint Megyei Könyvtár
(3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

Felelős kiadó: Molnár Éva igazgató

Fenntartó:
Salgótarján Megyei Jogú
Város Önkormányzata

● Levélcím: 3101 Salgótarján, Pf. 18. ● Telefon: 32/521-560 ● Fax: 32/521-555 ●
Internet: www.palocfoldfolyoirat.hu ● E-mail: palocfold@gmail.com ● Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER) ● Előfizethető a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban, a Palócföld Könyvek sorozatban megjelent kötetek megrendelhetőek ugyanitt ● Megvásárolható Budapesten az Írók Boltjában (VI. kerület, Andrásy út 45.), Balassagyarmaton a Kincsestár Könyvesboltban (2660 Balassagyarmat, Rákóczi út 61.) ● 2015-ben megjelenik 6 alkalommal ● Egy szám ára 500,- Ft ● Előfizetési díj egy évre 3000,- Ft, amely a postaköltséget is tartalmazza ● Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza ● ISSN 0555-8867 ● INDEX 25925 ●

SOPOTNIK ZOLTÁN

Tar Sándor/film/arc/hiányjel/bálna

Akár Tarr Béla filmjében, mikor hatalmas bálnát húznak végig egy elfejtett városrészen, úgy húzza maga után valami láthatatlan erő azt az embert, érdekes, érdekes, hogy nagyon lassan, szinte észrevétlen lépésekkel vonszolja, mégis roncsolódik az arc, a bőr felülete, akár egy papírcsomagolás hámlik le, apró kövek vájnak utat később a húson is, épülnek belé, huss, vér, huss, szakadj rá az anyaföldre, lehet, hogy sátáni erő, lehet, hogy már az ördögön is túl matat ereje, az utca lakói, mind a házaik előtt, úgy figyelik, ahogy vonszolódik egyikük, az utca egyik társa, szemükkel keresik a démoni kocsit, vagy lovat, ami húzza a szerencsétlent, de nem látnak semmit, biztosan lúdvérc, vagy a gyerekkori rémkép Rézfaszú Bagoly, keresztet próbálnak vetni, mint általában, most is elhibázzák, a hit ereje sose volt erőssége egyiküknek se, a második próbálkozásnál robban a kerítés a hátuk mögött, nem mozdulsz, nem mozdulsz ember, akaratod akár a vér, szakad rá az anyaföldre, foszlik szét, hordják emlékké a bogarak, nem hiszik el, hogy mit néznek végig, hogy minden hirtelen fekete-fehér, még mindig a kötelet keresik, egy disznóvágás hangjai kimerevednek a reggelben, ez már nem is a gonosz, sokkal nagyobb és másfelől közelít, még mindig a lúdvérceget keresik, az ember pedig üvöltene, sikoltozna, könyörögne, ha lenne hangja hozzá, de csak a tátogás marad, amit egy idő után nem ismer fel senki a massa alól, talán mégis a Rézfaszú Bagoly, mire

a látomás, vagy mi a hétszentség, az utca feléig ér,
a látványtól tíz ember hányja el magát,
lefolyik a gyomortartalom munkásruhán,
fűzöld szvetteren, kifakult, pecsétetes otthonkán,
még a törzsüket sem tudják meghajlítani,
nemhogy megfordulni és úgy okádni, ki vannak
állítva, akár terepasztalon az ólomkatonák,
vesztes csata, persze, hogy vesztes ütközet,
végig kint, a kimerítő hideg szélben, a belső
szerveket romboló félelemben, az élő gyászban,
míg az, ami az emberből megmaradt, fel-
emelkedik és a templom tetejére csapódik,
sosem merik leszedni onnan, sosem mernek
imádkozni onnantól, elfelejteni pedig meg sem
próbálják, csupán a falu levegője változik,
nyári forróságban is enyhe tél marad, egyre
elviselhetlenebb. Az országban pedig, mint a
kóros pattanások, elszabadul a fanyar indulat.

SZILI JÓZSEF

Jelenés a hegyen

Béki Istvánnak

Máté szerint Jézus felvitte magával
Pétert Jakabot Jánost egy magas hegyre
elváltozott előttük arca ragyogott ruhája fénylett
majd megjelent Mózes és Illés
Péter megszólalt
Uram jó nekünk itt lennünk
építetek három sátrat
egyed Neked egyed Mózesnek egyed Illésnek
Márk és Lukács szerint Péter nem tudta mit beszél
annyira megrémültek

Az Írásban mindez hirtelen támad
nincs előttje utánja
vagy csak előttje van és utánja
és a kettő között van ami szinte nincs
Jánosnál például szó sincs az esetről
csak a másik három tudta ezt a gyönyörűséget
amit talán nem is lehet kitalálni
csupa fény csupa tündöklés
és a legbensőbb ragyogás ki se látszhat
Márknál Lukácsnál tudatzavar és rémület
de az egyszeri ige mindenkori

jó nekünk itt lennünk
nekünk itt lenni jó
jó mert lenni jó
itt és most lenni jó
lenni másképp is lehet
az nemlét is lehet
lenni csak itt és most jó

Te már semmit sem

Te már semmit sem tilthatsz meg nekem
ennyivel vagyok túl az életem
lételem szellemlét félig negyedig
egy nem ittenivel elegyedik
ahogy szavadat nyűvöm tilolom
kifoszlik belőle a tilalom
csend lesz szellemlét vagyis semmiség
valami visszhang még innen ma még
de az időben már egy más helyen
készül ellenni némán szertelen
nemlétezéssel s akkor ez a múlt
éppúgy nem lesz mint ami sose volt

„Teljesen nyugodt és boldog vagyok”

(„...drága nő, ha hozzám vagy közel,
Nem játszi kedved, gazdag bájaid,
Nem leked büszke röpte bájol el.
De az a szellem, mely körüllebeg,
S egy ily világot szent egységbe hoz,
S mit éjfél, nyári nap, mit zene szűl,
Egyszerre mindaz általárjadosz.”
Madách Imre: *Válasz*)

Miként ha most nyugalmad boldogságod
szivárvány ívén áradna felém
árjadoszna ekként Madách szavával
ő tudta így a vágy összetevőit
két-nem-tragédiánk be- s kitevőit
árnyalni árny nélküli árnyalással
tengve túltengve zengve árjadoszva
szivárványul az égre küldeni

Egyszeregy

Rád nincsenek szavak
varázsszó kellene
nekem vagy aki vagy
gondom egyetlen
mert annyi itt a vad
s ki-ki kikezdene
veled hát védd magad
ne legyen akárki
s ne játszz boldogtalant
ha nem tudod kívárni
az igazit egyetlened
kit annak hiheted
addig lehetsz vagány
annyi jöhet ahány
mert ez világmagány
páratlan vagy az Egy
s ha van benned hiány-
tudat csak ez az egy
hogyan te vagy az az egy
s hogy egyszer egy az egy

RAINER MARIA RILKE

Az angyalok

Mindnyája nyelve nyugós,
szepőtlen lelke fény,
s egy vágy (akárha bűnös)
elleng álmuk színén.

Egyforma mind s úgy némul
Isten kertjén akár
a sok-sok intervallum
hatalmán s dallamán.

Ha szárnyukat borzolják,
az kavár légi örvényt:
mintha Isten tömpe szobrász-
ujjai lapoznák
a Kezdet sötét könyvét.

Fordította: Szili József

KÁNTOR ZSOLT

Kuratórium

A homokszemek között fölbukkannak a hangyatojások. Felborzolja a levegőt a szél, összegyűri a hullámzást, beleír a pórusokba. A föld bőrébe hatol. Mint a PLÜSS szőrzet és a hipermangán szemcsék. Találkoznak. Egy kis ciklon pörög a hegy szájában, egy levegőből kinőtt öböl, mintha az ékszerek közé dugott karkötő lenne, apró gyémántokkal. A tűnődés bebalzsamozza a lelket! Ugyan, a hiúság zománca lepereg „A hatalom hallgat, a múmia néma.” Hallani fentről a besebesedő felhők közül. A pók bőbeszédű reggel, egy tündérhajszállal csalogatja fel hálójába a legyet. Kis ólomkatona dől el a márványmintázatú pódiumon, a csend felbomlik. A lárvákból kikelnek a mentségek és a hírek. S a fundamentumok recsegve-ropogva jajveszékelnék. A homokóra megáll, egy képernyőre merednek a kuratórium szemei. Most veszik észre, hogy ők maguk üldögélnek a forgatókönyv lapjai között.

A konstrukció

Nem a szülei életét akarja megismételni. Majd amikor mégis belépne a múlt, visszájára fordítja a kapcsolatot. A különbözőség felölti az időt, mint egy súlyos télikabátot. Hazudhatná magának azt is, hogy tradíció-dúsítás. Ez a vonakodás persze pont a létrehozás által támad. Mert az írás egy másik jelrendszerre utal, ami a leírásakor nincs jelen. És a lappangó jelenlét felnő benne. Kinövi a helyét a reflektálás. Szétnyomja a kereteket az ellenkezés ösztöne. Az idejéből kiforgatott tér viszont beszívja magába. Ahol a legnagyobb komolyságok is sületlenségeknek tűnnek. A redőzet vonalai közé szórt púder enyhíti a fájdalmat. Majd a legbiztosabb szisztémák is szertefoszlanak. Semmivé lesznek a beszédek (a tekinteted valóban lemeztelenít). A kudarcnak viszont van lendítőereje. Öntudatlan, hálószerű kesergést telepítesz. Ráfonódik a szobára, a nyakadra. Ezért leszel ráncos egy kicsit. A megoldást a probléma megint megeszi.

NAGYPÁL ISTVÁN

Egyenetlen domborzat

*Paweł Althamer: Daniel, műanyagszobor
Koji Kamoji: Terrain, installáció*

azt mondtad a koporsó mellett állsz
a testem olyan akár az olvadt műanyag
keresztek lógnak a beleim között
mintha köveket dobnának a tengerbe

szemtelenül nézlek miközben újra
és újra a kezemet fogod már mindenki
elhallgatott de te ott állsz és sírsz
mintha minden fa fekete színű lenne

rajtam fehér öltöny és mosolygok
most elhalkulsz már csöndben állsz
soha nem lehetek már vízesés

olyan vagyok neked akár egy gyerek
folyton-folyvást hozzád beszélek
minden este elvékonyuló holdsarló az égen

BALOGH ÁDÁM

Őrségváltás

Aludj nyugodtan, én ébren vagyok, simogatta meg a homlokomat, majd visszafeküdt a kihúzható kanapéra, melyet azért hoztak be a szobámba nagybátyámmal, hogy egész éjjel velem lehessen, mert félttem a sötétben.

Az olvasólámpa fényében láttam, milyen szenvedéllyel olvas, és sokszor nem is volt szükség nyugtató érintésre, már az olvasás neszeinek monoton ritmusa álomba ringatott.

Amikor hirtelen kihagyott a lapozás, az ágyamról fürkésztem, emelkedik-e a mellkasa. Éppen keltem volna ki az ágyamból, hogy megnézzem, mi történt vele, amikor hirtelen felhortyant, és olyan gyorsan kezdett lapozni, mintha tényleg elolvasta volna azokat az oldalakat, melyeket végigaludt.

Becsuktam a szemem, mintha nem észleltem volna semmit abból, hogy az őrszem ébersége kihagyott a tűz mellett. Ezután úgy teltek az éjszakák, hogy alvást színleltem. Próbáltam ébren várni, hogy végre elhallgasson a lapozás, és nézhessen apámat, milyen békésen alszik.

Egyszer sikerült odaossonom hozzá. Kivettem a kezéből a könyvet. Egyikünk sem lélegzett abban a fél percben, és amikor éreztem, hogy sikerrel jártam, kifújtam a levegőt, mire felhortyant. Megsimítottam a homlokát, ahogyan ő szokta az enyémet. Befeküdtem mellé, és én lapoztam tovább, mintha el sem aludt volna.

GORDON HENRY

A folyó népe – Az elveszett óra

Amikor a folyó népe voltunk
időnként másképpen beszéltél
másképpen, mert a vének befolyása
alatt voltunk-, a kezek északi
dialektusa jön létre
sokszor ismételt történeteikben.
Amikor a folyó népe voltunk
a nap villám sújtotta fákból
csinált ABC-t nekünk
miközben a kerti fatuskón ülve
sodortad a dohányt
amit mi ültettünk
a megemelt ágyásokba
a villanyoszlopnál.

Amikor a folyó népe voltunk
a sintértől hozott kutya
rákos lett és ahhoz a földhöz
közel temettük el
ahol a fiatal villám asszony
golflabdákat ütögetett egy boton
himbálódzó szakadt ing felé
ahol minden labda eltűnt.
Amikor a folyó népe voltunk gyógyteát csináltunk
Zahquodnak és böjtöltünk és izzadtunk hajnalonként
négy napon át Eagleheart tanításait követve.
Zahquod néhány hónapig itta a teát
és ősszel halt meg.

Amikor a folyó népe voltunk köveket tettünk
a postaládába hogy elriasszuk a hétvégi huligánokat
attól hogy megrugdossák amíg mi alszunk
minden csütörtökön
beautóztunk a városba,
ahova Anungoonce táncórára járt.
Sok srác járt utána
egyet felvettünk.
A kocsiban a fiút gyakran szorosan magához vonta
meggyőződve arról, hogy a srác megkapta az adagját mielőtt
beajult volna a vércukor hiánytól.

Amikor a folyó népe voltunk
még volt nagy levelű rebarbara,
vad pulykák kapirgáltak a homályban
a kocsifeljárónál
néhány nagyra nőtt tyúk a ház előtt
a benzinkutas elnézést kért amikor látta
hogy a pwagunnaal beszélsz pénteken kora reggel
aki elmondta, hogy Zahqoud
interleukon 2-vel kezdi a kezelést.

Amikor a folyó népe voltunk Townes zenéjét
hallgattuk a nyári hetek minden napján
'to live is to fly' mondta 'both low and high'
énekelte rekedtes Oklahoma hangon
neked Smoke jutott róla eszedbe
azon a héten, amikor a lovát bámultad
és az unokája, Anungoonce megeresztett
egy szívből jövő kacagást a legelőt körülvevő
szögesdrót kerítésen kívül,
miközben futott a Seguili nevű ló.

Amikor a folyó népe voltunk egy télen
öt nap telt el áram nélkül, hullott faágakhoz
támaszkodva szartunk az udvaron
teleraktuk a kályhát, a földön aludtunk
és kocsival mentünk zuhanyozni a kanadai tavakhoz.

Amikor a folyó népe voltunk
éneklés ébresztett egy éjjelen
kiszaladtál és kérted
a csillagokat és a teremtőt
hogy emlékeztessenek a szavakra
emlékeztessenek a szavakra
Giizhay manidoo szánj meg
Giizhay manidoo hozz gyógyulást.

Amikor a folyó népe voltunk Geeshik
Eway Abaat nem akart tudomást venni rólad
bár te többször kérted, hogy engedje
szerelmed utat találjon hozzá,
hogy elmondhasd neki
mit tudsz a hulló csillagról és a születéséről
cirkáló fehér darvak alatt
Hogy együtt nevetehesetek rajta
amikor három évesen sírva jött ki
Rose nagyival az izzasztóból.

Amikor a folyó népe voltunk látogatóik jöttek
idegeneket hoztak, az idegenek barátokat
hogy hozzunk fát és követ a névadáshoz
izzasztók és szomjazók tánca énekek és az a sok
ajándék, amit Eagleheart megosztott veled
amikor kint éltél nyugaton.

Amikor a folyó népe voltunk
őzek szaladgáltak felénk reggelente
egy reggel hosszú sorokban jöttek
egyikük sebesülten három lábon
bicegett. Negyedik lábát nyílvessző
sértette meg, miközben te az ablak
belső oldalán reggelit készítettél
a lányoknak, akik Nawgwayawp miatt
jöttek és itt aludtak a tánc után.

Amikor a folyó népe voltunk nem volt
írásra idő, túl sokan haltak meg, túl sok

gyermek született, túl sok ünnepet kellett
rendezni, túl sok fát kellett vágni, túl
sokat telefonáltunk, túl sok utat tettünk meg
White Earth és Turtle Mountain felé
túl sok üzemanyagot égettünk
túl sok névre volt igény, mi ismertük őket
ők nem tudták kik vagyunk
túl sok találkozás, túl sok csalódás,
túl sok fáradt beszéd, túl jutottunk
az aludni tér és a fenn marad
különbözősége között.

Amikor a folyó népe voltunk
Crow tudta, amit ma te is tudsz
hogyan egy kő nem jó hely egy órának
amit mi időnek hívunk nem mérhető
elveszett vagy emlékező szavakkal,
nem lehet leteperni a földre,
vagy megáldva hátrahagyni, elfelejteni
vagy kissé a fény rokona lenni
aki úgy tér haza, mint ahogy a fényes tiszta nap
eltűnik a reggel és az este között.

Dodem álomdal

Öregember
elvezetem ezüst kenudat
a víz közepéig
ahol a bűvármadár hímje
hátán hordozza gyermekeit.

Ha csendben vagyok
hívásként érkezem
egy másik vízpartról
hogy közelebb kerüljek
és láthassam azokat a fantasztikus szemeket
amelyek azt nézik hogyan sodródom
magányosan

Fordította: Gyukics Gábor

Nyolcas rutin

JUHÁSZ TIBOR

Aznap hajnalban nem szaglászta az utcában a kóbor kutyák. Talán visszahúzódtak a nyugati városrészt szegélyező erdőségbe, ahová kölykkorukban hungarocellel bélelt kartondobozokban rakták ki őket. Az elevebb, mozgékonyabb kölykök nem ettek a melljük rakott patkányméreggel és kutyatáppal töltött konzervből, hanem esetlenül a gazdáik után iramodtak, majd egy kis erdőbeli ténfergés után valahogy leértek az épületek közé, ahol a város illat- és hangorgiája elterelte figyelmüket az elveszettségükről. Csak a félős, szeretnivaló kiskutyák maradtak a dobozban, viszont ezek már soha nem hagyhatták el a kartont. Megértettem őket. Ismertem már azt az éhséget, amit a hirtelen kétségbeesés meg a félelem szül. Ezzel magyaráztam magamnak a rohamaimat, amik akkor törtek rám, mikor napokig odáztam jelentkezésemet egy-egy álláshirdetésre, és mikor felhívtam végre a szórólapról a telefonszámot, egy unottan sajnálkozó női hang közölte, hogy ha egy nappal hamarabb tárcsázok, már ma kezddhetem volna. Ilyenkor mindent felfaltam, amit a lakásban találtam, beleértve az avas szalonnát és a ki tudja mikori lekvárokat is. Nem figyeltem, hogy mi kerül a kezembe.

A konténerek körül nem motozott senki. A betontalpakon álló rozsdás vasszemetesek környéke is kihalt volt, egyetlen eb sem hevert szokott helyén, a városzéλι ikerházak lábszáránál elnyúlva. Egy négylábút véltem csak felfedezni, de az sem biztos, hogy az volt, messze, az utca elején rohant valami, de a hajnali köd bizonytalanná mosta az ottani körvonalakat. Mindig volt a zsebemben pár száraz zsömlé, amit ezeknek a csontos jószágoknak hoztam, hogy amíg nem ér ide az egyébként állandóan késő vállalkozó, legyen mivel elütnöm az időt. A hideglelős hajnalok során már egészen hozzám szoktak ezek a kiverő állatok, rendre ott tébláboltak a kapum előtt,

megnyalták a kezeimet, lefeküdtek a betonra és hasukat a libabőrös ég felé fordítva megadóan vinnyogni kezdtek. De most teljesen halott volt az utca. A vállalkozó sem akart megérkezni, de még nem estem pánikba, hiszen ennyi késéssel szinte minden reggel számolni kellett.

A vállalkozó nagydarab, kopaszodó ember volt. Az a fajta férfi, aki tisztában van a múltó idóvel, de hiúsága egyszerűen nem tűri el, hogy más is észrevegye rajta az éveket. Ezért deres haját megnövesztette és ráfésülte a fejtetőjén növekvő bőrre. Munka közben is megállt fészülködni, még mi hordtuk a téglákat vagy kevertük a betont. Nevetni nem mert rajta senki, mert nem hivatalosan dolgoztunk nála, vagyis minden további nélkül elküldhetett bármikor. Állandóan késett, és sűrűn előfordult az is, hogy egyszerűen nem jött. Más dolga akadt, vagy nem tudott időben felkelni, fogalmam sincs, ilyenkor csak azt vettem észre, hogy kivilágosodott. Természetesen az ilyen napokra nem fizetett, ezért a hónap utolsó péntekjén megkapott bérem szinte sosem érte el a minimálbért.

Lábamnál, mint egy halott eb, feküdt a táskám, gyomrában az egész napi víz- és élelemszükséglettemmel. A házakban sorra kapcsolódtak fel a lámpák, egy nyitott ablakon át egy ébresztőóra rikoltozása hallatszott. A köd lassan felszállt, és most már megbizonyosodhattam afelől, hogy az utca kátyús szalagján csak tűzcsapok és oszlopok helyezkednek el, amik mögött, bár egyik-másik kutya tényleg nagyon sovány volt, nem lehetett elrejtőzni. Nemsokára kivettem egy zsömlét a zsebemből, és addig nyomorgattam a kezeimmel, még az egészszából morzsa nem lett. Aztán kivettem egy másikat, majd még egyet, és így tovább, egészen addig, mígnem már az utolsót marcangolták az ujjaim. Odaköszöntek nekem a főállású alkoholisták, akiket már hajtott a napi rutin, és útban voltak törzshelyük, a Nyolcas felé. Az a kocsmá onnan kapta a nevét, hogy nyolc órakor nyitott. A vállalkozó három óráat késett. Felszedegtettem a járdáról morzsákat, és miközben elindultam visszafelé a házba, reggelihez láttam.

Angyalok és robotok

SZÁVAI ATTILA

Sűrű, nehéz kánikula. A strand előtt szoborcsoport, az angyalok is csak hunyorogva bírják a hőséget. Kopott kisbusz fékez a strand épülete előtt, parkolóhelyet keres a sofőr. Az utastérben három generáció, nagymama, nagypapa, anyuka, apuka, tinilány, kisleány. Apuka ül a volán mögött, hosszas keresgélés után talál csak megfelelő parkolóhelyet. Kikászálódnak az egykor jobb napokat látott járműből. A tinilány vetkőzni kezd, a póló alól bikini kandikál, anyja erélyesen rászól, még ne, majd bent. A kisleány vízipisztoly arzenált nyalából fel a csomagtartóból, rakományát féltve, ölelve téblábol a kocsi mellett, azt gondolja, ő egy robot. A (gép)gyerek a nagyszüleit nézi hunyorogva, amióta nagypapa elmesélte neki, hogy a nagy háborúban egy akna majdnem levitte a fejét, és azóta egy jókora fémdarabbal van pótolva a koponyája, meggyőződése, hogy a nagypapa is egy robot. Egyszer rajtakapta az öreget, amint az a műhelyben épp a nyelvével ellenőrizte, hogy van-e áram a kilencvoltage elemekben, és persze azonnal arra gondolt, hogy így tölti fel magát a nagypaparobot. A nagymama, gondolja most a kisleány, biztos nem robot, mert isteni rétest süt, olyat meg ugye gépek nem szoktak.

A fürdőhely környékén a város jellegzetes alapzajából kitüremkedik a strandoló embertömeg morajlása. Az autóból parkoló nagyszülők felélenkülnek. A nagymama régi nyaralásokra gondol párás nosztalgiával. Ezt látva a nagypapa ismét megerősíti magában az évtizedek óta nevelt és hizlalt rögeszmét, miszerint a nosztalgia a gyenge jellemű emberek menekülési útvonala. Megvető krákogással veszi el nagymama kezéből a hűtőtáskát, majd kedvenc kisleányja felől érdeklődik. Nagypapa csak akkor nyugodt, ha a háttérben folyamatosan szól a rádió.

Apuka igyekszik nem megbámulni a strand bejárata felé igyekvő formás fiatal lányokat, igyekezete meglehetősen látványos, pont ez teszi feltűnővé, a nem arra nézés erőltetése. A mozdulatlanság ecetes izzadtságszaga. Nem arra nézni, ahová az egészséges harmincas férfiak néznének. Nem bebambulni a fiatal dekoltázsok langyos, illatos kanyonjaiba. Felesége észreveszi az elfojtott máshová nézéseket. Közelebb lép, gyengéden megpuszítja férje jobb vállát. A tini lány látja ezt, és ismét elcsodálkozik azon, hogy ott annak a két embernek köszönheti az életét, annak, hogy azok tizenöt évvel ezelőtt nemzették őt egy ágyon, lihegve, vicces mozdulatok közt.

Nagypapa különböző tárgyakat helyez fürdőnadrágja derékgumija és teste közé, telefon, patkópénztárca, szemüvegtok. Felhangosítja a kisorádiót, mely nyakában himbálódzik egy madzagon, épp híreket mondanak, a szövegben ott tart a hírolvasó: munkanélküli ráta. Anyuka rászól a kisleányra, ne szaladj, esesel, ne nézz a napba, mert megvakulsz. A kisleány ufókat keres az égen, annyira belefeledkezik a felfelé bámulásba, hogy nekigyalogol a kocsis orrának. Nagypapa felröhög, te kis tengerészgyalogos, minek neked annyi fegyver. Apuka nevetve mondja anyukának: a strand az ördög lábvize. Anyuka felkacag, majd csípőjével pajtáskodón taszít egyet a férjén. A tini lány megy leghátul, éppen apja és nagypapa fenekét nézi felváltva, aztán nagymama fenekét, nem tudja elképzelni, hogy nagyszülei valamikor aktív szexuális életet éltek, arra nem is mer gondolni, hogy talán még most is csinálnak ilyesmit.

Strandbelépőt vásárolnak, közben függén toporognak, a forró beton átsüt a papucstalpakon. Mivel elaludta a nyakát, a pénztáros törzsből fordul feléjük, nem nyakból. Van benne valami gépies. A kisleány meggyőződése, hogy azért, mert valójában egy humanoid robot. Belépnek a strand területére, elfogódottan vigyorognak. Nincsenek hozzászokva, hogy ennyi ember van egy helyen, apuka megállítja, csendre inti családját, hallgassátok, mondja. Embermorajlás. Elindulnak. Az embertömeget látva a kisleány eszébe jut egy nemrég olvasott összeesküvés-elmélet, miszerint száz emberből egy nagy valószínűséggel földönkívüli. Körbe néz, hány lehet itt. Apuka a csendről magyarázza anyukának: mikor odakint a parton csend van, az ám a nagy dolog, csend, mint a kihűlt bablevesben. Anyuka büszkén a férfiba karol, tudja, hogy azért mond ilyeneket, mert néhány gyerekkori lelki sérülést akar így kompenzálni. Lányuk egészen el van ámulva a sok formás fiúfenék láttán, izgalmát csak azzal tudja elfojtani, hogy főtt kukoricát kér. Először találjunk megfelelő helyet, inti le édesanyja. A tini lány elhallgat: egy sarokba dobott selyembugyi hallgatása.

A strand légterét vastagon tölti be az embermorajlás, olykor, mint egy tűzijáték rakétája ugrik ki a monoton zajból néhány harsány gyerekkacagás, hogy a frottírpuha levegőben az ég felé röppenjen.

Nagypapa kijelöli a megfelelő helyet, ahová leheverhetnek. A kisleánynak

nagyon tetszik, ahogy az idős férfi nagy szakértelemmel magyarázza a kiválasztott hely előnyösebb részleteit, pont ugyanígy akar majd öregkorára ő is magyarázni (gép)gyerekeinek, (gép)unokáinak, az árnyékos pázsitot, a szemetes közelségét, a kisgyerekes, kiskutyás családok éppen megfelelő távolságát. A kisorádióban ott tart a bemondó: plenáris ülés. Apuka és anyuka leterítik a pokrócokat, gondosan elsimítják a gyűrődéseket, vetkőzni kezdenek, leveszik pólóikat. Nagymama lopva megnézi anyuka hasát, ilyen korában neki nem volt ekkora. Nagypapaki pakol a fürdőnadrágjából, az onnan előkerült tárgyakat gondosan elrendezi a pokróc szélén. A szemüvegtokot valamiért megszagolja. A gyerekek a tinilány határozott ellenkezése dacára közös pokrócot kapnak. A műanyagfegyverek a hűtőtáskák mellé kerülnek. Nagypapa leveszi a papucsát, mint egy nagy kukac, odakúszik a nagymama mellé. A kisfiú a levetett papucsokat nézi, nagypapa lába jelentős izzadásra képes, így most a strand porával keveredett bőséges izzadás szürkés habként jelenik meg a papucs belsejében. Strandszaft, gondolja a kisfiú.

A nagymama keresztretvényt kezd fejteni, apuka termoszt vesz elő, kávé tölts először anyuka, majd a nagymama műanyag poharába, a felnőtt férfiak nem kávéznak. Anyuka csak akkor képes megfelelően érzékelné az emberhadat, ha lelkileg eltávolodik a helyzettől. Arra gondol, ott gyalogol a medencék szélén a milliányi strandgomba és ezernyi tartós szőrtelenítés. Ellenőrzi, berakta-e a vízálló sebtapaszkokat. A gyerekek apjukkal a medencéhez gyalogolnak. A férfi néhány fröcskölő mozdulattal bevizezi magát. A gyerekek behúzott hassal lépnek a vízbe. A lány felteszi bűvárszemüvegét, hogy a víz alá merülve figyelhesse meg a közelben fürdőző férfiak úszónadrágjait. Apuka a közelükben fuldokló katicabogarakat kezdi el kiszedni a vízből, a bogarakat a szalmakalapjának peremére teszi. Nagymama felnéz a rejtvényfejtésből, épp apukára néz, aki a katicákat menti és arra gondol, fia egy angyal, a katicák mentőangyala.

A hangosbeszélőn egy kisfiú nevét mondják be, aki anyukáját keresi, apuka nem érti, hogy lehet olyan neve egy gyereknek: Kázmér. Szerinte a Kázmérok általában vízóra-leolvasók, kéményseprők, kollégiumi gondnokok, vagy éppen nyugalmazott katonatorvosok. De semmiképp nem gyerekek. A kisfiú a víz alá merül, aztán fel, újra le, aztán vissza. Érdekesnek találja, hogy a víz alatti tömött, süket csendet a strandzaj követi. Mire újra feljön, még hallja a névmaradékot, z mért keresi édesanyja az úszómesteri asztalnál. Örül, hogy szüleitől a Boldizsár nevet kapta. Anyuka a nagymama segítségére siet egy függőleges négybetűs erejéig. De az abból induló vízszintes négybetűsben már bizonytalan (talán leander a megfejtés). A tinilány még nem tudja, hogy éjjel férfi fürdőnadrágokkal fog álmodni, ahogy vérszomjas péniszek kúsznak elő azokból. A kisfiú meglepetten bámul egy férfit a szomszédban, aki néhány gyakorlott mozdulattal lecsatolja málábát, majd a művétagot játékosan a kisfiú felé lengeti, integet vele. Lesápad a gyerek,

a robotika első törvénye jut eszébe, suttogva mondja maga elé: A robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben, vagy tétlenül túrnie, hogy emberi lény bármilyen kárt szenvedjen. Kétszer elismétli, miközben a nagypapához igyekszik, merev háttal lépdel, félelmében nem meri lóbálni a karjait, maga mellé szorítja azokat. Közben arra gondol értetlenkedve, amit nagyanyja szokott mondani. Nagymama szerint mindenkinek van egy őrangyala, aki mindig mellette van. A kisiú nem érti, hogy ha valakinek őrangyala van, annak hogy hiányozhat a lába. Vattacukor ragadós illatát hozza a szél. Nagymama behunyja szemét, majd mélyen beleszagol az édes, émelegyős illatfelhőbe, biztos benne, hogy a mennyországnak is hasonló szaga lehet.

Kalitka a toronyban

(regényrészlet)

BOGYÓ NOÉMI

1988

A terem közepén deszkából összeeszkábált dobogó állt, olyan színpadféle, rajta asztal, két szék. Az asztalon lámpa, fénye glóriát rajzolt a megsárgult fényképen látható alak feje köré. A falon ott függött Gustáv Husák szinte életnagyságú képe, mellette a Csehszlovák Szocialista Köztársaság címere. A csendbe belereccsent a színpad deszkája, amikor a csíkos pizsamás alakot kilökték rá. Abban a pillanatban kigyúltak a reflektorok, s elvakították a riadt férfit. Arcizmai görcsbe rándultak, szeme elé kapta a kezét. A hangszórókból halkan, mintha a föld gyomrából törne elő, csendült a dal: „Hegyen-völgyön, hegyen völgyön zakatol a vonat.” Egymásba kapaszkodó, vonatot alkotó fiatalok kigyóztak be a színpadra, s körbetekeregték a pizsamás alakot: „én az összes srácok közül téged választalak.” Bekerítették, szembeálltak vele, s egyre hangosabban énekeltek: „Egy a jelszónk, tartós béke, állj közénk és harcolj érte.” A férfi fülére tapasztotta a kezét és tagadóan rázta a fejét. A fiatalok vonatot alkotva újra összekapaszkodtak, s halkuló ütemben kivonultak: „Hegyen-völgyön, hegyen-völgyön zakatol a vonat, én az összes srácok közül téged választalak.” Ezután dobpergés kíséretében felfegyverzett katonák meneteltek be. Harsant a jól ismert győzedelmi ének: „Fel vörösök, proletárok, fegyverünk fent tündököl... győz majd a harcos ököl.” A katonák körbeállták az ismeretlent, akinek sápadt volt az arca, beesettek a szemei, s friss púp éktelenkedett a homlokán, majd rászégezték puskáikat, s egyszerre sütötték el. A férfi rongybabaként csuklott össze. A fények kialudtak, az

asztali lámpa továbbra is glóriát rajzolt a fényképalak feje köré. Váratlanul felzúgott a sziréna, majd csend lett, csak a szúk sercegését lehetett hallani az ósdi deszkákban.

Mikor felébredtem, teljes sötétség borult rám. Kezemmel körbetapogatóztam, de csak a hideg köveket érintettem. Nem tudtam, mennyi időt töltöttem révületben, azt sem, hol vagyok. A hideg csontjaimba hasított. Fáztam a fényt, a meleget. Abszolút bizonytalanságba burkolt a feketeség. Óvatosan felálltam, két kezem pajzsként tartottam, úgy botorkáltam. Sorozatosan falnak ütköztem. Először nem is gondoltam semmi rosszra, csak csetlettem-botlottam, vacogtak a fogaim és az orrom alatt szitkozódtam. Kis idő múlva azonban az a benyomásom támadt, hogy a sötétség végtelen, s én valami előre elrendelt sorsot beteljesítve az idők végeztéig keresni fogom a kiutat egy olyan élethelyzetből, ami nem is létezik. Ösztöneim riadót fújtak, s bensőmben szűkülőni kezdett a félelem. Ha el kellett hinnem, hogy Helena kapitalista kém, s a moziban túsarkával titkos morzejeleket adott le, így továbbítva információkat kém társainak, miért ne hittem volna el, hogy ez után a karkai per után letaszítottak a pokolba, s most a bugyrában tévelygek. Számolni kezdtem a lépteimet, mint kiskoromban a bárányokat elalvás előtt, amikor még a mondat csak szavakból állt, s fogalmam sem volt arról, hogy ez csak részben igaz. A szavaknak akkor még sajátos jelentésük volt, a fogalomhoz egyedi kép társult, az általam megismert világ képei. A labda zöld volt, mint a szőnyeg az ebédlőben, csíkos, mint a cserebogár, öklömnyi, mint a narancs. Fokozatosan elvonatkoztatva kezdtem a labda hangképzettel jelölni azokat a tárgyakat, színre, nagyságra és anyagra való tekintet nélkül, melyeknek megegyező funkciójuk volt. A nyelv által való elnyomásom abban a szakaszában azonban már jelzőkkel tűzdeltem meg az alanyt és a tárgyat, hogy különbséget tudjak tenni az enyémmel, a tiéd, a szeretett, a megvetett, az utált stb. között. Az egyén univerzumának a beszűkülése akkor kezdődik, amikor a nyelvben élő szabálybürokraták megdöntik a szabadgondolkodás egyeduralmát. A szavak, melyek valamikor az általam szeretett, közeli világ dolgait jelölték, fokozatosan elveszítették az eredeti jelentésüket, s ezzel egyedi hangulatukat is, s beleolvadtak a közmegegyezésen alapuló nyelvrendszerbe. Ez után már nem azon gondolkodtam, hogy mit lehet ezzel vagy azzal a szóval kifejezni, hanem hogy mit kell. S bolyongásom során kezdtem egyetérteni Barthes-tal, hogy a nyelv sem nem reakciós, sem nem haladó, egyszerűen fasiszta, mert a faszizmus nem azt jelenti, hogy megakadályoznak valaminek a mondásában, hanem hogy mondásra kényszerítenek. Ezeregy, ezerkettő, ezerhárom.... A nyelv alárendeli az individualista törekvéseket a kollektív megértésnek. Az egyedi jelentések beleolvadnak a kollektív tudatba, ami létrehozza az abszolút diktátort: a nyelvet. Ezértíz, ezertizenegy, ezertizenkettő. A sötétség ritkulni kezdett, s a hangok újra megszólaltak:

- Mi ez a kis fadoboz? – érdeklődött Mon Csi.
- Kávédarálóra emlékeztet, pici, fém, kecskelábakon álló kávédarálóra – jegyezte meg Arisztotelcsi.
- Tudatlanok... – legyintett lekincsinlően Daruegge.
- Camera obscura?
- Valamicske ész azért pislákol Önben sinore Delcsi Porta.
- Kikérem magamnak, ez sértés.
- Mennyiben sértés egy tényszerű megjegyzés?

A szobába a falon levő parányi nyíláson keresztül szűrődött be a fény, rebbenő árnyakat rajzolva a falra. Adam közelebb lépett, hogy tisztábban lássa a fejjel lefelé kivetített emberi figurákat. Különböző korok öltözetét viselték, s ismeretlen, mégis érthető nyelven veszekedtek.

– Mindig tudtam, hogy a camera obscura az összes talány kulcsa – jelentette ki magabiztosan Kempler – univerzális találmány, ami hozzásegít minket a visszatéréshez.

- Már csak a varázsszavak tudósa kerestetik – gúnyolódott Plantón.
- A fiú a mi emberünk. Ő a kiválasztott.
- Hogy tud egy ilyen zöldfülű megváltani minket?
- Megérik rá... – tett cinikus megjegyzést Plantón.
- Inkább kitüntetéssel érdemelnénk, hogy feltaláltuk a valóság kétdimenziós képét, nem büntetéssel – siránkozott Mon Csi.

– Megbontottuk a rendet.

– A rendet?

– Az Ő rendjét.

– Prométheusz tüzet lopott, mi feltaláltuk az eszközt új világok teremtéséhez. Az ember így a téridőből síkokat tud absztrahálni, s ezt vissza tudja vetíteni a téridőbe. Új valóságot tud teremteni megváltoztatva a kép elemei között az ok-okozati összefüggést.

– Játékot adtunk a kezükbe, hát játszanak. És?

– Ez már közel sem játék. A fekete dobozunk lett a mágia színpada, s a benne született képek segítségével változtatja meg az emberiség a világról alkotott fogalmakat, velük a jövőképét, s a célegyenesben magát a jövőt is.

– Ki gondolta volna, hogy a gyertyakísérletem eredményeként évszázadok múlva létrejön a fénykép, a film, s magával hozza a mozi, tv, videó, számítógép imádatát.

– Aranyborjút faragtunk az emberfiának, ezért a kárhozat... Isten nem ver bottal.

- Ez nem tragédia, csak dráma... és különben is, Isten meghalt.
- Daguercsi úr, ilyen istenkáromlást – mennydörgött Kempler.
- Maga csak ne sápítozzon, ne hányja a keresztet, maga meg a magához hasonlóak simán lepaktáltak az ördöggel.

- Új vallás alapjait tettük le.
- Ez briliáns: új vallás alapjait tettük le, új korszak felé nyitottunk ablakot
- hangzott gúnyosan.
  - Nem túloz egy kicsit, uram?
  - Nem túloz – jegyezte meg Daguercsi – a camera obscura felfedezésével megváltoztattuk az emberi civilizáció fejlődését. A legeslegújabb korban minden a fekete dobozban születik, még az átlagember gondolata is.
  - Arisztotelcsi, Ön megint generalizál. Mit tudhatunk mi a világról bezárva ebben a fekete dobozban?
    - Még mindig nem érti, Brunelcsi úr?
    - Mi vagyunk a varázslók, mi vagyunk a világ történése, hangja, színe, illata. Mi fogadjuk be a világ képeit, s mi döntjük el, mit vetítünk ki belőlük, hogyan, mikor és miért. A festő által festett kép még teret engedett az egyedi értelmezésnek, de mi már olyan képeket hozunk létre a fekete dobozunkban, amelyeknek megkérdőjelezhetetlen a jelképrendszere. A mi tér-idő-szabályaink szerint rendeződnek a kapcsolatrendszerek, még az ok-okozatok is. Mi alakítjuk a közvéleményt, mi határozzuk meg, hogy a többség mit gondol, minek örül, miről álmodik.
      - Ez csak az ön illúziója.
      - Nem. Ez nem illúzió, ez az igazság.
      - Istenkomplexus.
      - Istenkáromlás.
      - A kép oltáránál.
      - Isten ravatalánál.
      - Már unom ezt a színdarabot. A vadászjelenet érdekesebb volt.
      - Megszakíthatnánk egy pillanatra a próbát? Ki szeretném fújni az orromat.
      - Jelenet vége. 15 perc szünet. Kérem a kedves színésztársakat, hogy pontban fél kettőkor legyenek újra a színpadon, hogy folytathassuk a próbát.

A fények kialudtak, síri csönd lett. Egy ismeretlen 21 éves férfi hevert mozdulatlanul a priccsen. A cellában vaksötét volt, csak a kémlelőnyílás rosszul záró jobb sarkában levő parányi lyukon szűrődött be a fény, imbolygó árnyakat vetve a málladozó vakolatú falra.

1989

Megnyitották a tárlatunkat. Ragyogó sikere volt. Szakmai berkekben azt rebesgették, hogy Zajac zseni. Nagyon hízelgő volt, de én továbbra is

bizonytalan maradtam a tehetségemet illetően. Mindig bennem volt a félsz, hogy művészileg értéktelen, giccses művek kerülnek ki a kezem alól, s az utókor majd dilettánsként könyvel el. Kempler csak zsörtölődött ilyenkor: „Kár érte, ne töröld.” Delcsi Porta is csak a fejét csóválta: „Ha így jön belőled, akkor így van rendjén.” Nem is mertem volna felvállalni az utóbbi időszakom mázsolmányait, ha újdonsült barátaim nem bátorítanak. Egy Brunelcsi véleményére azért adni szoktak. Úgy látszik érdemes volt nem törölni mindent, amit bizarrnak, rútnak gondoltam, vagy amikkel kapcsolatosan az volt az érzésem, hogy a szaktekintélyek elfajzottnak tartanának. Néha sajnáltam, hogy egy Leonardo nem préselődött be a Zenitembe, egy Leonardo azért egy Leonardo, bár Brunelcsi se egy senki. Sajnos nem csak a szakmai körök figyeltek fel rám, hanem egyéni Mefisztómnak, Blažeknek is az eszébe jutottam. A sulis előtt várakozott rám, gondterhelten látszott. Áramütésként áradt szét bennem a félsz. Az ágyékomban éreztem mindig a legintenzívebben minden ijedséget, sokkot, pánikot. Van, aki a torkában érzi, van, aki a gyomrában, én dermesztő kéjként az ágyékomban. Némán követtem a sarki kiskocsmába. Két sört rendelt. Elcsodálkoztam. Szolgálatban sosem ivott. Arca fakóbb volt, mint egérszürke ballonkabátja. Mohón, habzsolva ivott. Sokáig meg sem szólalt, csak némán meredt a semmibe.

– Zajac, maga piszokul tehetséges – jegyezte meg váratlanul. – Kár lenne, ha szőröstül, művészetestül eltűnne a süllyesztőben.

Nem nagyon tudtam erre mit válaszolni. Amolyan fenyegetés lett volna, de annyira mélabús, hogy minden erejét elvesztette már a szavak artikulálásakor.

– Maga Zajac nem csak piszokul tehetséges, de szabotőr is – folytatta elégikus monológját Blažek.

– Dehogyan – próbáltam tiltakozni, de egy legyintéssel belém fojtotta a szót.

– Szabotőr. Ráadásul rafinált szabotőr, aki az ártatlanság leplébe burkolódzik. De valójában nem csak nem elvhű, nem csak gyáva, nem. Velejéig dörzsölt abban, ahogy félrevezetett, ahogy halként bevetett semmitmondó maszlagokkal, gyerekes állelkedéssel, füle-farka nincs hebrencs jelentésekkel. Tegnap vettem a fáradtságot és minden jelentését végigolvastam, s kinyílt a szemem. A legmegdöbbentőbb az, hogy nem is tudok magára haragudni. Három napja megnéztem a tárlatát. Maga őstehetség, amennyire én ezt meg tudom ítélni. Az ilyeneket meg kellene kímélni a politikától. Magának tollat nem is lenne szabad a kezébe fognia, csak ecsetet, mert minden perc, amit nem festésre fordít, egy remekmű kürete lehet.

– Köszönöm – préseltem ki magamból ijedten. Újabb legyintés, melyet járulékos szőzőn követett:

– Ma éjszaka sokat gondolkoztam a kommunizmus kilátásain. Sajnos

ezt a játszmát elvesztettük. Hiába építettük újjá romjaiból az országot, hiába adtunk kenyeret, munkát, hiába nyitottuk meg a tudás kapuját, hiába tettünk meg mindent milliók jólétéért. Ez mind nem volt elég. A nép többet kér. A kisujjad adod, a karod kell, a karod adod, egy harapással falnak föl. Ennyire tellett. Forradalom van készülőben Zajac, s a forradalom megeszi a gyerekeit. Maga is köztük lesz – állt fel komor ábrázattal. Búcsú nélkül tűnt el nyomtalanul és végérvényesen az életemből.

A Šafárik téren elhaladva Adam nyüzsgésre lett figyelmes. Tüntetés. Diákok kézen fogva jelszavakat skandáltak az Iskolaügyi Minisztérium előtt. Dialógust kértek a vezetés és a diákság között az iskolaügyi problémák megoldására. Adam riadtan nézte a lelkes arcokat.

A történelem kerekerei csikorogva fordultak egyet, hogy új valóság felé irányítsák a mindennapokat.

2000

Csigalassúsággal telt az idő. Idegesen járkáltam fel-le a házban, majd kimentem a műterembe, melyet Sofi rendezett be nekem. Homályosan rémlik, mintha be akart volna vonni a tervezésbe, de abban az időben kevés józan percem volt, s csak a tudorkáimmal voltam hajlandó szóba elegyedni. A 12 év alatt szimbiotikus kapcsolatba kerültem velük, s lelki alteregóimmá váltak. A projekttel sajnos nem nagyon haladok, mármint a megváltásukkal. Egy részeges megváltó, jó vicc! De türelmesek, s hálásak minden erőfeszítésért. Teljes titokban kezelem az ügyüket. Különben sem ajánlatos beszélni róluk, mert biztos zárt osztályra kerülnék. Egyszer véletlenül részegségemben elszóltam magam Sofi előtt, s mindjárt tudtam, hogy rosszul tettem. Az alkoholra hivatkoztam másnap, s többet nem beszéltem róluk.

Az olajfesték illata kicsit megnyugtató. Automatikusan nyúltam a keretek mögé. Alkoholista vagyok. Az üveg hideg érintése gúzsba rántja a gigámat. Leccsavartam a tetejét, s megcsapott a vodka denaturált illata. Mit szeretek én ezen ennyire? A szétáradó zsidbadást, a hatékony szellemirtást? A múlt dzsinjjeinek már pár korty is takarodót fúj, meg persze a lelkiismeretemet is elringatja. Ha részeg vagyok, nincs lelkiismeret-furdalásom. Könnyű vagyok és laza, mint Berni, csak ő ráadásul még hullá is volt. Egy voodoo hullá. Én egy részeges festő vagyok. Sokszor szeretnék hullá lenni, de gyáva vagyok. Párszor megpróbáltam magam fölaggatni a fára, de sajnos a széket sosem mertem kirúgni magam alól. Csak kifogás tán, hogy vallási neveltetésem miatt nem vagyok képes az öngyilkosságra. Valami olyat kellene kitalálni, ami

Isten előtt is balesetnek tűnne. Isten mindentudó. Őt mégsem rázhatnám át. Nekem tán az is elég lenne, ha Sofit át tudnám rázni. De őt sem lehet. Ő az én személyi Istennőm. Valakinek személyi trénera van, nekem személyi Istennőm. Tévedhetetlen. Csupa szem. Csupa fül. Csupa ész. Egy éve, amikor ilyen csupa micsoda szürrealista képet festettem róla – agy, fül és szem lógott még a mellbimbójáról is, nagyon kiborult. Akkor megbántam, hogy az „Én Sofim” címet adtam neki. Elég lett volna, ha csak Angelikának nevezem. Bár lehet, hogy az Angelika is szeget ütött volna a fejébe.

Mégiscsak visszateszem az üveget. Megígértem. A szesz kísértése egyre jobban próbára tette reggeli elhatározásomat. A kecses átlátszó nyak csábítón kellett magát, Sofi meg valahol valami értekezleten próbál öltönyös kockafejeket manipulálni. Biztos jól megy neki, különben nem fizetnének érte egy vagyont. Üzleti ebéd, egy pohár bort biztos meg kell majd innom. Nem vezethetek. Na, jó, de ki hozza haza a kocsit, meg minden. Busszal megyek, Zdenek meg majd hazahoz. Ezt jól kifundálta. Minek kellett ide az isten háta mögé falura kiköltözni? Ha legalább hegyek lennének és fenyesek. De csak ez az istenverte síkság, ezzel a furcsa éggel, ami úgy nehezedik rám, mint a koporsó teteje. Persze Sofinak mindenre volt válasza. Kint leszel a friss levegőn, saját műtermed lesz, jobb gondolatokra találsz. Ha arra gondolt, hogy kevesebbet fogok inni, hát tévedett. Amikor a porta elkészült, ez az ultramodern üveg – betontömb, teljesen a padlón voltam. Annyira kikészültem, hogy Sofi kétségbeesésében el akarta adni a kész házat. Az alkoholelvonón tudatosítottam, annyira önző nem lehetek, hogy minden álmát elvegyem. Csak azok a csoportterápiás beszélgetések ne lettek volna. Egy rakás reményvesztett, lecsúszott figura. Teljesen kiakadtam a kilátástalan emberi sorsoktól, de derekasan végigcsináltam. Az elvonó után már nem sokáig bírtam alkohol nélkül. 13 napot és 18 órát. Nem mintha fizikailag nem tudtam volna tovább húzni. A lelkemmel volt baj. Bent valahogy nagyon kiüresedtem. Néha olyan érzésem volt, mintha egy óriási betonharang alól, belülről figyeltem volna kifelé, aztán a másik pillanatban kívülállóként néztem önmagamra, mint egy idegenre. A mindennapjaimat is inkább csak úgy éltem meg, mint egy filmet, melyet egy láthatatlan kéz non-stop kivetít a mozivászonra. Visszatérő kényszerképzetem volt, hogy az életem nem is az enyém, csak úgy elfolyik mellettem koszos folyóként, fekete-fehér színtelen világ dimenzióit szelve ketté. Az egyik parton voltam én, a jobbik énemmel, a másik parton én a démonaimmal. Kettészakadtam, a jó és a rossz egymással szemben állt a folyó két partján, hidegen farkasszemet néztek, s végkép értelmetlenné tették a mindennapjaimat. S nem volt remény, sem esély egyesíteni őket. Mármint józanul, pia nélkül. Ezért aztán újra kezdtem. Kicsit rezerváltabban. Festettem néhány kommersz képet is, amit Sofi befolyásos ügyfelei vettek meg. További rendelések is voltak, de mind nyálás típusú. Szinte hallom a nyávogó selyeminges pasast: Sofi, szólj

a férjednek, hogy piros a falam és barna a bőr ülőgarnitúrám, az asszony meg az expresszionizmust szereti, szóval színben és stílusban passzoljon. Én meg erre nagyon begurultam, hogy ha Zajac képet akar a falára, s azt akarja, hogy passzoljon a mindennapjaihoz, fesse át a falait, vegyen új ülőgarnitúrát és cserélje le a nejét. Sofi csak rántott egyet a vállán. Régen is felkérésre festettek a művészek, nem? Leonardónak szerinted fizettek volna a Mona Lisáért, ha pl. kubistán festi meg? Hála az égnek Sofi egyáltalán nem konyít a művészethez. Festészetből liba az Istennőm. Most nagyon gonosz vagyok, de kezdek bepipulni, hogy miatta gubbasztok itt halálra szikkadva, mint egy tűzok. Ehhez speciel jól értek. 10 év alatt annyit gubbasztottam így begubóзва – szimbolikus értelemben – mint fél Szlovákia egész életében. Ez csak tipp. Ilyen adatokat, gondolom, nem dolgoz fel a statisztikai hivatal. Jó is lenne. Mai kérdőívünk első kérdése: Mit ért azon, hogy úgy gubbaszt, mint egy tűzok? Ezzel mindjárt kiszelektálnák azokat, akik nem gubbasztanak, mert akik nem ismerik a tűzokot, azok nem is gubbaszthatnak úgy, mint a tűzok. Persze most csak azért gondolok ilyen hülyeségekre, hogy ne kelljen arra gondolnom: félek. Egyre jobban. Annyira félek, hogy már a rádiót sem hallgatom. TV-t már pár éve egyáltalán nem nézek. Mióta Langos kierőszakolta az Ústav pamati národa nevezetű intézményt, ahol mindenki tetszés szerint lapozhat az akták között, azóta egy perc nyugtom sincs. Igaz, ma főleg a politikusokra összpontosítanak, de ki tudja. Inkább nem keresem a felhajtást. Azért maradtam otthon a seggemen, bár kimehettem volna New Yorkba, s lehet egy kis szerencsével második Andy Warhol lehettem volna. De én 10 éve be vagyok rezelve. Struccpolitika. Tudom, hogy ezzel semmit nem oldok meg, mégis akkor érzem a legjobban magam, ha zárt ajtóknak mögött tengetem az életem. Olyannyira jól csinálom, hogy már szinte mindenki elfeledkezett rólam. Még azok is, akik szerettek és hittek bennem. Egyedül Sofi nem adja fel. Pedig ha tudná... minden reggelem vezeklés. Az a fránya vekker minden reggel azt berregi: áruló, áruló. Hiába mondja Delcsi Porta: Az árulás a kiválasztottság egyik formája. Rémálmaimban Sofi rájön arra, hogy elárultam. Pupillája úgy kitágul a csodálkozástól, hogy belefulladás. Van olyan álmom is, amikor a pupillája beszippan, mint valami fekete lyuk. Szőröstül-fényestül tűnök el. Ha józan vagyok, tudom, hogy Sofi szeret, és nem csal meg. Tudom. Nem tudom honnan, de biztos vagyok benne. Az alkohol azonban gyanakvóvá és féltékennyé tesz. Mi lenne velem Sofi nélkül? Magamban sokszor igazságtalanul szapulom, őt hibáztatom a sorsomért. Pedig ő csak eszköz – a vezeklés eszköze. Mi vagyok én akkor őneki? Személyi pokla. De akkor miért marad velem? Intelligens, gyönyörű, sikeres és gazdag. Biztos rengeteg intelligens, csinos, sikeres és gazdag férfi kellett neki. Néha az az érzésem, hogy ő is vezekel. Neki meg speciel én vagyok a vezeklés eszköze. A részeges disznó. Nem, Sofi ezt sosem mondaná. Egyre nehezebben viselem el ezt az alkoholmentes

napot. A tegnapi fasírtból még maradt valami. Ideje lenne ebédelni. Egyedül a főzés érdekel mostanában. Ha abszolút nincs kedvem, akkor csak ilyen mindennapi dolgokat kotyvasztok, mint fasírt, bolonyai spagetti, sztrapacska. Ha jobb lábbal kelek, akkor igazi ínycségeket kreálok. Szeretem az ízeket és szeretek kísérletezni velük. A fűszerek a mániám. Egész garmadával vásárolok belőlük. Annyira szeretem az illatukat és a zamatukat, hogy még kertészkedem is miatta. Bár eredetileg a dilidoki miatt kezdtem el a földet túrni. Az idő ma teljesen megállt. Sónia is lehetett volna könyörületes, s kihagyhatott volna ebből a költözködési hercehurcából...

NÉMETH ZOLTÁN

„Ez senkinek nem teccett.”¹

Az alárendeltség tapasztalata a közép-európai posztmodern álneves regényekben

A posztmodern szövegformálás egyik jellegzetes eljárása az elbizonytalanítás effektusainak a lehető legteljesebb körű alkalmazása. Az egyetemessé tett elbizonytalanítás jelenségeiként értelmezhető a posztmodern szövegek kapcsán emlegetett intertextualitás, a metafikció, a mise en abyme technika, a nyitott, lezáratlan szövegvég, a parodisztikus-ironikus beszédmód, a nyelvjáték, a nagy elbeszélések iránti bizalmatlanság, az elit és populáris megszólalásformák közötti határok feloldása, valamint az álneves szövegbe kódolt misztifikáció jelensége is. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a posztmodern irodalom pusztán felelőtlen szövegjáték lenne, s hogy a posztmodern irodalom ne értelmezné a kor társadalmi jelenségeit. A posztmodern misztifikáció sokkal inkább egy-egy probléma mediális feltételezettségére utal, arra, hogy minden olvasó végzetesen kiszolgáltatott a jelentést hordozó médiumnak. A posztmodern misztifikáció éppen ezért a befogadás nem-természetességére is utal, az értelmezés összetettségének tapasztalatát jeleníti meg, s a naiv olvasás leleplezésében érdekelt. Tanulmányom azt próbálja bizonyítani, hogy egyes közép-európai irodalmakban, jelen esetben a cseh, szlovák és magyar irodalomban ezen túl a társadalmi egyenlőtlenségek leleplezése sem áll távol a misztifikáció posztmodern alkotásaitól.

A végsőkéig vitt intertextualitás „örülete” tökéletesen elbizonytalanít a szöveg státuszát illetően: meddig terjed a saját, és hol kezdődik az idegen?

A magyar irodalomban Kovács András Ferenc *Hazatérés Hellászból* (2006) című, *Kavafisz-átiratok* alcímet viselő verseskötete, amelynek egyik fele Kavafisz-fordításként, másik fele Kavafisz nyomán írt KAF-versekként értelmezhető, teljesen megbillenti a szerzőség és az eredetiség romantika óta fenntartott hagyományos státuszát. Csehy Zoltán *Hárman az ágyban* (2000) című fordításkötetének borítójára, szerzői pozícióba saját nevét emeli, miközben a könyv, amint azt alcíme is jelzi, görög és latin erotikus versek fordítását tartalmazza. Ráadásul két évvel korábbi, *Csehy Zoltán alagyái, danái, elegy-belegy iramatai* (1998) című saját kötete *Catullusi* című versének egyes sorait, strófáit szó szerint újra belehelyezi a fordításkötetbe – immár fordításként. A posztmodern magyar költő, Parti Nagy Lajos némely drámafordításába az eredetiben nem található hexametereket ír, orosz drámába humoros Vörösmarty- és Petőfi-idézeteket – más esetben viszont egy egész felvonást hagy el, miközben az elbizonytalanított szerzői pozíciók a következő címvariánsokban jelennek meg: „Parti Nagy Lajos: Molière: Tartuffe”, illetve „Molière: Tartuffe, írta Parti Nagy Lajos”.² Esterházy Péter egy papírlapra kézzel lemásolta Ottlik Géza *Iskola a határon* (1959) című regényét, majd *Bevezetés a szépirodalomba* (1986) című kötetébe helyezi, a 11. oldalra. Ugyanő ugyanebben a kötetben saját műveként közli Danilo Kiš *Mily dicső a hazáért meghalni* című elbeszélését, Bojtár Endre fordításában. Felvetődik a kérdés, vajon ki a szöveg szerzője?

A metafikció az alkotás és értelmezés határait bizonytalanítja el, a mű részévé avatva a műről szóló értekezéseket, értelmezéseket.³ John Fowles *A francia hadnagy szeretője* (1969) című regényének 13. fejezetében saját regényéről értekezik a kívülálló szemével, és könyve valóságillúziójának megtörését emlegetve. Ottlik Géza *Iskola a határon* (1959) című regényét pedig egyenesen az elbeszélés nehézségeit emlegetve indítja, majd pedig Bébé szólama egyvégtében az értelmezőé: Medve Gábor kéziratának értelmezőjéé és kritikus olvasójáé, aki sok esetben kétségbe vonja az idézett napló állításait, eltörölve mindenféle eredeti igazság lehetőségét.

Ők ketten olyan nyitott, lezáratlan szövegstruktúrát hoztak létre említett regényeikben, amelyekkel teljesen elbizonytalanítják olvasójukat. Ottlik regénye két kéziratot állít egymás mellé: mindkettő ugyanazon eseményt beszél el – de a legtöbb esetben tökéletesen ellentmondva egymásnak. Vajon kinek van igaza? Mi történt valójában? Sosem tudjuk meg. Fowles háromféleképpen fejezi be szerelmi történetét: Charles a 44. fejezetben Ernestinát veszi feleségül, aki végül is hét gyereket szült neki; a 60. fejezetben megtalálja szerelmét, Sarah-t, aki – mint Charles számára kiderül – időközben kislányuknak adott életet; a 61. fejezetben viszont véglegesen szakít Sarah-val, és talán sosem tudja meg, hogy van egy közös gyermekük...

A parodisztikus-ironikus megszólalásmódok olyan kettős kódot működ-

tetnek, amelyek vírusként forgatják fel a szövegek rögzíthető és azonosítható pozícióit – mint például Parti Nagy Lajos „hazám, hazám, te min- / de nem” idézetjátéka a *Szívlapát* című versből. Az elit és populáris nyelvhasználatok és műfajok egymásra kopírozása, egymásban működése kapcsán megint csak Parti Nagy Lajosra utalhatunk, *A test angyala* (1990) című kisregényre, amely a ponyvaregény, a lányregény kódjait a poétikává változtatott hibás nyelvhasználat által helyezi át más nyelvi szintre, miközben a regény szövege a nyelvi, műfaji és hierarchikus viszonyok eldönthetetlenségi relációiból profitál.

Az egyetemessé tett bizonytalanság egyik legtökéletesebb, szinte gyomron aluli ütése a szerzői névvel folytatott játék. A kortárs cseh költő, Ivan Wernisch életműve több szintű misztifikációt valósít meg: az egykori Csehszlovák Rádió költői összeállításában a külföldi költők versei közé sajátját is becsempészte (a létező francia Jan Cocteau neve alatt éppúgy jelentek meg versei, mint a kitalált Hans Gruber vagy egyéb fiktív óegyiptomi, kínai, perzsa, illetve afrikai költők neve alatt). Van példa az ezzel ellentétes eljárásra is: a *Frc. Překlady a překrady* (1991) című fordításkötetben saját neve alatt adott ki fordításokat (erre a cím is utal). Férfi álneve az Alois Rouček, gynonymként a Lucie Tejkalovát használja, de készített önmagával interjút is Marsel Drevo néven, ill. Václav Rozehnal (1904-1959) néven mint halott költőnek is megjelent már verseskötete 2000-ben.⁴

A cseh irodalomban az 1989 utáni időszak mennyiségi jellegű ugrást jelentett az álnevek területén. Nem volt ritka az sem, hogy egyes írók-költők több álnevet is használtak párhuzamosan, mások különféle számsorokat, szám és betűkombinációkat alkottak meg. Például Jan Hýsek álnevei Harry Crasst, Miroslav Kromiš, Stradomír Hromnišský, Mistr Miš, Martin Maniš; Lubomír Drožd' álnevei Blumfeld 2001, H&H, Čaroděj Oz, Autor, V.I.P., Homeless@Hungry. A 063423350 szám mögött Kateřina Malenovská rejtőzködött, Radan Běhoun álneve az ½ OC volt, Pavel Hlušička álneve a Mnoháček Zgublačenko, a közismert Xindla X álnév pedig Ondřej Ládek énekest, zenészt, szövegíró, dramaturgot és prózaíró rejt. Pavel Hájek 1996-ban egy egész fiktív költői irányzatot hozott létre: a cauvizmust orosz avantgárd izmusként mutatta be, az 1917-1934 közötti időszakból, s manifesztuma mellett költői portrékat és a fiktív alkotók (Nyikolaj Ippolitovics Ljubimov, Sztermin Grigorij Viszenyjevics, Nadyezsda Pavlovna Kirszkija...) verseit is tartalmazta.⁵

A 1989 utáni szlovák irodalmat – mint azt Jaroslav Šrank megjegyzi – az autostilizáció, misztifikáció, az illúzió, a kamuflázs, az utánzat, a játékosság retorikai megoldásai árasztották el.⁶ Peter Macsovszky Petra Malúchovája, Michal Habaj Anna Sneginája, Daniela Kapitáňová Samko Táleja, ill. Maxim E. Matkin nyomán a nemi misztifikáció jelenségei, gynonymek és andronymek árasztották el a szlovák irodalmat. A Generator X Peter

Macsovszky, Michal Habaj, Andrej Hablák és Peter Šulej projektje volt, amely a szerzői identitás szimulációjaként, kollektív álnévként funkcionált. Az ún. text generation alkotóihoz köthető tehát főként ez a jelenség, leginkább a szlovákul és magyarul is publikáló Peter Macsovszkyhoz, aki álnevek tucatját hozta létre önmaga számára.⁷ Ennek a generációnak a számára a szubverzív posztmodern misztifikáció, a virtuális szerzői entitások, a relativáló-többértelmű szövegalkotói eljárások, az intertextualitás és a rekontextualizálás a leállíthatatlan szemiózis elemeivé váltak.

A kortárs magyar irodalomban szintén álnevek tucatjaival szembeüthetünk Weöres Sándor *Psychéje* (1972) nyomán, főként az 1980-as évek végétől. Esterházy Péter Csokonai Lilije (1984), Hizsnyai Zoltán Tsúszó Sándora (1988), Parti Nagy Lajos Sárbogárdi Jolánja (1990) után álnevek borították el a magyar irodalmat. Többek között Lázary René Sándor, Alekszej Asztrov, Jack Cole, Caius Licinius Calvus, Kavafisz, Hadd-el-Kaf, Fu An-kung, Kálmáncsehy József, Marullo Pazzi, Sir Andrew Blacksmith (Kovács András Ferenc álnevei), Nat Roid, Underlord T., Hc. G. S. Solenard (Tandori Dezső), Virágos Mihály, Dumpf Endre (Parti Nagy Lajos), József Attila (Balla Zsófia, Bodor Béla, Ferencz Győző, Gergely Ágnes, Imre Flóra, Kántor Péter, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos), Szytepan Pehotnij (Baka István), Szív Ernő, Eric Moussambani (Darvasi László), Samuel Borkopf (Talamon Alfonz), Fábián Nóra (Árva Alica (szül. Korber)), Székely Árti (Sántha Attila), Troppauer Hümér (Parti Nagy Lajos, Orbán János Dénes), Karácsonyi Petra (Bozsik Péter), Pacificus Maximus (Csehy Zoltán), Kanetti Norbert, Poletti Lénárd (Szilasi László), Gabrieli György (Németh Gábor), Martossy Borbála (Hizsnyai Zoltán), Vaszilij Bogdanov (Bogdán László), Hollósy Adél (Dunajcsik Mátyás), Hattyú Nándor (Gerevich András), Poszt Péter (Mizser Attila), Király Odett (Fekete Richárd), Aaron Blumm (ifj. Virág Gábor), Velemi Névtelen (Győrei Zsolt), Emma Ovary (Szilágyi-Nagy Ildikó), Petrence Sándor (Nyerges Gábor Ádám), Spiegelmann Laura (Kabai Lóránt), Aletta Vid, Honti Névtelen, Jake Smiles, Centauri, Rosmer János, Barna Dávid nevét említhetjük.

Nem véletlen, hogy a posztmodern irodalom egyik jellegzetes eljárása a szerzői név elbizonytalanítása, az álnevek, maszkok használata. Ez többszörösen is képes erős hatást gyakorolni az olvasóra:

1. A szöveggel való első találkozásunk a néven keresztül, a névvel történik – éppen ezért a névbe íródó minden elbizonytalanító effektus kiterjeszti magát az egész szövegre, és egyúttal felveti a kínzó kérdést, vajon a név része-e a szövegnek avagy sem.

2. A névvel folytatott játék és misztifikáció az identitást illetően is elbizonytalanít – ennek legprofánabb eljárása az, amikor a férfi szerző női név alatt publikál. A nemiséggel eljátszó szöveg alapvető módon képes elbizonytalanítani az olvasót a mű státuszát illetően (hiszen a női név alatt közölt szöveg leggyakrabban önéletrajzi karakterű, így a címbe emelt

nevet automatikusan a narrátorral azonosítja az olvasó). Egy másik, szintén rendkívül erős név- és nyelvjáték az, amikor egy korlátozott képességű, alsóbb nyelvi regiszteren publikáló szerző jelenik meg az álnév által. Szintén jelentős eljárás az időben-térben távoli szerző megidézése a néven keresztül.

3. Az álnév a posztmodern irodalom esetében leggyakrabban egy jellegzetes nyelvjátékra utal, egy jellegzetes nyelvjáték jelölője lesz. Az álnév nem öncélú, hanem önmagába foglalja azt a nyelvi regisztert, kontextust, amely létrehozta – éppen ezért a név értelmezése alapvető jelentőségű lehet, hiszen az azt létrehozó nyelvjátékkal értelmező viszonyban állhat.

4. Az álnév kapcsolatba hozható a posztmodern irodalom sokat emlegetett areferencialitásával is. Hiszen mi oldja el leginkább a fikcióban a valóságos viszonyoktól a szöveget, mint az a név, amelynek nincs jelöltje. Mi lehet üresebb annál az üres jelnél, ami az álnév, és amely mögött, mint tudjuk, nincs valódi személy – pontosabban csak egy másik névvel helyettesíthető van, amely mögött már van valódi személy.

A posztmodern szövegek areferencialitása azonban maga is misztifikáció eredménye, amely sok esetben vádként hangzik el. A valóság azonban az, hogy a világirodalom leginkább areferenciális szövegeit nem a posztmodernnek írták, hanem az avantgárd, neoavantgárd szerzők. Vajon lehetne-e areferenciálisabb szöveget írni, mint az avantgárdok értelmén túli nyelvéből létrejövő mű, például a hlebnyikovi zaum a *Zangeziben*, a Kassák-féle „latabagomár / ó talatta / latabagomár és finfi”, a Hans Arp-féle „A folyamok bakokként ugornak sátraikba.”, maga a dadaizmus, a lettrizmus, az ún. infinitezimális írás (önkényesen megrajzolt jelsorok), illetve az ún. afóniák. A posztmodern areferencialitása nem az értelem és a valóság eltűnéséhez köthető, hanem annak a tapasztalatnak a felismeréséhez, hogy minden valóság csak a nyelven keresztül válik felfoghatóvá, megérthetővé és közölhetővé, vagyis nyelv szükséges ahhoz, hogy egyáltalán valamit lássunk az ún. valóságból – amely ilyenképpen nincs is, hiszen csak a nyelv közvetít bármiféle valóságot. Viszont a posztmodern alkotások kapcsán egyáltalán nem állítható az, hogy ne reagálnának az ún. valóságra, világra, társadalmi kontextusra, bármit jelentsen is az. A sokak által első magyar posztmodern regényként emlegetett Esterházy Péter-féle *Termelési-regény* (1979) a diktatúra maró bírálata – a nyelven keresztül. Nádas Péter *Emlékiratok könyve* (1986) című regénye az elsők között mer szembenézni az 1956-os magyar forradalom zsigeri, testi élményével.

Sőt: még a valóságos identitást az álneven keresztül elrejteni kívánó ún. álneves regények némelyike is olyan szöveggé jelenik meg, amely a nyelvjátékot nem ironikus-parodisztikus nyelven közvetíti, hanem az alárendeltnek adott nyelv által. Ez az általam antropológiainak nevezett posztmodern szövegjáték tudatában van annak a posztmodern

tapasztalatnak, hogy minden valóság kizárólag a nyelven keresztül percepiálható, éppen ezért az alárendeltnek adott nyelv azt jelenti, hogy – szemben a második posztmodern nyelvhasználat parodisztikus síkjával – traumatikus nyelvet kísérleteznek ki.⁸ Ahogy Toni Morrison fogalmaz: „A zsarnoki nyelv nemcsak képviseli az erőszakot, hanem ő az erőszak maga; nemcsak jelképezi a tudás korlátait, hanem maga is korlátoz. Akár ködösítő álpolitikai zsargon, akár a lélektelen média álnyelve; akár az akadémia gőgös és megcsontosodott vagy a tudomány árupiacra kacsingató stílusa; akár az etikátlan törvény gátlástalan kifejezésmódja vagy a kisebbségek elidegenítését célzó nyelvzet, mely a rasszista agressziót irodalmi álca mögé rejt – el kell vetni, kiselejtezni, megváltoztatni, leleplezni.”⁹ Az antropológiai posztmodernbe tartozó szövegek egyrészt leleplezik a nyelven keresztül ezt a zsarnoki erőszakot, másrészt olyan nyelvet hoznak létre, amely az alárendelt nyelveként funkcionálhat. Ez a nyelv a némát szólaltatja meg, a némának ad hangot és nyelvet. A kimondhatatlan az alárendelt nézőpontjából tekintve a traumatikusnak és a sokkolónak ad hangot, a befogadó felől nézve pedig az empátikusnak és a toleráns magatartásnak. De, ahogy Toni Morrison figyelmeztet: „A nyelv sohasem fogja tudni tetten érni a rabszolgaság, a népiítés, a háború tényét. És nem is helyes, ha ilyen fennhéjázó posztra pályázik. Ereje, öröme abban fejeződik ki, hogy a megragadhatatlan felé törekszik.”¹⁰

Meglepő lehet talán, hogy az álnév által is a befogadói elbizonytalanításra törekvő posztmodern szövegek egy része „az alárendeltnek adott nyelv” stratégiáján keresztül mennyire politikai stratégiákat követ az ún. közép-európai társadalmi valóság szépirodalmi értelmezésekor. Lan Pham Thi *Bílej kůň, žlutej drak – Fehér ló, sárga sárkány* (2009) című regényét sokáig egy csehországi vietnami szerző regényeként ünnepelte a szakma és a közvélemény, rangos irodalmi díjat is kapott, amelyet a fiatal, tizenkilenc éves szerzőnő videóüzenetben köszönt meg. A mű utótörténetének későbbi fejleményei szinte egy krimi narrációját követik, az „eltulajdonított” fotó, a folyamatosan adagolt, megrendezett leleplezés, az építkezési területen felvett videóüzenet stb. elemeivel gazdagodva.¹¹ A regény több szinten játszik el a cseh-vietnami kettős identitással: a narrátor sem csehnek, sem vietnaminak nem érzi magát, mégis mindkettő; a regény fejezetei egy vietnami mítosz részleteivel indulnak; a regény cseh szövegébe a szereplők vietnami nyelve ékelődik, amelyet gyakran nem fordít a narrátor; az egyes szereplők hibás cseh nyelve a vietnami beszélők nyelvhasználatát közvetíti; a cselekmény több jelenetébe beleíródik a cseh társadalom rasszizmusa. Már a regény első fejezetében skinheadek akarják megverni, ill. verik meg a főhőst és unokatestvérét; a főhős nagybácsijának üzletét felgyújtják, porig ég; a főszereplő szüleinek vendéglőjét ünnepélyesen megnyitó cseh polgármester toleranciáról és európaiságról szóló szónoklata után arról

beszél a vendégekkel, hogy minden vietnámit haza kéne küldeni, mert fekete áruval kereskednek, elveszik a csehek elől a munkát; a főhős a polgármester sofőrjében felismeri az egyik skinhead támadót.¹²

Míg a cseh regény a migráns irodalom egyik első kelet-közép-európai változatának is tekinthető, s a sajátos vietnami-cseh nyelvhasználat és nézőpont színre vitele által teljesíti be az alárendeltnek adott hang stratégiáját, leleplezve a többségi társadalom intoleranciáját, addig Daniela Kapitáňová álnéven, Samko Tále néven írt regénye egy vegyes lakosságú, főként magyarok lakta dél-szlovákiai kisváros, Komárom (Komárno) multietnikus viszonyait értelmezi regényében. Samko Tále *Kniha o cintoríne – Könyv a temetőről* (2000) című regényének írója és egyúttal narrátora a fikció szerint egy komáromi-komárnói infantilis-mentálisan sérült szlovák férfi, aki negyvennégy évesen is kb. egy nyolc-tíz éves gyerek értelmi és nyelvi szintjén áll. Visszapillantó tükörrel felszerelt tolókocsival járja a várost, de egy alkoholista csatornalakó jóslata nyomán, miszerint regényt fog írni a temetőről, belekezd regényébe. A mű nyelve alsó regiszterekből építkező, töredezett, ismétlésekből, önisméltésekből felépülő nyelv, egy alacsony kompetenciájú beszélő nyelve, amelyből töredékesen egy kisváros anekdotái, illetve belőlük e kisváros tragédiái és a narrátor élettörténete rajzolódik ki. A narrátor nem birtokolja a nyelvet, pusztán ismétli a „felnöttek” nyelvét és gondolatait, amely a komáromi szlovákság xenofóbiájára, sovinizmusára és rasszizmusára éppúgy önkritikusan utal, mint a narrátor, Samko Tále debilitásában is veszélyes és kártékony magatartására. A regényből kirajzolódó szereplőről kiderül, a Günter Grass-féle *Bádogdob* Oskar Matzerathjához hasonlatos „örök gyermek”, William Faulkner *A hang és a tébolyának* Benjy-jéhez hasonlatosan értelmi fogyatékos, és a szovjet hős gyermek, Pavlik Morozov alakjához hasonlatosan már gyerekkorától besúgó a szocialista Csehszlovákiában, szüleit, testvéreit is beáruló kis szörnyeteg, akinek a cselekedeteihez sötét események tapadnak.¹³

A regény úgy reprezentálja az alárendelt nyelvet, hogy egyrészt a társadalomban marginális pozíciót elfoglaló, mentálisan sérült „író” szinte tudatfolyamszerű önéletrajzának ad helyet, másrészt pedig hogy a többségi (szlovák) társadalom egy részének xenofób véleményét egy olyan szereplő szájába adja, aki mentális pozíciójából adódóan kevéssé ügyel a politikailag korrekt véleménynyilvánításra, s így voltaképpen a társadalom szócsöveként funkcionál. Daniela Kapitáňová regénye emellett dekonstruálja azt a hagyományos bináris oppozíciót, amely egész napjainkig követhető a szlovák irodalomban (pl. Ladislav Ballek *Ipolyság*-regényeiben), jelesül az ártatlan, naiv, szelíd észak és a bűnös, züllött, kevert dél oppozícióját. Hiszen a főszereplő narrátor, Samko Tále apai ágon szintiszta szlovák gyökerekkel rendelkezik (Detva a szlovák irodalomban szinte kultikus helyet foglal el), míg fokozatosan derül ki, hogy anyai ágon viszont magyar, sőt roma felmenőkkel

is rendelkezik. A „magyarokat a világon senki sem szereti, mert magyarok, a szlovákokat mindenki szereti, mert szlovákok”¹⁴ típusú kijelentések fokozatosan egy hétköznapi kisfasiszta torzult gondolkodásmódját leplezik le, s rajta keresztül a tágabb környezetet, szülőket, nagyszülőket, tanárokat, barátokat, akik gondolatait vég nélkül szajkózza önéletrajzi „regényében” a narrátor. A szlovák regény nyelvi rétegének fontos komponensei ebből a szempontból a nevek, amelyek sok esetben a magyar helyesírást követik (Csonka Eszter, Alfonz Névéry, Szervusz Dávid, Angelika Édesová stb.), máskor magyar kifejezéseket rejtenek (Omama, Otata). A regény nyelve így válik több szempontból is az „alárendeltek” nyelvév: frázisai, közhelyei révén egy retardált vallomásává, idegen nyelvi-kulturális rétegei és utalásai révén az alárendelt másik kultúra reprezentációjává.

A magyar irodalomban hasonló karakterű álneves regényként értelmezhetjük Kabai Lóránt Spiegelmann Laura álnéven írt regényét, amely azonban nem a migráns és multikulturális alárendeltség felől alkotja meg a marginális nyelvét, hanem a szexizmus kontextusában, szintén egy létező szociokulturális környezetben, Kelet-Közép-Európában. Spiegelmann Laura *Édeskevés* (2008) című regényének beszélője az alárendelt nő, aki szexuális tárgyként van jelen egy patriarchális társadalomban. Olyan nyelvet próbál kreálni önmaga számára, amely lehetővé teszi a méltó életet, de csak deprimált, depressziós nyelv marad számára, illetve a test nyelve, a női test kiszolgáltatottságának lenyomataként. A regény fontos vonulata, hogy a férfifantázia szexista birodalmát negatív módon, egy nő obszcén nyelvén (és nem mellékesen szenvedéstörténetén) keresztül mutatja be, egy specifikus erotikus-trágár-obszcén női nyelvet próbál megalkotni az alárendelt nyelveként.¹⁵

Mindhárom regény az álnév elbizonytalanító effektusainak ellenében, illetve azon keresztül is felidézi és értelmezi a kelet-közép-európai társadalmak xenofóbiáját, szexizmusát és nacionalizmusát, még akkor is, ha az álnév révén pusztán lebeg az az identitás, amely elméletileg az önéletrajzi kód által hitelesíthetné a történeteket. Az álnév posztmodern misztifikációja ezekben a regényekben sajátos traumanyelvnek ad helyet, vagyis az alárendeltek nyelvét és így a kimondhatatlant helyezi elének. A posztmodern szövegformálás, az elbizonytalanító effektusok, intertextusok, fragmentált narrációs technikák, viszonylagosító nyelvi eljárások technikai apparátusának felhasználása éppen ezért nem akadály, hanem lehetősége egy olyan stratégiának, amely egy jól körülhatárolható térség alárendeltségi viszonyait képes reprezentálni. Az önéletrajzi aspektus, a traumanyelv, illetve a másság retorikai megoldásai olyan posztmodern szövegformálási eljárásokban öltönek testet, amelyek „az alárendeltnek adott nyelv” stratégiája felől értelmezik újra a posztmodern irodalom lehetőségeit.

Jegyzetek

¹ Hízsnyai Tóth Ildikó fordítása. Daniela KAPITÁNOVÁ: *Samko Tále könyve a temetőről* (Samko TÁLE: *Kniha o cintoríne*), http://www.magyarulbabelben.net/works/sk/Kapit%C3%A1%C5%88ov%C3%A1,_Daniela-1956/Samko_T%C3%A1le%3A_Kniha_o_cintor%C3%ADne/hu/1472-Samko_T%C3%A1le_k%C3%B6nyve_a_temet%C5%91r%C5%91l

² PARTI NAGY Lajos, *Molière: Tartuffe*, Színház, Drámamelléklet, 2006, adattar. vmmi.org/dramak/361/361.pdf, SZÁNTÓ Judit, *L. ZS.-re várva*, Molière: Tartuffe. Írta Parti Nagy Lajos, Színház, http://www.szinhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=20551&catid=1:archivum&Itemid=7, HALÁSZ Glória: Tartuff. Parti Nagy Lajos: Molière: Tartuffe, 2006, <http://www.prae.hu/index.php?route=article%2Farticle&aid=284>

³ Vö. HITES Sándor: *A történelem és a metafikció az angolszász regényirodalom közelmúltjában*, Forrás, 2002/6, <http://www.forrasfolyoirat.hu/0206/hites.html>

⁴ Lubomír MACHALA: *Mystifikace a pseudonymy v české literatuře po roce 1989* (s přihlédnutím k historickému kontextu). In: *Bohemica Olomucensia 1 – Symposiana*. Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc, 2011, 188–197.

⁵ Uo. 189-191.

⁶ Jaroslav ŠRANK: *Pseudonym a mystifikácia v súčasnej slovenskej literatúre*. In uő: *Nesamozrejmá poézia*. Literárne informačné centrum, Bratislava, 2009, 145–228.

⁷ Macsovszky publicisztikai írásaiban Marek Lukáč, Andrej Okomín és Attila Tárnoki néven jelenik meg, ezoterikus szövegeit Mantello, Andrej Černický, Tomáš Dubloň és Hassan Simonoff neve alatt jelenteti meg, és Petra Malúchová mellett olyan fiktív identitásokat teremtett még, mint a magyar íróként megjelenő Péter Iványit, a buddhista szerzetes Rimpoče Sarmungot, Jozef Varnusz és Magistra Aglaja ezoterikus írókat, egy Mrakozrec nevű sámánt, aki a Tátrában él, David Leder zenész, Michal Garaj képzőművész, illetve Tono Tehlár prózaíró. (ŠRANK, i. m. 169-170.)

⁸ 1. A korai posztmodern szövegek kapcsán olyan értelmezési kiszögellés-pontok jelölhetők ki, mint az írás folyamataira tett önreflexió, a metafikció, az ironia többértelműsítő használata, az egzisztenciális kérdések felvetése, a szerzőség elrejtése, a maszkokkal és az identitással folytatott játék/küzdelem, a „nagy elbeszélések vége”-koncepció, valamint a realista írásmódnak és a szubjektivitásnak a krízise, illetve újraírása. A korai posztmodern olyan beszédmódot működtet, amelyben azonban bizonyos mértékig megőrződtek a kései modern megszólalásmódok is. Egyik oldalon a szépirodalmi diskurzus emelkedett hangvétele, dignitása, a metafizikai problémák iránti érzékenység, a műalkotás klasszikus szépségének és megformáltságának az igénye, a másik oldalon az ironikus, esetleg parodisztikus hang, az intertextuális utalásokkal, stílusimitációkkal és szerzői hangokkal folytatott játék és maszkyszerűség jelenik meg. A korai posztmodernbe tartozó alkotások számára éppen ezért rendkívül fontos a múlt, illetve a történelem tapasztalata, amellyel tudatosan lépnek párbeszédbe, akár úgy is, hogy a múltra jellemző megszólalásformákat beépítik saját szövegeikbe.

2. A második vagy areferenciális posztmodernben válik hangsúlyossá, sőt gyakran radikálissá az önmagát író, öntükröző szöveg poétikája, amely kizárja a

valóság és a realizmus kategóriáit érdeklődési köréből. A költészetre a deretorizálás, depoetizálás, töredékesség, versszerűtlenség, az antimimetizmus és a rontott nyelv poétikája jellemző. Mind a lírában, mind a prózában rendkívül fontos jelentőségre tesz szert a tudatos intertextualitás, a palimpszesztszerűség, az önreflexivitás és a metafikció, illetve az újírás mint szimuláció. A második posztmodern érdeklődésének középpontjában a nyelv és a szöveg áll, jellegzetes vonása a pastiche, a parodisztikus szövegformálás, a nyelvi poének és a legtágabb értelemben vett radikális stíluseklektika.

3. A harmadik vagy antropológiai posztmodern az irodalomelmélet „kulturális fordulat”-ához köthető egyrészt, másrészt a hatalom kérdésköre izgatja, a „másik”, illetve a másság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésfelvetések, a mainstream-ellenes attitűd. A harmadik posztmodern élesen hatalomellenes, gyakran nyíltan politikaiként viselkedik, a patriarchális, totalizáló, asszimilációs, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából. Az alárendeltnek, a kisebbségnek adott hang és nyelv által az elnyomott, háttérbe szorított szubjektum került be érdeklődési körébe. Mindez az identitás kérdéseinek hangsúlyos felvetésével, illetve a világba nyúló szöveg politikai attitűdjével és az autobiográfiai műfajok felértékelődésével járt együtt. A posztmodern háromféle stratégiájáról bővebben: NÉMETH Zoltán, *A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2012.

⁹ Toni MORRISON: *Mese a nyelvről*, <http://www.moksha.hu/muvhaz/toni-morrison-nagyonkek/>

¹⁰ Uo.

¹¹ A sztoriban szerepel a valódi író, Jan Cempírek, barátja, David Jan Žák, valamint egy csehországi vietnámi diáklány, The Thi Hong Nhung, sőt – tudtán kívül – Adam Robert Young ausztráliai fotós, pontosabban vietnámi barátnője, későbbi felesége, Le Ngoc Dung. A misztifikáció csehországi fázisait foglalja össze a http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Cempírek oldal, míg a távol-keleti szálhoz ajánlott a következő blogbejegyzés: <https://adamrobertyoung.wordpress.com/2014/03/16/my-wifes-photos-misused-in-a-czech-hoax/>.

¹² LAN Pham Thi, *Bílej kůň, žlutěj drak*, Knížní klub, Praha, 2009.

¹³ Dušan TARAGEL, *Ako vzniká hit: Kniha o cintoríne*, SME, 2012, <http://kultura.sme.sk/c/6434439/ako-vznika-hit-kniha-o-cintorine.html>

¹⁴ Samko TÁLE, *Kniha o cintoríne*, Koloman Kertész Bagala, L. C. A. Publishers Group, Levice, 2005, 48.

¹⁵ SPIEGELMANN Laura, *Édeskevés*, Magvető, Budapest, 2008.

WIRÁGH ANDRÁS

Kittlertől, Kittlerről – Kittler után

A Partitúra, a Prae és a Tiszatáj
tematikus számairól*

A Partitúra folyóirat tavalyi blokkját követően idén a – megújult szerkesztőgárdával frissülő – Prae is különálló lapszámot szentelt a 2011-ben elhunyt tudósnek, míg a Tiszatáj idei áprilisi száma, illetve a folyóirat online oldala egy médiumarcheológiai tanulmányorozatnak adott helyet. Sajnos Kittler lefordított szövegei tekintetében még mindig meglehetősen alulreprezentált Magyarországon, igaz, munkái (és ezek elhíresült kijelentései) bő tíz éve markáns hivatkozási alapot jelentenek a hazai kultúratudományos diskurzusokban. Bár a fordításban *teljes egészében* csak közel fél évszázad után (tavaly) megjelent derridai opusz, a *Grammatológia* nem sok jót ígér annak az idegen nyelveken nem (vagy nem elégségesen) olvasónak, aki a 80-as évek közepén megjelent féművek, az *Aufschreibesysteme 1800/1900* vagy a *Grammophon Film Typewriter* magyar fordításaira várakozik, a fentebbi tematikus válogatások nem csupán tüneti kezelésként orvosolják a fájó deficitet.

Kittler „feljegyzőrendszereibe”, ezzel a német archeológus munkamódszerébe átfogóbb módon már a *Történelem, kultúra, medialitás* című 2003-as kötet két tanulmánya (Mesterházy Balázsé, illetve Lőrincz Csongoré) is betekintést nyújtott. Ezek, illetve az azóta megjelent, részben Kittler szellemét is megidéző tanulmányok, elemzések és értekezések segítségével tulajdonképpen nyomvonalakban rekonstruálható az a sajátos módszer,

* A szövegben használt rövidítések: HUG2=Prae, 2013/3, Hans-Ulrich Gumbrecht-különszám, 2. rész, Par=Partitúra, 2014/1, Prae=2014/4, TT=Tiszatáj, 2015/4.

amelynek episztemológiai „igazsága” a foucault-i diskurzusanalízis, a technikatörténet, illetve az irodalom materiális-mediális „komponenseire” koncentráló, kitüntetetten *nem-hermeneutikai jellegű figyelem* csomópontjai köré rendezhető. A 21. századi hazai Kittler-recepció ugyanakkor legalább ennyire sokat köszönhet a pályatársnak, Hans-Ulrich Gumbrechtnek is, aki az elmúlt években többször tartott előadásokat és szemináriumokat Budapesten, ezzel óhatatlanul életben tartva és népszerűsítve Kittler munkásságát is saját, folyamatosan bővülő életműve mellett. Ilyen értelemben tehát a fent említett vállalkozások visszavezethetők Gumbrecht *A jelenlét előállítás*a című munkájának 2010-es magyar fordításához is, amelyben a Stanford Egyetem professzora kitér az 1980-as években tartott, a nem-hermeneutikai anyagiságok kérdéskörei köré szervezett jugoszláviai konferenciákra, illetve ezek résztvevőire, köztük Kittlerre is. A Prae 2013-as kétkötetes Gumbrecht-különszámának első része egy, a Frankfurter Allgemeine Zeitungban 2005-ben megjelent írással indul (*Új szó szerintiség*), amelyben Gumbrecht röviden utal Kittlerre, míg a második részben egy 2013-as, Kittler esszéit tartalmazó kötet utószavának fordítását olvashatjuk, amelyben Gumbrecht a két éve halott kolléga „műveinek egyedülállóságáról” értekezik (*A médiatörténet mint az igazság megtörténe*se). A rendkívül ökonomikus szövegben Kittlerről mint mitográfusról esik szó, ugyanakkor Gumbrecht felvázolja az általa három fő epizódra osztható „életmű” sajátosságait, végül Kittlert a heideggeri program továbbírójaként állítja elének. A Partitúra 2014/1-es számában olvasható szövegek (amelyek – a bevezető írás nyomán – inkább nevezhetők gondolatkísérleteknek, mintsem tanulmányoknak) főképp az első két szakaszra koncentrálnak, a Gumbrecht által „hellenofiliának” nevezett „intellektuális és egzisztenciális utolsó fejezet” (HUG2, 62-63) csak érintőlegesen jelenik meg a több inspiratív elmefutamat tartalmazó blokkban. Ezen belül a legtöbben (sorrendben: Eva Horn, Kelemen Pál, Martina Süess, Mezei Gábor) az *Aufschreibesysteme 1800/1900* című munkával, illetve ennek részegységeivel foglalkoznak. Értelemszerűen nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az 1985-ben megjelent szöveg a mai napig jelentékenyen szóra bírható, meghatározó és eminens írásmű, de éppen ezért egésze nehezen fogható fel egy nézőpontban. Míg Eva Horn öt pontban próbálja meghatározni a kittleri „olvasásmód” jellegzetességeit, addig Kelemen Pál – más szövegek bevonásával – arra keresi a választ, *mire következhetett* az 1800-as lejegyzőrendszer, illetve milyen módon hozható kapcsolatba a pre-1800-as szisztéma, a *tudósköz*társaság a könyvben tárgyalt paradigmákkal. Már ebben a szövegben szóba kerül a Kittler könyvét felvezető epizód, a fausti írásjelenet, amelynek helyszíne, a könyvtár, Süess és Mezei írásaiban is központi térként funkcionál. Előbbi írása tulajdonképpen azokat a tanulságokat gyűjti össze, amelyekkel az írásjelenet szolgál a médiaelméleti irányultságot applikálni kívánó irodalomtudomány számára.

Eszerint a „médiatörténeti irodalomtudomány” (Par, 24) nem veti bele magát a szövegek által felkínált szoftverbe, hanem inkább ezek feltörését kíséri meg, miközben nem elsősorban technikatörténeti, hanem diszkurzív „keretek” között vizsgálódik. A harmadik megjegyzés a korábbiakkal ellentétben egyáltalán nem hangzik – legalábbis a szövegekkel való foglalatosság hagyományosabb formáival szemben – utópisztikusan: ugyanis a szöveg-kommentár viszony újraértelmezésére törengő igyekezet az ezredfordulós újfilológia egyik kitüntetett témája, amelyről a magyar olvasó például a 2011-es *Metafilológia 1.* című kötetből is tájékozódhat. Mezei Gábor pedig amellett érvel, hogy az 1800-as lejegyzőrendszert „installáló” írásjelenetben Faust áthúzásai tulajdonképpen a hermeneutikai értelemben vett fordítás elvét is zárójelbe tehetik: „minden fordításjelenet szükségképpen magába foglalja az írás legalapvetőbb, gyakorlati működéseit”. (Par, 32)

Tóth-Czifra Júlia és Vásári Melinda írásaiban Kittler egy-egy reflexiója (nevezetesen egy 2009-es előadás felvezetője, illetve a külön tanulmányban vizsgált *jel-zaj viszony*) Gumbrecht kapcsolódó téziseivel kerül összhangba. Ez az első esetben Heidelberg és a filológia kapcsolata, a másodikban pedig a hangoltság (*Stimmung*). Természetesen mindkét gondolatfutam érinti a technikai fejlődés, a digitalizáció által újradefiniálendő filológiára vagy filológiai tevékenységre nehezedő kihívásokat. Tóth-Czifra végső soron azzal a belátással zárja gondolatait, hogy az „újfajta” *technikai* kompetenciákat igénylő filológusnak (feltehetően) a történetiség fogalmával kapcsolatban is az eddigiektől eltérő álláspontra kell helyezkednie. Vásári írása nyomán pedig arról gondolkodhat el az olvasó, hogy – a gumbrechtli jelenlétkultúra és ennek „lejegyezhetőségi” paraméterei nyomán – közelíthető-e egyáltalán a szöveg olvasása nyomán megfogalmazódó/íródó hangulatleírás a „hagyományos” interpretációs sémákhoz, vagy két összeegyeztethetetlen (esetleg: abszolút párbeszédképtelen) dekodolási tevékenységről van-e szó. A kulcskérdést, nevezetesen, hogy milyen opciók állnak rendelkezésre a kittleri médiaarcheológiának a kultúratudományok hálózatos rendszerébe való bekapcsolásához, három írás próbálja körüljárni, igaz, túlzás lenne csupán ebben a témában keresni Arndt Niebisch, Sebastien Vehlken és Smid Róbert szövegeinek tanulságait. Niebisch a médiatudományok hadászati meghatározottságát alapul véve jut arra a következtetésre, hogy a jelenkori irodalomtudósoknak (az olvasástechnikai szakembereknek) Kittler nyomán hackerré kell válniuk, hogy felírassák a szövegek előállításáért felelős kontrollinstanciákat, a lejegyzőrendszereket, illetve naplózassák ezek változásait. Vehlken talán ennél is tovább megy, amikor azt állítja, az after Kittler horizontján hiba (lenne) nekifogni, ahogy ő fogalmaz, a „kittleri életmű teljes dekonstrukciójának”. (Par, 38) Ehelyett az életmű tanulságait kell beépíteni a rokon tudományterületek eredményeit újrahasznosító *digitalitás* episztéméjébe, ugyanakkor Vehlken – Foucault nyomán – felteszi a

következő kérdést is: „hányadán is állunk saját episzteménk leírhatóságának lehetőségével?”. (Par, 40) Smid Róbert ennél jóval „megengedőbb” szinten viszonyul Kittler lehetséges *médiatörténetéhez*. Megtévesztő lehet, hogy a magyarul is hozzáférhető *Optikai médiumok* egy jól követhető, jobbra lineáris narratívához rendel hozzá bizonyos eseményeket – mindez nem jellemzi a lejegyzőrendszereket leíró munkákat. Smid szerint a történetiséget részint retorikai fogások álcázzák, részint a történelmet „felhasító” (Par, 45) mediális események elrendezése teszi zárójelbe, miközben a lejegyzés a narratívák és kronológiák kettős kötéseit applikálva szimultaneitásokra képes rámutatni. A több helyen is játékosan önreflexív szöveg az egész Kittler-blokk szimbolikus aktusaként megannyi kérdéssel zárul.

Noha Kittler kitörölhetetlenül bevésődött a kultúratudományos diskurzusokba, kérdéses, mennyiben, és milyen formában válik részévé (partíciójává) a diskurzust fenntartó hardvernek. Talán valóban hiba lenne – Kittler javára – eltekintetni a hasonló jellegű kutatások hazánkban jószereivel ismeretlen eredményeitől, a magyar irodalomtörténeti narratívák részegységeinek szorosabb vizsgálata, ezek kötelező újraolvasása semmiben nem láthatja kárát a médiaarcheológiai perspektíva határozottabb bevonásának, még ha ez első körben csak az életmű felszínén megragadható teóriák segítségével is valósul meg. A Prae Kittler-különszáma remek válogatást nyújt ehhez a tudós szerteágazó életművéből, felvezetésként az utolsó, *Die Welt*nek adott 2011-es interjúval. A nyolc, első ízben lefordított szöveg között megtalálhatjuk az *Aufschreibesysteme 1800/1900* utólag publikált előszavát, illetve a *Grammophon Film Typewriter* eredeti bevezetését, a korábbi szöveg előtanulmányként is olvasható írást (*Szerzőség és szerelem*), valamint az elhíresült *Nincs szoftvert* is – a válogatás tulajdonképpen csak az életmű utolsó, hellenofil korszakát nem érinti. A Kittlerről szóló legkorábbi írás, David E. Wellberynek a *Lejegyzőrendszerek* angol fordításához írott előszava méltán nevezhető a recepció klasszikus szövegének. A jelenleg Chicagóban tanító germanista Kittlert a poszthermenutika horizontján helyezi el, részletesen bemutatva a könyv Derridához, Foucault-hoz és Lacanhoz visszavezethető elemeit. Wellberry olyan írásként tekint a *Lejegyzőrendszerekre*, amely egyszerre bír sajátos univerzalitásigénnyel, ugyanakkor hű marad elsődleges kontextusához vagy kontextusaihoz. Bár a merítési bázis a második fejezetben (1900) már szélesebb, lévén a technikatörténet „egyetemesebb” narratívát kíván, mint az 1800-as lejegyzőrendszer központi tudományterülete, a (német) pedagógia vagy pedagógiatörténet, Kittler játékos önkényességéből adódóan nehezen lehetne akadálymentesen átkonvertálni a felvázolt narratívát a többi nagy kultúra közegébe. A sűrű bevezető remekül eligazít az életmű egyik legfontosabb darabjában. Sybille Krämer 2004-es szövege a technikailag manipulálható időtapasztalat fényében kommentálja Kittlert,

az érvelés pedig annyiban „provokálja” Wellberry írásait (igaz, a két szöveg megjelenése között 14 év telt el), hogy irritáló gesztusként mutatja fel a testiség mellőzését, pontosabban „a test mint médium kizárását” (Prae, 164), amelyet a korábbi szöveg (még) poszthermeneutikai előfeltételként jegyez. Krämer szövege kommentárokkal zárul, és sokatmondó, hogy az utolsó kérdésére adott választ a következő kérdéssel zárja: „Vajon Kittler írásaiból egy digitalizált egzisztencializmus szól hozzánk?” (Prae, 182) Niels Werber rövidebb szövege a Partitúra-blokk első írásához hasonlóan „központi téziseket” (Prae, 159) próbál kijelölni az életműben. Ezek, mármint a „lehetővé tétel”, a „leszűkítés”, a „historizálás”, a „»két kultúra« megszüntetése”, valamint a „poszthermeneutika” akár a Kittlerről szóló írások elolvasása után hátramaradt emlékezetnyomok megerősítéseiként is funkcionálhatnak, hiszen az olvasó tulajdonképpen az összes feltüntetett jellegzetességről olvashatott az eddigiekben. Míg a *Gépi tanulás* című szöveg, amelyben Geoffrey Winthrop-Young (a *Gramophone Film Typewriter* egyik fordítója), illetve Eva Horn próbálják körülírni a „Kittler-effektust” (Prae, 147), addig Nemes Z. Mária zárótanulmánya két külföldi tematikus folyóiratszám tanulságainak összegzésével jegyzi le a – Parikkától származó cím alapján – „nem eléggé beleváló” (*never been hard enough*) kittleri médiaelmélet poszt-állapotát. Ezen belül is azokat az irányokat, amelyek a Tiszatáj 2015/4-es számának médiumarcheológiai blokkjában (*Médiumok magánélete: A hardver mikroeseményeiről*) is képviseltetik magukat. A Smid Róbert szerkesztésében megvalósuló válogatás egy része a folyóiratban olvasható, míg a bevezető teljes szövege, illetve Wolfgang Ernst és Claus Pias egy-egy írása a folyóirat online felületén érhető el.

Smid írását érdemes teljes terjedelemben elolvasni, hiszen a folyóirat lerövidített szövegéből hiányoznak a válogatás szerzői – hazánkban jószerivel ismeretlen – előfeltevéseinek hálózatos rendszerébe vezető iránymutatások, így a hosszabb változat segítheti elő az olyan újszerű fogalmakkal való ismerkedést, mint a *mélyidő* (*deep time*, Zielinski) vagy az *imaginárius médium* (*imaginary media*, Parikka). Ráadásul a blokk szerkesztője pontosan meghatározza, miben is tér el (markánsan) a médiumarcheológia a foucault-i „alapoktól” – ez a differenciálás tekinthető a precíz felvezető szöveg vezérszólamának, lévén *erős megszorításokkal* (már) Foucault életműve is rendelkezik azzal a redukciós potenciállal, amelyet Nemes Z. teljes joggal emleget a „poszt-kittleri perspektíva” (Prae, 214) emergenciájának fő akadályaként. A Tiszatáj különböző felületein megjelenő szövegekből egyértelművé válik, hogy a médiumarcheológia csak közvetett viszonyban áll az irodalommal, de még a szövegek klasszikus tárolójával, a könyvvel is. Bár Zielinski „programadó” szövege Foucault vagy Kittler archeológiáira emlékeztet, amennyiben a szerző egy egyetemes történeti narratívához képest marginális események jelentőségét firtatja, illetve fűzi össze, addig

Wolfgang Ernst szövege egy radikálisabb értelemben vett paradigmaváltás szükségszerűségét feltételezi, ha nem is explicit módon. A zavarba ejtően sűrű szöveg tulajdonképpen a heideggeri időfogalmat próbálja kimozdítani, mondván a digitalításban „olyan időfogalommal kell számolnunk, amely a valóságunkat régóta vezérli, de a hagyományos időfogalmak aligha tudták lefedni” (TT, 71, saját kiemelés). Az írás egyfajta előtanulmányaként szolgál a Tiszatáj online felületén megjelenő szöveg, amelyben Ernst a „kísérlet mint esemény” három paradigmatiszós fázisát (Püthagorasz, Hertz, Turing) tárgyalja a mediális időbeliséggel összefüggésben. Claus Pias hasonlóan tömör, de talán anekdotikus kitérőkben gazdagabb írásai közül a folyóiratos szöveg a szintetikus történelem fogalmát próbálja körvonalazni, míg az online szöveg a hacker (és történetének) bemutatására tesz kísérletet. Előbbiben a szerző a különböző háborús szimulációkat veszi számba, majd arra a következtetésre jut, hogy a „színfalak mögött zajló”, valós események lehetőségeit kiszámoló-bejósoló „programok” egy olyan jellegű történelmi episztémé felé vezetnek, amely „nem irodalom, amely egy másik helyet képzel el, hanem egy számítási folyamat, melynek kombinatorikájából minden lehetséges hely fakad”. (TT, 88) Végül, Hertz és Parikka *Zombi médiumok* című szövege az áthuzalozás (leegyszerűsítve: az elsődleges funkciójukban használhatatlan, de részben újrashasznosítható eszközök megszerelése, összekötése, újrakonfigurálása stb.) és az elavulás „újkori” fogalmaiból mutatnak rá egy „többsikű időbeliségre”, amely a már „»archeológiai« fázisba” került leselejtezett árucikkek új kontextusa irányoz elő. (TT, 102) Nem kétséges, a Tiszatáj a magukat az *after Kittler* pozíciójába helyező szövegekből nyújt izgalmas válogatást. Ezzel magyarázható, hogy több szöveg is extra türelmet kíván olvasójától, hiszen az irodalmi-irodalomtörténeti allúziók helyét itt természettudományos és informatikai (alap)fogalmak veszik át: Ernsték arra törekednek, hogy a digitalítás merőben újszerű írásfogalmából kiindulva értelmezzenek újra alapvető fogalmakat, ezzel új „tartalmakkal” töltve meg azokat a helyeket, amelyeket korábban (még Kittlernél is) jobbra szépirodalmi szövegek, vagy legalábbis ezekhez közel eső írások töltöttek meg. Ez a gyakorlat közvetlenül levezethető a számítógép médiumának jelenkori primátusából, amely közös virtuális térbe konfigurálja a különböző médiumokat, illetve összevonja ezek hatásmechanizmusát és tapasztalatát is. A médiumarcheológia oldaláról védhető álláspont (az irodalomtudósok elvárt informatikai tájékozottsága, hackerré válása stb.) talán a filológia területén nyert először ösztönzésre: a digitális filológia nem egyszerűen számítógépen végzett filológiai tevékenységet jelent, hanem az idők során felhalmozott tudás virtuális archívumokba történő átmentésének, és ezen archívumok felügyeletének és gondozásának feladatát is.

Noha a közeljövőben talán nem várható az ezredforduló körül tapasztalt-

hoz hasonló („váratlan”) „paradigmaváltás” a honi irodalomtudományban, már ami az *after Kittler* által propagált „munkamódszereket” és „olvasásmódokat” illeti, a tudomány, szűkebb értelemben véve a tudásképzés „láthatatlan” szektoraiban, az egyetemi óravázlatokban és szakdolgozatokban feltehetően egyre markánsabb hangsúlyt kap a jelenkori írás- és olvasásmódok tapasztalata is. Megválaszolhatatlan kérdés, hogy milyen irányba téríti el az irodalomtudományos diskurzust a régóta érlelt olvasásmódok és a poszt-posztmodern gyakorlat közötti feszültség, de valószínű, hogy az információs forradalom szimbolikus „élménye”, a számítógépes alfabétizmus egyre kikerülhetetlenebb zsigeri tapasztalata, a könyvet nélkülöző olvasás, illetve a tollat és írógépet „megkerülő” olvasás új előfeltevéseket és új esztétikákat követel meg. A fentiekben bemutatott összeállítások szűkebb értelemben az információs forradalmat szorosan és bravúrosan naplózó Kittler munkásságába engednek széles betekintést, tágabb értelemben viszont végigkísérik az olvasót a digitalitás állomásain is a korai 80-as évektől kezdve egészen a jelenkorig.

UJLAKY ISTVÁN

A bolygó hollandi avagy a holland tengeri hatalom a XVII. században¹

Egy holland kapitány, Hendrik van der Decken valamikor a XVII. században útnak indult Indiába, hogy vagyont szerezzen. A Jóreménység fokánál viharba került. A vihar megszagatta a vitorlákat és összetörte az árbocokat. A mindenre elszánt kapitány azonban a legénység zúgolódása ellenére tovább haladt. Maga a sátán jelent meg neki, arra bízta, hogy szegüljön szembe Isten akaratával, és kormányozza tovább a hajót a vihar közepébe. A holland megfogadta az ördög tanácsát. Ezzel magára haragította az Urat, aki azzal büntette, hogy mindörökké hajózzon a tengereken. No persze, az is lehet, a kapitány csupán káromkodott egyet, mondván, akkor is tovább megy, ha ítélelnapig kell hajóznia. Nos, a Teremtő szaván fogta. Egyesek úgy gondolják, nem is van der Decken, hanem Straaten kapitány a kísértethajó feje, aki hajójával nagypénteken futott ki az amszterdami kikötőből, és indulása előtt elmulasztott templomba menni. Egy biztos, a bolygó hollandi mindörökké járja a tengereket, és bajt hozhat arra is, aki megpillantja. A kapitánynak, legalábbis egyesek úgy gondolják, az ördöggel kell kockáznia. Nem csoda hát, ha a Jóreménység foka tájékán, akit a hajó haladásakor nélkülözni lehetett, lement a hajófenékbe, s aludt egyet, elkerülő a nem kívánt látványt. A bolygó hollandival amúgy személyesen V. György király is találkozott, igaz, még trónra kerülése előtt, kadétként, és a Horn-foknál. Akik elhaladtak a rettenetes hajó mellett, hol ősz hajú, szenvedő legénységet és eszelős tekintetű, vörös szemű kapitányt vélték látni rajta, hol csupán hátborzongató kacajt hallottak. Talán a legérdekesebb eset egy óceánjáróé, melynek utasai állítják, kis híján összeütköztek egy régi roncshajóval, melyen

száz évvel azelőtt divatos ruhákba öltözött emberek hadonásztak késekkel, szekercékkel. Mi tagadás, a hajósok babonás népség volt a XVII. században, a hollandok pedig többet hajóztak ekkor, mint bármelyik nép azelőtt a történelemben.²

Németalföld, mint közismert, nem Németország alföldje, (azt Germán-alföldnek hívják) hanem nagyjából a mai Hollandia, Belgium és Észak-Franciaország területe. A Német-római Császársághoz tartozott, ehhez a háromszáz önálló kis- és nagyobb államból álló konglomerátumhoz. De maga Németalföld sem egységes, városok és kis tartományok halmaza. 1581-ben Németalföld kettészakad, északi része (a Spanyolország elleni hosszú és szívós függetlenségi háború közepette) kinyilvánítja függetlenségét, míg a déli spanyol uralom alatt marad. Az így megszületett Egyesült Tartományok nem nyelvi és nem is vallási határvonal mentén vált le, és valamivel kisebb volt a mai Hollandiánál. A spanyol világbirodalom elleni függetlenségi háború 1609-ben holland győzelemmel zárult, a nemzetközi jogi elismerést az 1648-as vesztfáliai béke hozta el.

John Evelyn angol utazó a XVII. század közepén ezt írta Amszterdamról: megcsodáltam „a megszámlálhatatlan hajókat és csónakokat, amik megállás nélkül nyüzsgenek a város előtt, amely bizonyosan a legforgalmasabb város, amit halandó emberek laknak a Földön, és egyben az a város, amely teljes mértékben a kereskedelemnek él.”³ Descartes „a lehető dolgok kincses ládájának” nevezi a várost, s hozzá teszi „Hol van még a Földön egy olyan hely, ahol minden elképzelhető árucikket és különlegességet oly könnyen megkaphatnánk, mint ebben a városban?”⁴ A magyar Teleki Pál báró pedig a század végén így lelkendezik anyjához írt levelében: „annak a boldog városnak sok nevezetesebb helyeit jártuk el, melyben nem csak az szem gyönyörködhet, sőt az elme is tanulhatott”. Amszterdam nem véletlenül váltotta ki a kortársak csodálatát: a XVII. században a világgazdaság központja volt.

Amióta az áruterelés és kereskedelem elért egy bizonyos szintet, mindig akadt egy vagy több város, amely az adott korra értelmezett világgazdaság gyűjtőpontjának szerepét töltötte be. Az első ilyen centrum talán a föníciai Tírusz lehetett. Hellász klasszikus korában Athén, később Karthago és Rhodosz töltötte be a gyűjtőpont szerepét. A Római Birodalomban az időszámításunk kezdete körül Róma város és Alexandria osztozott a világgazdasági központ szerepkörén. Az ókor végén és a kora középkorban – ha egyáltalán – Constantinopolis (Bizánc), majd a középkor utolsó évszázadaiban Velence, Genova és Brügge töltötte be a gyűjtőpont funkcióját. Míg a XV. század közepén Velence úgyszólván egyeduralgó, a XVI. században, főleg annak első felében Antwerpené a nemzetközi gazdasági központ szerepe. Antwerpentől vette át Amszterdam – de miért és hogyan? Antwerpen gazdaságát megviselte a németalföldi függetlenségi

háború. A „spanyol őrjöngést” (a város kirablását, hatezer lakos legyilkolását, negyven tonna aranynak megfelelő anyagi kárt) önmagában sem lehetett volna könnyen kiheverni. De újabb csapások jöttek: a hollandok blokád alá vették a várost, lezárva a Shelde torkolatát. Az antwerpeni tőke egy része a háború miatt vagy épp vallási okból Amszterdamba költözött, magával vitte tőkéjét és üzleti kapcsolatait. Antwerpen amúgy is kevesebb lehetőséget kínálhatott. Nem volt országa, sem saját kereskedelmi flottája, és elsősorban luxuscikkkel kereskedett. Amszterdam már a középkor végétől hatalmas kereskedelmi hajóparkkal rendelkezett, a parton tetemes raktárkapacitással, és kereskedelmi tevékenységében a tömegfogyasztási cikké a vezető szerep. Saját országát pedig megteremtette – a spanyoloktól kivívott függetlenséggel. Antwerpen inkább afféle átmenő vagy passzív kereskedelmet folytatott, mint az érett középkorban Brügge – Amszterdam szerepe összetettebb ennél. Rácz megfogalmazásával: a korábbi gyűjtőpontokkal (Genovával, Velencével, Antwerpennel) ellentétben a gazdasági hatalom teljes eszköztárával rendelkezett: hajózással. kereskedelemmel, iparral, hiteliséttel, és persze katonai teljesítményre is képes saját országgal. (*Hollandia Amszterdam külvárosa* – fogalmazta meg karakteresen Pirenne.) A már említett raktárak, az 1602-ben létrejött tőzsde, (az értéktőzsde mellett / gabona / árubörze is létezett) új pénzügyi technikák, mint a váltó és a leszámítolás, és nagy tömegben rendelkezésre álló nemesfém támasztotta alá ill. egészítette ki a fentieket. A város felvirágzásában Antwerpen már említett kiesése mellett Itália és a Hanza hanyatlása, és az Angliával ill. Londonnal szemben a század folyamán még őrzött lépéselőny is szerepet játszott.

Amszterdam a XVII. század elején harmincezer, a közepén százötvenezer, a végén kétszázezer lakosú. Ugyanakkor, a vezető szerep fokozatos elvesztése nyomán, kétszáz évig nem nő tovább, ami jelzi a XVII. századi csúcspontot. Csak 1900 után emelkedik kétszázezer fölé a népesség. Az Ij-csatornájó természetes kikötőt kínált, de a kikötőig vezető út nem veszélytelen. Az erőteljes árapály elszállította a város szemetét, szennyvizét. A XVII. században az emberek még nem hollandoknak, hanem amszterdamiaknak vagy épp leidenieknek tartották magukat. Nem csak azért, mert a modern nacionalizmus megszületése előtt vagyunk még, hanem mert az Egyesült Tartományokra, más egykorú országokhoz képest is, hangsúlyosan jellemző a városokra ill. tartományokra tagoltság. Geert Mak szerint „*az arrogáns Amszterdam és az ország többi része*” szembesíthető, „*a város egyszerre irigyelt, tisztelt, csodált és gyűlölt*”⁵. A tenger felől érkezőt mólók, hajók, daruk, malmok, raktárak, árusok, mázsaház, sorompóharang, kotrómalom – és egyáltalán, a korabeli világban másutt alig ismert forgalom fogadta.

A század folyamán Amszterdam az európai gabonakereskedelem központja – ez a legfontosabb. De centrumává lett a város egyéb tömegcikk

kereskedelmének is, mint a hal, vas, vászon, só, kátrány, kender, fa. És egyéb, nem egyszer luxuscikkének, mint a dél-amerikai kakaó, az észak-amerikai dohány, a spanyol acél- és bőrárú, a török szőnyeg, perzsa selyem, orosz cobolyprém, a brazil smaragd, és kínai porcelán, keleti fűszerek, kávé és tea. A már említett tőzsde és a század elején alapított bankok mellett *tengeri kereskedelmi biztosító társaság*, jól kiépített postahálózat segítette a kereskedelem szereplőit. (Négy nagy postahivatala volt – antwerpeni, hamburgi, kölni, belföldi – Hága és Rotterdam felé éjszakai szolgálat is működött. A posta drága, de a hír fontos, a gyorsaság és információ a sikeres tőzsdei spekuláció alapja.) A balti kereskedőkkel szerződést kötő holland kalmárok háromnegyede amszterdami, de fontos a város kapcsolata a Földközi-tenger térségével és a Távolsági-Kelettel is. Jellemző a távolsági nagykereskedő réteg jelentőségére, hogy a városvezetés tagjai közül 1600 és 1625 között 41 tagból 31 érdekelt a kereskedelemben. A gazdasági és politikai hatalom összefonódott – ez az összenövés csak a század utolsó negyedére mérséklődött. Igaz, Holland és Zeeland tartományban a nemesség és főpapság szerepe sosem volt igazán nagy. *Ötven év alatt húszszorosára nőtt azoknak a száma, akik legalább százezer forint vagyonnal rendelkeztek.* A század utolsó negyedében homokküstöb keletkezett a kikötő előtt. A problémát 1691-től emelőrendszer kifejlesztésével oldották meg. A self és a zátonyok hosszabb távon rontották a versenyképességet: hétszáz tonnánál nagyobb hajót nem lehetett használni, míg az angolok 1700 körül ezerkétezer tonnás hajók gyártását kezdték el.

Bár a város ipara nem fogható kereskedelmi és pénzügyi jelentőségéhez, érdemes megemlíteni a cukor- és a nyomdaipart, a könyvnyomtatást. 1650 körül százötven, 1700 körül kétszázötven cég foglalkozott a városban könyvekkel (a nyomda, kiadó és kereskedelem nem különült el). A legtöbb európai országgal egybevetve a holland városi élet igen fejlett, és ez nem csak a városlakók magas arányában, a városok számában és méretében mutatkozott meg. Tudatos várostervezés, szilárd burkolatú utak, az utcák világítása, emeletes házak, csatornák és fasorok, saját és bérelhető hintók, a biztonságot szolgáló éjjeli őrzőjáratok, tűzoltóság – a kontinens más tájain egy vagy két évszázaddal később jelentek meg. A holland városok meglepően tiszták – de bűdösek; a szennyvízelvezetés még megoldatlan.⁶

A holland kikötők között finom munkamegosztás figyelhető meg. Rotterdam angol és francia kapcsolatokra, Zeeland az atlanti, Hoorn és Enkhuizen a keleti kereskedelemre szakosodott. Doordrecht a folyami kereskedelem központja. Amszterdam mellett a kis Oostzaan városból indulnak hajók elsősorban a balti térség felé. Érdekes, hogy Delft városának nincs tengeri kikötője, mégis volt itt irodája a Holland Kelet-indiai Társaságnak. Igaz, folyami kikötője Delftnek is van. Érdemes a szállodák számára vetni egy pillantást. Hága (a rendi gyűlés székhelye – noha közjogilag nem város, csak

falu!) kilenc, Rotterdam hat, Amszterdam kb. száz szállodával rendelkezett.⁷ Amszterdam után a második legforgalmasabb kikötő Deventer. Tagja a Hanza szövetségnek, akárcsak Kempen vagy Zwolle. Leiden igazi sikertörténet. Népességére és gazdaságára is a gyors növekedés jellemző, textilipara jelentős, egyeteme nemzetközi hírű és növelni tudja hallgatói számát. Könyvkiadása és nyomdaipara holland és francia nyelven Galileitől Corneill-ig ad ki jelentős kortársakat. Itt jelent meg egy 35 könyvből álló ország-sorozat is, benne Magyarország-kötettel.

„Nem hajóink külső formája adja Hollandiának a tengeri elsőbbséget, hanem az a képesség, mellyel hajóinkat sikeresen és aránylag kevés személyzettel eredményesen kormányozzuk, továbbá tengerészeink szerény életmódja és a velük született tisztaság. Ilyen tulajdonságok birtokában hajóink más nemzetekhez viszonyítva hosszú élettartamot érnek el” – írja a XVIII. századi holland tengerészeti szakíró, Nicolaus Witsen.⁸ Mit tudunk a holland hajóépítésről? Mennyiségi szempontból hatalmasnak kellett lennie, hiszen ellátta utánpótlással a világ legnagyobb kereskedelmi flottáját, valamint a halász- és hadiflottát, és emellett exportra is termelt. (Érdemes megjegyezni, ama bizonyos Santa Maria is holland gyártmány, eredetileg holland kereskedelmi forgalom számára épült.⁹) Amszterdam környéki kisvárosok a hajóépítés egy-egy fázisára szakosodtak, mint pl. kötélkészítés, horgonykovácsok, hajóácsok műhelyei.¹⁰ A hajógyártásban németalföldi versenyelőny, hogy rendelkeztek a szükséges anyagok (hajófa, árboc, kátrány, szurok) kereskedelmével vagy épp kereskedelmi monopóliumával.¹¹ A legfőbb hajóépítő Zaanstrek – nem város, hanem kistérség – amely ezer embernek adott munkát. Kialakulásában szerepet játszott az erős, egyirányú szél, ami sok és nagy szélmalom megbízható működését tette lehetővé. Ha csökkent a konjunktúra, azonnal munkásokat bocsátottak el. A holland hajóépítés ismerte a szabványosítást. Igazodnia kellett a speciális holland körülményekhez: a homokosodásra hajlamos selfen csak kis merülésű hajók lehettek biztonságosak. A holland hajóépítés talán legfőbb fejlesztése a XVII. században a fleute (furulyahajó).¹² Sekély vizekben is manőverezni képes, negyven méter hosszú, 500-600 tonna teherbíró képességű kereskedelmi jármű. Viszonylag gyors és mozgékony, legfőbb előnye azonban gazdasági versenyképessége. Harmadannyi legénység elegendő hozzá, mint más népek hasonló méretű hajóihoz. Emellett sajátos szerkezete – a vízvonalon szélesebb, de felfelé keskenyedek – miatt kevesebb kikötői illetéket kellett fizetnie, ami a hajók méretéhez igazodott. Megépítése is olcsóbb, feleannyiba kerül, mint más népek hajóié. A hajóépítés olcsóságában nem csak a hajótípus játszott szerepet, hanem a nagy széria és a technikai fölény is. A fleute egyik változata a bálnavadász hajó. A bálnavadászat kezdetén még a baszkoké a fölény, de hamar beérték és elhagyták őket a hollandok (és angolok). Ez a hajó keményfából épült, hogy kiállja a bálna esetleges

támadását és a jégtáblákhoz való ütközéseket. 1697-ben a Spitzbergáknál több mint százhusz holland *bálnavadász fleute* horgonyzott: több, mint a többi országoké együttvéve.

Jan Snoep, a holland haditengerészet egyik lelkesze felháborodottan írt a tengerészekről, akik „kizárólag Bacchust és Vénuszt tisztelik”, verekedősek, korlátoltak, istentelenek.¹³ A legtöbb matróz írástudatlan, buta volt, sokan még a tengerész mesterséghez sem értettek igazán. A tengerész nem ismeri az udvariasságot, nyers és egyszerű, ugyanakkor a holland társadalom legbabonásabb rétege. 1680 körül kb. ötvenezer ember dolgozott a holland hajókon. A tengerészek 40 százaléka külföldi: angolok, skótok, franciák, németek. A hajókon gyakran és roppant kemény büntetéseket alkalmaztak. Lázadásért vagy gyávaságért akasztás járt.¹⁴ Ha valaki kést rántott társára, ha lopott, ha fegyverét nem tartotta rendben, ha naplemente után dohányzott – a hajótűz veszélyét előidézve – büntetése a háromszori-négyszeri alámerítés. Ennél súlyosabb büntetés, amikor az elítéltet megkötözve áthúzták a hajótest alatt. Jó esélye volt arra, hogy belehaljon, ha nem bírta levegő nélkül, vagy ha a hajófenékre ragadt kagylók halálra sebeztek. Aki élve került elő a víz alól, még az is belepusztulhatott a sebek elfertőződésébe. Vérontás büntetése alatt azt értették, hogy az elítéltet saját késével, kezén keresztül az árbocra rögzítették. Ha képes kiszabadítani magát, túlélhette. Korbácsolás akár káromkodásért vagy késésért is járt. Ha mindehhez – a magas halálozási arányhoz és a kegyetlen büntetésekhez – hozzászámítjuk a nem túl magas béreket és az alacsony presztízst, megállapítható, hogy a tengerész mesterség (a textiliparral és a zsoldos katonasággal együtt) afféle proletárszakma, a legszegényebbek osztályrésze. A hajók személyzetét bátran tekinthetjük szubproletariátusnak vagy akár underclassnak is, hiszen helyzetük rosszabb a céhek és manufaktúrák munkásaiénál. A kapitányok testülete 1628-ban alakult ki. A közönséges matrózokkal ellentétben a kapitányok egy része fel tudott emelkedni a polgárságba.

Egy tengerparttal nem rendelkező XXI. századi ország polgára elképzelni sem tudja a halászat újkori jelentőségét, pláne az északi vizeken. Pedig a foglalkoztatásban, a táplálkozásban, sőt (mai kategóriával élve) a GDP-ben is hatalmas a szerepe. „Holland-Zeeland tengeri hatalma a heringen nyugszik” – állapítja meg Pierre Chaunu.¹⁵ A halászat fontosságának megnövekedésében az éghajlat hidegebbé válása, a „kis jégkorszak” is szerepet játszott, amennyiben a heringrajok délebbre húzódtak. Jól mutatja az ágazat fontosságát, hogy a Cromwell-féle hajózási törvény – melyet a közvetítő kereskedelmi érdekekkel szoktunk összekapcsolni – terjedelmének kétharmadában a halászattal foglalkozott. Évszázadunk „a hering évszázada” is. A késő középkortól a hal nagy részét már a nyílt tengeren kezdték feldolgozni. A kora újkorra végbement az ágazat szakosodása. A part menti halászat kis halakra (pl. nyelvhál) és a napi piaci igények kielégítésére, az

izlandi vizekig hatoló flottilla a tőkehalra, a Dogger-pad és az angol, skót partok halászlai heringre szakosodtak.¹⁶ A brit partoknál folyó halászatot hadihajók védték. A holland halászok a Balti-tengeren is feltűntek. Dániától bérbe vették az angolnalhalászat jogát Koppenhágától délre (Amager-sziget). *A XVII. század első fele a csúcspont Hollandia számára: ekkor a halászatból tőke képződött, melyet a legsikeresebb vállalkozók a kereskedelemben fektettek.* A század közepén még oly jelentős, exportra termelő, fél Európát ellátó ágazat a század második felében visszaesett. Ebben az angol, dán, francia, porosz protekcionista intézkedések mellett a háborúk is szerepet játszottak. Folyományaként a hajóépítés is csökkent. A heringhalászat a XVII. századra a legjobban szabályozott gazdasági tevékenységek egyike.¹⁷ Erre hivatott a Nagy Halásztársaság Felügyelő Testülete. A heringhalászatra egyes városok monopóliumot szereztek. A földrajzi munkamegosztás jele, hogy Enkhuizen halászkikötő, Rotterdam a heringkereskedelem központja, míg Zaandam az angolnáé.

Az északi bálnavadászat a XVII. századtól öltött nagyobb méreteket. Az első résztvevők hamburgi németek és persze hollandok. Rajtuk kívül spanyolok, franciák, angolok, dánok is megjelentek az Atlanti-óceánon. A bálnaalaj a világítás anyagaként terjedt el. Az első bálnavadász-hajót Amszterdamban építették 1612-ben. Az ágazat beruházás-igényes: az átlagosnál erősebb hajókat, fegyvereket, felszerelést kíván, és profi legénységet. A holland bálnavadászok az Északi Társaságban szövetkeztek. Központjaik Delft és Enkhuizen. A Spitzbergákon és a Jan Mayen szigeten a társaság szezonális holland feldolgozó telepet hozott létre; ez azonban nem bizonyult nyereségesnek. A megoldás a hajókon való feldolgozás lesz. Erre az ágazatra is jellemző az angol-holland vetélkedés. Barents felfedező útjai után a hollandok nem keresték tovább az Északkeleti átjárót, de meglátogatták a térséget bálna- és fókavadászat, prémkereskedelem céljából. A hajótörés veszélye az újkorban is jelentős, a bálnavadászatban talán inkább, mint kereskedőhajók esetén. 1657-ben – meglehetősen, nem átlagos év – ötven bálnavadász-hajó tűnt el.

Első látásra nem magától értetődő, de a holland mezőgazdaság is kapcsolatban állt a tengerrel. Közvetlenül és közvetve is. Az ókorban, Kr.e. 700 körül egy különleges tengeri vihar áttört a természetes gátakon, parti dűnéken, és elárasztotta a mai Holland-mélyföldet.¹⁸ Ezt a sekély tengerrészt (selfet) egy évezred alatt, fokozatosan foglalta vissza az ember. A tengertől elvett, bekerített, majd kiszárított terület a polder. A poldereket persze gátakkal kellett védeni, a gátakon átcsapó vagy átszivárgó vizeket pedig visszajuttatni a tengerbe. Minden part menti település feladata a gát egy-egy szakaszának védelme. A gátak együttesére egy központi tanács és a gátgróf felügyelt. A gátak nem drága építőanyagokból épültek, hanem moszattal kevert homokból, melyet befűvesítettek, és ahol kellett, gerendákkal

erősítettek. A lecsapolások, polderesítések csúcspontja a XVII. század első harmada. A tenger rovására történő terjeszkedés fő oka demográfiai: több *élelmet adó legelő, rét, szántó, kert* kell. De volt spekulációs szempont is, a befektetési lehetőségeket kereső tőke szívesen vállalkozott rá.¹⁹ A tengertől elhódított polderek mellett tavak, mocsarak rovására is növelték a földeket. Holland tartományban 1630 körül egyszerre húsz mocsár lecsapolásán dolgoztak, és a tartomány legtöbb tavát is felszámolták. „Nem paraszti, hanem kapitalista és állami vállalkozás” – írja a polderek és lecsapolások rendszeréről Pierre Chaunu.²⁰ A self elleni „hódító háború” olykor kényszerű védekezésbe csapott át, mint 1651-ben, amikor egy extrém dagály miatt az egész parti lakosság a gátakon dolgozott.

Miközben a polderesítés közvetlenül, a termékszerkezet átalakítása közvetve függ össze a tengergazdasággal. Hollandia is, miképp a sűrűn lakott, fejlett és kicsi országok, akarva-akaratlan belekényszerült a termelési szerkezet módosításába. A növekvő népességet a hazai gabonatermelés nem tudta ellátni, ezért importra szorult. Viszont a tengerről érkező behozatal olcsóbb, versenyképesebb, mint a hazai termelés, ami további csökkenést eredményez. A gabona helyét sokfelé intenzívebb kultúrák váltották fel: kertészet, ipari növények, állattenyésztés. Ez a változás azonban magában hordta az éhínség kockázatát, ha elmaradtak a lengyel, német eredetű gabonaszállítmányok. A búza és rozs termésátlaga sokkal magasabb, mint Lengyelországban és Spanyolországban (háromszoros!), vagy mint Angliában és Franciaországban (kétszeres).²¹ Itt alkalmaztak először cséplőgépet, 1636-ban. Az ipari növények: kender, len, dohány, komló, buzér, csüllog. Utóbbiak festékanyagot adó növények, melyeket a textilipar használt. A festéknövények esetében megfigyelhető a kereskedelmi tőke behatolása a mezőgazdaságba. A gazdák nem rendelkeztek elég tőkével szárítók építésére. A kereskedők egyben, olykor lábon, felvásárolták a termést, és saját szárítóikban készítették elő az ipari feldolgozásra. Mindez a földművelés, feldolgozóipar és kereskedelem összehangolásának és összefonódásának szép korai példája.²² Különösen a gabonaárak csökkenése esetén nőtt a jelentőségük, pl. Zeelandon. Hollandia vált Európa legnagyobb dohánytermelőjévé. Az állattenyésztésben is megfigyelhető a céltudatos ártermelés. Lovat francia kivitelre is tartottak. A Dániából, német területről behozott szarvasmarhát a kövér holland legelőkön felhizlalva exportálták. Sajt és zöldség is kivitelre került. A kertészet két fő ágazata a zöldség és virág (a gyümölcstermelés számára az éghajlat ma is túl hűvös, a kis jégkorszak idején még inkább az). Teleki Pál megemlíti egyik levelében, milyen feltűnően drága a dinnye és barack Hollandiában.²³ A kertészet nem csak gazdasági ágazat, de hobby, úri passzió is: egy előkelő amszterdami hölgy üvegházban ananászt termeszt; a kávé és banán üvegházi nevelése egyáltalán nem ritka. A parasztság általában konzervatív, nehezen változtat.

Ehhez képest feltűnő a holland mezőgazdaság innovativitása: újdonság a vetésforgó, a szántóföldi takarmánytermelés, a tejgazdaság. Az ugar megszűnésével a területhasznosítás intenzívebb, a megnövekvő takarmánymennyiség lehetővé teszi az állomány téli áttelelését. Jellemző a gazdálkodás intenzitására, hogy a trágya is kereskedelmi cikké válik.

Van Linschoten naplójából kitűnik: a holland hajós egyszerre kereskedő, felfedező, katona, rabló és kalóz. Madagaszkáron megállva a hollandok a kereskedelemnél előnyösebbnek érezték az emberrablást: a foglyokat váltságdíjért (szarvasmarhákért) cserébe engedték szabadon. (Igaz, ugyancsak Linschoten írásából az is kitűnik: az egykorú portugálok vagy a jávai szultán alattvalói semmivel sem jobbak). A kalózkodás nem csak az ókorban és középkorban, de az újkorban is a kereskedelem és a tengeri hadviselés csendestársa. Tengeri rabló és kalóz nem azonos fogalmak. Előbbi köztörvényes bűnöző, mert bárkit megtámad és kirabol, akinek hajóját elébe hozza a sors. Utóbbi viszont csak országának ellenségeit fosztogatja. A holland jog – akárcsak az angol vagy a francia – legálisnak tekintette kalózáinak spanyolelleses tevékenységét. A privatér (kalóz) olyan személy vagy csoport, aki(k) engedélyt, kalózlevelet kapott uralkodójától.²⁴ Ezért, ha elfogták, nem bűnözőként, hanem hadifogolyként kellett bánni vele – miközben a tengeri rablót elfogása esetén bárhol a világon felakasztották. Jó példa az előbbire Klaas Compaan holland kalózkapitány, aki élete során 358 hajót fosztott ki. Miután visszavonult, „ágyban, párnák közt” halt meg. A spanyolok a németalföldi szabadságharc „tengeri koldusait” is kalóznak tekintették. Valójában ez inkább népi mozgalom, irreguláris hadiflotta, afféle „tengeri gerillamozgalom” volt. Habár a határ persze nem éles. Orániai Vilmos hiába próbálta kézben tartani, politikailag mérsékeltebbé, katonailag regulárisá tenni, *a tengeri koldusok mozgalma megőrizte népi jellegét*. Érdekes – hívja fel a figyelmet, Bibó István elemzését felhasználva, Sashalmi Endre – Orániai Vilmos németalföldi birtokos nemesként spanyol alattvaló, de Oránia uraként szuverén, a spanyol királlyal egyenrangú volt, s ha igazoló iratokkal látta el, a tengeri koldusokat Oránia hadiflottájának tekinthette.

Holland tengeri rablókkal leginkább a nyugati Mediterráneumban, a berber part menti városokkal együttműködő hajósok között találkozhatunk. Néhány fennmaradt kihallgatási jegyzőkönyvből egy érdekes történet bontakozik ki: holland kalózek elfogták a Providence és a Little Barkley nevű angol hajókat. A fogságba ejtett angol legénység azonban egy kedvező pillanatban fellázadt, és visszafoglalta a hajókat.²⁵ 1599-ben hetvenkét (!) hajóból álló holland privatér (kalóz) flotta támadta meg a Kanári-szigeteket. A Közép-Amerikában kifejezetten spanyolelleses tevékenységre szakosodó, egymással együttműködő holland, angol és francia kalózekat bukanéroknek is nevezték. Számos spanyol kikötőt és hajót raboltak ki. A legsikeresebb

holland kalóz alighanem Piet Heyn. 1627-ben, mintegy főpróba gyanánt, kifosztotta Bahiát, és 27 cukorral megrakott portugál hajót fogott el.²⁶ A következő évben Kuba partjainál foglyul ejtette és Hollandiába irányította a teljes spanyol ezüstflottát (kétszáz év alatt ez az egyetlen ilyen eset).²⁷ Heller szerint a zsákmány 66 font arany, 127 000 font ezüst, 689 ágyú, négyezer ember, harmincegy hajó. Egy másik számítás (Konstam) szerint a spanyol ezüstflotta mai átszámítással 6,9 milliárd (!) USA dollár értékű volt. Nem csoda, ha ez az akció hozzájárult Spanyolország hanyatlásához és Hollandia gazdasági felemelkedéséhez. Az akció után a Holland Nyugat-indiai Társaság ötven százalékos osztalékot fizetett részvényeseinek, kifizette összes adósságát, és a zsákmány tíz százalékát átadta a hágai helytartónak. Maga Piet Heyn admirális, a bravúros rajtaütés végrehajtója, a zsákmánynak csak töredékét kapta. A Holland Nyugat-indiai Társaság egyik leveléből kitűnik, a kereskedelmi társaság kapcsolatban állt a Biskayai nevű hírhedt kalózzal is. Nem csoda, ha Pálvölgyi Endre úgy vélekedik, hogy „lényegében állami pártfogás alatt működő kalóz-részvénytársaságról”²⁸ beszélhetünk.

Kalózkodás, hadművelet és földrajzi felfedező út sajátos kombinációja volt a Spilbergen-expedíció (1614-1617).²⁹ Joris van Spilbergen parancsnoksága alatt hat, ágyúkkal is felszerelt kereskedelmi hajó, fedélzetükön ezerkétszáz katonával, lényegében Föld körüli útra indult. A fő cél az Acapulco–Manila–Japán–Kína útvonalon (ekkor már úgyszólván menetrendszerűen) közlekedő spanyol hajók kirablása – miközben ekkor formális fegyverszünet van az Egyesült Tartományok és a Spanyol birodalom között. Voltaképp ez az expedíció hódította meg a Molukkákat (Maluku-szigeteket vagy fűszer-szigeteket). Érdekes, hogy egy, a Holland Kelet-indiai Társaság engedélye nélkül kereskedő holland hajót is elfogtak, szállítmányát elkobozták. Az első kínai porcelánok holland kalózkodás révén kerültek az Egyesült Tartományokba. A kínaiak vöröshajúaknak nevezték és gyűlölték a hollandokat. Nem sokat mérlegeltek: mivel valóban tevékenykedtek a kínai partoknál holland kalózkodók, minden hollandot annak tartottak. Gyűlöletük nem ok nélküli: a holland kalózkodók gyakran raboltak ki kínai tengerparti városokat vagy hajókat, gátlástalanságuk, kegyetlenségük nagyon is indokolt félelmet és ellenszenvet szült. A Kína és Japán közötti kereskedelmet – mivel a két ország közvetlenül nem kereskedett egymással, de egymás áruira szükségük volt – portugál hajók bonyolították le. Mint szinte mindenütt, a portugálokat itt is kiszorították és a helyükbe léptek a hollandok. Ezután a kalózkodás okafogyottá vált, szerepe csökkent.

A hollandok nem voltak erkölcsi fölényben a korábbi, spanyol és portugál gyarmatosítókkal szemben. Azért ne essünk át a ló túloldalára: a hollandok rosszabbak sem voltak, mint bárki más ebben az évszázadban. Ők maguk is gyakran váltak tengeri rablók vagy kalózkodók áldozatává. Dunkerque városban – a holland partoktól nem messze – Spanyolország kalózközpontot szervezett.

Vagy hatvan évig az egész város kalózkodásból élt. Évente átlagosan kétszáz holland hajót fogtak el. Sokszor halászkötőket raboltak ki. Ezért kísérték egy idő után a holland halászfloottát hadihajók. A csúcspont (vagy, holland szemmel, mélypont) az 1625-ös esztendő, amikor 305 holland hajót süllyesztettek vagy fogtak el. (A dunkerque-i „kalózáros” fejlesztése a fregatt hajótípus, ami aztán bekerült a tengeri hatalmak reguláris flottáiba is). Aztán 1646-ban egy holland-francia közös vállalkozás felszámolta a dunkerque-i kalóztámaszpontot. A város Franciaországhoz került, de az Egyesült Tartományok is megkönnyebbülhetett. Holland (és angol) kereskedelmi hajók gyakran kényszerültek „védelmi pénzt” fizetni berber kalózkodóknak. Igaz, válaszképp angol és holland hadiflották sorozatosan csapást mértek a berber kalózállamokra, mint amilyen Tunisz, Orán, Algír. Negyvenévi tajvani holland jelenlét után kínai kalózkodók foglalták el a szigetet, elpusztítva a holland kereskedelmi kolóniákat. Amiképp a nagypolitikában változott az angol-holland viszony (az évtizedekig tartó együttműködést három nagy háború, majd ismét együttműködés követte, mint láthattuk) ennek függvényében alakult a kalózkodók kapcsolata is. 1659-ben egy dán kapitány parancsnoksága alatt tevékenykedő angol kalózhajó elfogta a Jonge Bentece nevű holland naszádot, és a zátonyra futott hajó rabszolgaszállítmányát elragadták – mindez Adriaen Blaes hajókapitány kihallgatási jegyzőkönyvéből tudható.³⁰ És ezzel egy újabb problémához értünk el.

A Római Birodalom időszámításunk kezdete körül mennyiség és arányok alapján valószínűleg a csúcspontot jelentette a rabszolgatartásban – a rabszolgák a fejlettebb területeken az összlakosság felét is elérhették. Már az ókor utolsó évszázadaiban, majd a korai középkorban a rabszolgatartás hanyatlását, ugyanakkor a rabszolgák jogi és tényleges helyzetének javulását figyelhetjük meg. Nyugat-Európában valószínűleg kb. 1000 körül tűnt el a rabszolgatartás, egyes feltételezések szerint azért, mert a megszerveződő cseh, lengyel, magyar királyságok elzárták a Nyugatot keleti rabszolga-utánpótlásától. Olyan felfogás is akad, hogy a rabszolgaság megszüntetésében döntő szerepe volt egy találmány, tudniillik a vízikerek elterjedésének: egy vízimalom 20-25 rabszolga munkáját váltotta ki. Közben az arab, török és orosz világban egy szerény méretű rabszolgatartás mindig is fennmaradt, Nyugat-, majd Közép-Európában az érett középkorban a rabszolgatartás évszázadokra eltűnt. Az Ibériai-félszigeten volt a legrövidebb ez az időszak, mert a mórok kiűzésével keletkező munkaerőhiányt – pl. Dél-Portugáliában – rabszolgákkal pótolták. Európában azonban az újkor rabszolgatartás soha és sehol sem nagyarányú. Más a helyzet a gyarmatokon, mindenekelőtt Amerikában. Közép- és Dél-Amerikába már a XVI. század első harmadában érkeztek afrikai rabszolgaszállítmányok. Észak-Amerikába az első „rabszolgaárut” holland hajó hozza: húsz feketét 1619-ben. Az újkor rabszolgatartást és

az abban játszott holland szerepet elsősorban Daniel Mannix³¹ és Bitterli könyvei alapján mutatjuk be.

Hogyan lesz egy fekete *Amerikában élő európai ültetvényesek* rabszolgája az újkorban? Egyesek köztörvényes bűnözők voltak, akiket büntetésből rabszolgának adtak el (mivel ez a büntetésfajta jó pénzt hozott az afrikai királyoknak, az európai kereskedők támasztotta kereslet ugrásszerűen megnövelte ennek a büntetésnek az alkalmazását). Akadtak, akiket az éhínség tett rabszolgává: az éhező család eladta egyik tagját vagy az önmagát. Módszeres iparaggá vált az embervadászat, melyben feketék és fehérek is részt vettek. Eleve is voltak rabszolgák – az európaiak megjelenése előtt – Afrikában, akik közül sokakat most jó pénzért európai felvásárlóknak adtak el. Egyesek hadifogolyként váltak rabszolgává. Akadt példa arra, hogy afrikai törzsfők és királyok saját alattvalóikat adták el. Ennek a kegyetlen, embertelen és aljas pénzszerzési módnak a felelősei és haszonélvezői, illetve áldozatai között egyaránt voltak fehérek és feketék. Ami az előbbi csoportot illeti: amerikai fehér ültetvényesek, európai kereskedők, köztük nem egyszer Európában lakó, rabszolgákkal sohasem találkozó részvényesek, továbbá afrikai rabszolgavadászok és kereskedők, fekete törzsfők és királyok említhetők. A kárvallottak persze elsősorban a fekete rabszolgák, vagy azok, akik a rabszolgavadász akciókban meghaltak, a rabszolgasors elől – tömeges jelenség! – öngyilkosok lettek. Ám a rabszolgaszállító hajók fehér matrózai között a halandóság alig kisebb, mint a fekete rabszolgák között: a trópusi betegségek, a skorbut mellett olykor harci cselekmények, kalózkod, lázadások szedik áldozataikat. Ezek a fehér tengerészek csekély bért kaptak és sokat kockáztattak: nem ők a rabszogatartás nyertesei.³²

Sok európai elvileg, „tudományos” vagy „vallási” alapon igazolta a rabszolgaságot, beleértve a rabszolgák „vadászatát”, kereskedelmét és ültetvényeken való alkalmazását. Hugo Grotius *Szabad tenger* című művében a tengerek szabad használata, a gazdasági élet szabadsága mellett szállt síkra, de a gyarmatosítást és rabszolgaságot is igazolni igyekezett. *Katolikus és protestáns egyházak (köztük pápák is!) szintén igazolták a rabszolga-kereskedelmet.*³³ Udemans holland prédikátor szerint a rabszolgaság nem ellenkezik a kereszténységgel és felettébb hasznos. Holland (és angol) tengerészek átvették a késő középkori, portugál eredetű gondolatot, miszerint az afrikai feketék Káin leszármazottai, vagy – egy másik verzió szerint – Hám utódai Noé nemzetségéből.³⁴ Amszterdamban kiadott munkájában Isaac de la Peyrere francia kálvinista kétségbe vonta az emberiség egységes voltát: bibliai spekulációk alapján úgy vélte, a színes bőrrüeket isten az állatokkal együtt teremtette, azok sosem éltek az Édenkertben, utódaik ezért pogányok. Micsoda paradoxon: az Egyesült Tartományok alkotmánya tiltotta a rabszolgaságot (persze az európai Hollandiában) de a holland gyarmatokon létezett ez a jelenség, Holland-

Indiában (Indonéziában) inkább kivételként, Suriname-ban szabályként. A suriname-i cukornádültetvények rabszolga-munkaerővel dolgoztak. (A maroon a fellázadt, szökött rabszolgák neve Suriname-ban: az ország belsejébe költöztek, szegény, de szabad életet élhettek. Leszármazottaik ma is viselik a maroon nevet, mint etnikai megjelölést.)

A XVII. század második felében Amszterdam a rabszolga-kereskedelem üzleti központja a világban. Ami a tényleges kereskedelmet illeti, Elmina és Axim Afrikában, Curacao Közép-Amerikában, Új-Amszterdam Észak-Amerikában szintén rabszolga-kereskedelmi központ, és *mindegyik holland birtok*. Az afrikaiak és európaiak között folyó rabszolga-kereskedelem tartós gazdasági és katonai egyensúlyon alapult, állapítja meg Bitterli.³⁵ A tengeren európai, a szárazföldön afrikai katonai fölény érvényesült, a kereskedelemben mindkét fél érdekelt volt, kialakult a tárgyalások, alkuk szertartásos folyamata. (Nem lehet eléggé hangsúlyozni: a rabszolga-kereskedelem a bennszülött királyok és katonáik, kereskedők nélkül nem működött volna.) A new york-i Wall Street onnan kapta nevét, hogy ez a fal választotta el a holland rabszolgatartókat és indián rabszolgáikat: a rabszolgák szabad rokonait kívül tartva.³⁶ Williem Bosman holland rabszolga-kereskedő ügynök szerint „senki sem jött ide, aki megélhetett volna Hollandiában is” – a kereskedelem résztvevői deklasszált elemek, gyakran bűnözők.³⁷ A rabszolga-kereskedelem és rabszolgatartás kegyetlenségének akár szimbóluma is lehetne, hogy a rabszolgák mellkasára, akárcsak a szarvasmarhák hátára, bélyeget ütöttek. Egyebek mellett erről számolt be a spanyol Joan Gaillardo Ferrara rabszolga-kereskedő, akinek hajóját holland kalózosok elfogták, rabszolgáit elragadták.³⁸ A – szó szerint – megbélyegzést angolok és franciák is alkalmazták. (Előfordult ez az ókorban is, ám inkább kivételként, mint szabályként: Karthagóban és Szicíliában.)

A Holland Nyugat-indiai Társaság Afrikában 30 fontért vásárolta, Amerikában 300-500 fontért adta el a rabszolgák darabját. Ez az árrés akkor is busás meggazdagodást ígért, ha a rabszolgák fele út közben meghalt, egy-egy hajó pedig sohasem érkezett meg a célkikötőbe. Volt olyan tízéves időszak (1613-1623), amikor tizenötezer afrikai rabszolga érkezett holland hajókon Brazíliába. Captain és Jones becslése szerint *a teljes transzatlanti rabszolga-kereskedelem öt százalékát bonyolították le hollandok*.³⁹ A rabszolgatartást a holland gyarmatokon jóval az általunk vizsgált korszak után, 1863-ban törölték el.

Végül is mi volt hát a XVII. századi Hollandia sikertörténetének magyarázata? A magunk részéről, más kutatókhoz képest, hajlamosak vagyunk nagyobbak, fontosabbnak tekinteni a földrajzi adottságok jelentőségét. Lehetnek persze olyan pozitív adottságok is, amelyek csak pillanatnyilag kedvezőek, de hosszabb távon nem ösztönöznek eredeti, innovatív fejlődésre – mint a termékeny, jó talaj vagy az ásványkincsek

– ám Hollandiában ezekről szó sincs. Viszont a tagolt tengerpart, az atlanti nyitottság, a sokszínű gazdasági és kulturális mintázat (vagyis a természeti adottságokkal is összefüggő mozaikszerűség) határozottan és tartósan előnyös vonás, akárcsak a tanulmány elején említett földrajzi helyzet: a három nagy etnikai-gazdasági tömb (brit, német, francia) közötti középponti fekvés. A földrajzi adottságok persze korábban és később is megvoltak, nem magyarázzák hát a XVII. századi virágkort – vethetnénk közbe. Valóban, mindez csak szükséges, de nem elégséges magyarázat. Mindamellett említsük meg: a fríz kereskedelem már a kora középkorban, a holland hajózás az érett középkor utolsó két évszázadában is jelentős, az elmúlt száz évben pedig Európa legforgalmasabb tengeri kikötője Rotterdam: a földrajzi hatások, lám, tartósak. Ami a siker időzítését illeti, abban a szakirodalom alapján ismertetett tényezők (Spanyolország, Velence és a Hanza már túljutott tetőpontján, Anglia még nem érte el lehetőségeinek csúcspontját) mellett talán továbbiakkal is számolni kell. A friss függetlenség is a sikertörténet egyik motorja. Közvetlenül azért, mert nem kell többé Spanyolorzágnak fizetni azt a hatalmas adóterhet, mely hétszerese volt az Amerikából beözönlő ezüst értékének.⁴⁰ Közvetve pedig azért, mert a függetlenné válás segítette az önmegvalósítást, az újítást és kezdeményezést, és elindította az egységes nemzeti piac kiformalódását (ez utóbbi azonban korszakunk végéig nem fejeződött be). A „hosszú történelmi időben” azt is látnunk kell, a világgazdaság gyújtópontjának helye három évezreden át délről észak, vagy pontosabban délkeletről északnyugat felé haladt – épp a XVII. században érintve Hollandiát. Nem hangsúlyozható eléggé a „minőségi bevándorlás” szerepe: vállalkozók, értelmiségiek, szakmunkások tömeges érkezése. És, bár nem számszerűsíthető, döntő a (persze nagyon is viszonylagos) szabadság és tolerancia légköre.

A XVII. századi Európa az abszolút monarchiák kora. A spanyol, portugál, francia, (a század közepéig) az angol, a porosz, a botladozó Habsburg, és – abszolutizmust despotizmussal vegyítve – az orosz és török berendezkedés is a nagyon erőteljesen központosító állam megteremtésére törekszik. Hol nincs abszolutizmus? Hollandia, Svájc, Lengyelország, (és a század közepétől) Anglia. Első ránézésre látszik: nem szükségszerű az abszolút monarchia fölénye. Pozitív szerepe ott lehet, ahol segíti, támogatja a polgárosodást és modernizációt, és/vagy az utolérésnek, a felismert gazdasági lemaradás behozásának eszköze. Az is valószínű, hogy a nagy területű és nagy népességű országokban másképp nem képzelhető el a rendi-hűbéri világból való kiemelkedés. Ám a kis Hollandiában nem voltak ilyen kényszerek. Ha pedig nincsenek, a helyi önkormányzatok rendszere, a szabad városok, kistérségek hálózata, a helyi szinten olcsón és jól működő önkormányzatok, úgy tűnik, versenyelőnyt biztosítanak, mert inkább képesek az emberekben rejlő tehetség, újító képesség és szorgalom kibontakoztatására. Az Egyesült

Tartományok mozaikszerűsége, ami legalább annyira történeti-kulturális, mint amennyire természeti adottságok következménye, szorosan összefügg ezzel a helyi önkormányzati hagyománnyal, és a gazdasági sikerességgel. (Az is valószínű azonban, hogy ami egy adott korban (itt épp a XVII. században) előny, később a visszájára fordulhat. A „kis léptékek”, a szétforgácsolt sokféleség lehet szellemi és kereskedelmi, de nem lehet katonai előny. A francia abszolutizmus megerősödése és a brit tengeri imperializmus a XVIII. századtól, majd a XIX. század utolsó harmadától a német birodalom, a maguk gazdasági és demográfiai tömegével fölénybe kerültek a kis Hollandiával szemben – legalábbis a katonai-politikai szférában. Ami a jólétet és szabadságot illeti, Hollandia ma is párba állítható bármelyik szomszédjával.)

Egyes országok ill. népek fejlődése ismétlődő megszakítottság: forradalmak és ellenforradalmak, államcsínyek és polgárháborúk. A francia, spanyol, magyar, lengyel történelem fájdalmas megszakítottságok és újrameződések sora. Ehhez képest a holland (akár csak az angol, a skandináv) történelem a folytonosságon alapszik. A szerves, folytonos, spontán fejlődés pedig, amelyik nem legyőzni akarja a múltat, hanem beépíteni az újba, úgy látszik, szintén előny, a holland sikertörténet egyik záloga. A „spontán” fogalomnak is jelentősége van: a holland fejlődés nem elméletek, nagy tervek megvalósításán alapszik, ezért rendkívül gyakorlatias, életszerű, sikeres. Hollandiát a tenger, pontosabban a tenger által nyújtott lehetőségek kihasználása tette naggyá – *az Egyesült Tartományok a tengeri hatalom, tengergazdaság, a „kikötő típusú állam” klasszikus esete, talán legszebb korai példája*. Hollandia egyúttal a kikötő típusú állam eddigi csúcspontja is: kiterjedt csaknem az egész Földre, és a Világkereskedelem többségét – egy ideig talán az abszolút többségét – fogta át.

Talán az eddigiekből belátható: a „hollandi” a XVII. században valóban „bolygó”: soha korábban a történelemben nem szálltak hajóra ennyien. És a „bolygó” tényleg „hollandi”: a korabeli kereskedelmi hajózásban hatalmas fölényt élveztek a hollandok, miközben hadi-, halász-, bálnavadász-, kalóz- és földrajzi felfedező hajóik is járták a Világtengert.

Jegyzetek

¹ Az alábbi szöveg egy nagyobb tanulmányból válogatott-szerkesztett részlet.

² VAN LOON, 193., valamint hu.wikipedia.org/wiki/Bolygó_Hollandi

³ BROOK, 103.

⁴ idézi BROOK, 18.

⁵ MAK, 96.

⁶ WITTMAN, 214-216.

⁷ CHAUNU, 193.

- ⁸ idézi VAN LOON, 69.
⁹ VAN LOON, 124.
¹⁰ NORWICH, 189.
¹¹ RÁCZ, 78.
¹² A holland hajóépítés és hajótípusok bemutatásakor teljes egészében Štefan GULAŠ és Dušan LEŠČINSKÝ *A vitorlás hajók története* című munkára építünk
¹³ idézi BITTERLI, 26.
¹⁴ A büntetésekhez: VAN LOON, 135-136.
¹⁵ CHAUNU, 446.
¹⁶ RÁCZ, 77.
¹⁷ ZUMTHOR, 318-319.
¹⁸ VÉGH
¹⁹ ZUMTHOR, 326-327.
²⁰ CHAUNU, 188.
²¹ CHAUNU, 207.
²² Prak, 91.
²³ FONT, 125.
²⁴ A kalózkodás kérdéséhez: Angus KONSTAM: *A kalózkodás igaz története*.
²⁵ PÁLVÖLGYI, 180-188.
²⁶ LAWS, Bill: *Ötven növény, amely megváltoztatta a történelmet* (Benne *A cukornád* c. fejezet)
²⁷ KONSTAM, 46.
²⁸ PÁLVÖLGYI, 160.
²⁹ PÁLVÖLGYI, 112.
³⁰ PÁLVÖLGYI, 200-204.
³¹ MANNIX – COWLEY
³² Véig MANNIX gondolatmenetét követtük, u.a.
³³ PÁLVÖLGYI, 193.
³⁴ BITTERLI, 440-441.
³⁵ BITTERLI, 128.
³⁶ MANNIX, 72.
³⁷ MANNIX, 44.
³⁸ PÁLVÖLGYI, 207.
³⁹ Idézi MANNIX – COWLEY, 101.
⁴⁰ KATONA, 150.

Bibliográfia

- BAIROCH, Paul (1990) *A hagyományos társadalmak urbanizációja* (17-18. század). *Világtörténet*, 1990. ősz-tél
- BIBÓ István (1986) *Az európai társadalomfejlődés értelme* (*Válogatott tanulmányok* 3. kötet). Magvető Könyvkiadó Budapest
- BITTERLI, Urs (1982) „*Vadak*” és „*civilizáltak*” *Az európai és tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest
- BOGUČKA, Maria (1988) *Amszterdam és a Baltikum a 17. század első felében*.

Világtörténet, 1988. ősz

BORUS György (2007) *Az angol-holland forradalom háttere 1660-1690*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BRAUDEL, Fernand (1985) *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV-XVIII. században*. Gondolat Kiadó, Budapest

BROOK, Timothy (2009) *Vermeer kalapja*. Európa Könyvkiadó, Budapest

CHALINE, Eric (2014) *Ötven állat, amely megváltoztatta a történelmet*. Kossuth Kiadó, Budapest

CHAUNU, Pierre (2001) *A klasszikus Európa*. Osiris Kiadó, Budapest

ECO, Umberto (2013) *Legendás földek és helyek története*. Európa Könyvkiadó, Budapest

EMERSLEBEN, Otto (1985) *Az arany országai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

G. ETÉNYI Nóra (2002) *Államelmélet, politika és pamflet a 17. században*. Aetas 17. évfolyam, 1. szám

FONT Zsuzsa (1989) összeáll. és jegyz. *Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok (1695-1700)* Szegedi Oktatási Munkaközösség, Szeged

GULAŠ, Štefan – LEŠČINSKI, Dušan (1984) *A vitorlás hajók története*. Madách Kiadó, Budapest–Bratislava

HUIZINGA, Johan (2001) *Hollandia kultúrája a tizenhetedik században*. Osiris Kiadó, Budapest

JARDINE, Lis (2013) Hódító holland kertkultúra. *BBC History*, III. évfolyam 5.

du JORDAIN, Michlel Mollat (1996) *Európa és a tenger*. Atlantisz Kiadó, Budapest

KATONA András (2008) *Kora újkori egyetemes történelem (XV-XVIII. század)*. Tankönyvkiadó, Budapest

KISS Sándor (2009) Kereskedők, hittérítők Nyugatról. *História*, XXI. évfolyam, 7. szám

KONSTAM, Augus (2011) *A kalózkodás igaz története*. Alexandra Könyvesház kiadója, Pécs

LAWS, Bill (2012) *Ötven növény, amely megváltoztatta a történelmet*. Kossuth Kiadó, Budapest

LOON, H.W. van (1941) *A hajózás története*. Stílus Könyvkiadó, Budapest

MAK, Geert (2001) *Amszterdam. Egy város életrajza*. Corvina Kiadó, Budapest

MANNIX, Daniel, Malcolm COWLEY közreműködésével (1980) *Fekete elefántcsont*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

MÁRGÓCSY Dániel (2014) Mindennek mértéke a pénz. Az utazás ára és a ritkaságok fogadtatása a kora újkori Európában. 2000, 2014. február

MISKOLCZY Ambrus (2014) Filozófiáról és fasizmusról. 2000, 2014. november

NÉMETH István (1988) Italozási szokások a 17. századi Hollandiában. *História*, X. évfolyam, 5-6. szám

NORICH, John Julius (2009) *Hetven történelmi város*. Atheneum Kiadó, Budapest. Benne SHAMA, Simon: *Amszterdam*

PÁLVÖLGYI Endre (1961) összeállította, előszó és jegyz. *Németalföldi tengerjárók*. Gondolat Kiadó, Budapest

PIRENNE, Henri (1983) *A középkori gazdaság és társadalom története*. Gondolat Kiadó, Budapest

PRAK, Maarten (2004) *Hollandia aranykora. A köztársaság találmánya*. Osiris Kiadó, Budapest

RÁCZ Lajos (2000) *Az európai gazdaság-világtól a világgazdaságig: az európai gazdaság térszerkezetének átalakulása*. Juhász Gyula Főiskola Kiadó, Szeged

SASHALMI Endre (2006) *A nyugat-európai államfejlődés vázlata*. Pannonica Kiadó, Budapest

SCHILLING, Heinz (2003) Az európai hatalmi rendszer 1660 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak felekezeti meghaladása. *Társadalmi Szemle*, XVI. évfolyam, 3-4. szám

SZOMMER Gábor (2012) Holland navigációs tudás Japánról, 1608-1641. *Világtörténet*, 2012. 4. szám

SZOMMER Gábor (1998) John Saris utazása Japánba (1611-1614). *Világtörténet*, 1998. ősz-tél

WITTMAN Tibor (1965) *Németalföld aranykora*. Gondolat Kiadó, Budapest

ZUMTHOR, Paul (1985) *Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában*. Gondolat Kiadó, Budapest

acelmonstrum.host22.com/four.html

hu.wikipedia.org/wiki/Bolygó_Hollandi

„A narratíva maga a festés aktusa”

Beszélgetés Kaliczka Patríciával

NAGY CSILLA

– *Nógrád megyéből, Romhányból származol, jelenleg Budapesten élsz, alkotsz. Mennyire kötödsz a helyekhez, mennyiben meghatározóak számodra ezek a régiók?*

– Önmagában sem Romhányt, sem Budapestet, sokkal inkább e kettő közötti állandó „dimenzióátlépést” mondanám meghatározónak. Városban élve különleges dolog vidékinek lenni, fordítva ugyanígy. Két teljesen más valóságnak a részét képezni... Kicsit ahhoz hasonló ez nekem, mintha két országban élnék egyszerre. A folyamatos úton levés iránti kényszerem miatt már-már elengedhetetlennek is érzem a két valóság közötti ingázást. Seholy sem lenni 100%-al... Annak a tudata – akár Romhányban, akár Budapesten vagyok –, hogy mindig ott van a másik hely, ahova tovább lehet menni, kivételes szabadságérzetet ad. A szabadság megtapasztalásának jelentőségét – fizikai és szellemi szinten egyaránt – soha nem lehet eléggé hangsúlyozni, nemcsak az én, hanem minden ember esetében.

– *Generációd egyik elismert művésze vagy, Magyarországon kívül több európai nagyváros tárlatain is szerepeltek a képeid. Számos díjat elnyertél, legutóbb 2014-ben Derkovits alkotói ösztöndíjban részesültél. Hogyan emlékszel a pályakezdesedre? Milyen nehézségek/lehetőség mentén alakult a pályád?*

– A képzőművészeti festő szakja legalább annyira volt véletlen, mint tudatos döntés eredménye. Azért adtam be oda a felvételit, mert úgy éreztem, a művésze az az életpálya, ami a legnagyobb szabadságot adja az embernek. Azért festő szak, mert nem tudtam sosem igazán jól rajzolni, és a felkészítő

tanárom azt mondta, hogy ez a tudás a grafikára semmiképp, ellenben a festőre talán elég lesz. Elég volt. Az első év végére végtelen bizonyossággal és elszántsággal ruháztam fel magam, legalábbis ami a festészetet illeti. Az egyetem hat éve alatt Gaál József volt a mesterem. Az ő támogatása mellett Kis-Tóth Ferenc képzőművésszel és Mányoki Endre irodalmárral vált barátivá a tanár-diák kapcsolat, mindhármas támogatása felbecsülhetetlen ajándékot jelentett/jelent. Ugyanígy a családom biztatása és támogatása is... Szerencsére nem találtak semmi kivetnivalót a művészlétben, még úgy sem, hogy a saját lányukról volt szó.

Az egyetem utáni első két évben kapott díjak anyagi vonzata révén pedig lehetségessé vált, hogy elég legyen részmunkaidős állást vállalnom; illetve hogy visszaforgassam a tőkét, és pályázzak egy londoni művészeti vásárra, aminek köszönhetően úgy tűnik, több reményteljes kapcsolat veheti kezdetét a jövőben. Szóval lehetőség, az volt is, van is, lesz is bőven. A nehézségeket egész egyszerűen doppingszerként érzékelem, ha túl nehezek, akkor pedig nem koncentrálok nehéz mivoltukra, hanem teszem a dolgom természetesen.

– *Mi vagy ki az, ami inspirál, mit jelent nálad az alkotófolyamat?*

– Jelenleg az inspirál leginkább, ha jó képeket nézek. Múzeum falán, albumban, más festők, barátok műtermében. Utóbbiak azért is kedvesek, mert velük lehet beszélgetni, vitatkozni a festészeztől. Megvitatjuk egymás munkáit, tanácsot adunk egymásnak – egy jó közösségben, amilyen a mostani műtermem is, gyümölcsözően tud működni az ilyesmi.

Az alkotófolyamatnak van aktív és passzív része – aktív, amikor kenem a festéket, passzív minden egyéb tevékenység. Mosogatás közben, amikor nem tudok elaludni, reggel a buszon, minden percben ott lebeg a tudat falán, aztán néha előlép a függöny mögül, aztán vissza. De biztos állíthatom, hogy ez minden alkotótevékenységet folytatató emberrel így van, nem vagyok különleges ebből a szempontból (sem).

– *A képeid számomra tartalmilag nagyon sűrűek, mintha egy-egy történet szüzséi lennének. Hogyan jönnek létre a kompozíciók?*

– A kompozíciók több hónapnyi, akár évnyi érlelés eredményei. Sosem tervezem meg előre a látvány egészét, ellenben kiindulási pontként mindig van egy motívum, ami köré folyamatosan építem a képet. A festés folyamata során számtalan „hibát” halmozok fel, mivel sosem érzem elég jónak a technikai kivitelezést. Megszállottam hajszolom 'A' festői minőséget, és hasonlítom magam példaképeimhez: Velázquezhez, Goyához, Tizianohoz és Manet-hoz. Mivel e minőséget rendszerint nem sikerül elérni, folyton átfestem az aktuális kompozíciót. Ezt nem úgy kell elképzelni, hogy fehérre kenem a vásznat, hanem bizonyos részeket eltörölök, másokat meghagyok vagy továbbfestek. Minden „hiba” lényegében katalizátorként lendíti tovább a munkát. A narratíva maga a festés aktusa, egy folyamatos párbeszéd a

képpel. A motívumok nagy hányada önmagában a személyes életre reflektál, együttállásuk során már sok esetben valami teljesen más történetet kezd kibontani. Befejezettnek egy kompozíciót sem tekintek, legfeljebb abbahagyom a festést, ha úgy érzem, hogy egy hangulat/érzés/gondolat azzá a bizonyos „aha”-élménnyé sűrűsödött össze.

– *Min dolgozol most? Milyen terveid vannak?*

– Jelenleg túl vagyok egy páratlanul zseniális ésledi művésztelepen, nem akarván kizökkenni a munkából, a mindennapokat a műteremben töltöm. Rengeteg befejezetlen képem van, most ezeken dolgozom. Fontos dolog, hogy az ember minden nap fessen, még ha csak egy kicsit is. A festészetben nincs szabadnap, meg nyári szünet, az ember vagy csinálja, vagy nem, de ha csinálja, akkor folyamatosan ezen jár az agya. Máshogy nem megy.

A jövőt illetően: szeptember közepén Nyugat-Magyarországra utazom, meghívtak egy hathetes nemzetközi rezidenciaprogramra. Kapok műtermet és szállást, cserébe nem lesz más dolgom, mint festeni... Aminél jelenleg nem vágyom többre.

„Életem alapélménye az állandó kívülállás”

Beszélgetés Sopotnik Zoltánnal

KADLÓT NIKOLETT

– *Mesélj a kezdetekről, hogy talált meg téged az irodalom Salgótarjában?*

– Már általános iskolában is megvolt a vonzódás, azt hiszem. Az osztályfőnököm – aki a magyart és az oroszot tanította – vette észre először az irodalmi vénám. Később amikor kamaszodtam, alapítottunk egy punk zenekart Infarktus néven, én voltam a bandában az egyedüli, aki nem játszott semmilyen hangszeren, ezért én lettem az énekes, s elkezdtem dalszövegeket írni. Előtte már írtam pár verset, de azok csak kezdeti szárnypróbálgatások voltak; olyan fáradt, Utassy-epigon voltam. Egész jól ment a dolog, játszottunk Salgótarjában és Pásztón, sokszor 200 ember előtt is. Egy idő után viszont úgy éreztem, hogy nekem ez a zenei keret szűkös, s kicsit elvontabb zenét akartam csinálni.

Utána kezdtem el komolyabban foglalkozni a versírással. Elmentem a Balassi Bálint Asztaltársasághoz, de nagyon fura volt az egész légkör. Egy művészfilmben érzetem magam, mikor a kör tagjai megtapsoltak valakit, akinek sikerült országos lapban publikálnia. A hátam mögött azért meg is kaptam, hogy ne foglalkozzam költészettel, mert nagyon rossz, amit csinálok. Később jöttem csak rá, mennyire igazuk volt. Akkor találtam meg a költői nyelvemet, amikor ide, Tatabányára költöztünk. Akkor történt meg az a váltás, ami kimozdított, nem tudom megfogalmazni pontosan, de köze van a metafizikához, az biztos. Az irodalmi szocializációm újságokon, folyóiratokon keresztül történt, és nem feszes egyetemi kereteken belül. Ez ugye a 90-es évek eleje, a posztmodern közepe, akkor már népszerű volt Kukorelly Endre, Garaczi László, Térey János. Mondhatom, hogy ezekből a

lapokból tanultam meg verset írni.

– *Más Salgótarjánból induló pályatársakat ismertél akkor?*

– Dukay Nagy Ádámot ismertem valamelyest, s amikor én még nagyon rossz verseket írtam, akkor ő már nagyon jó verseket publikált. Neki is volt zenekara egyébként, egyszer fel is léptek előttünk. A nevükre nem emlékszem, csak Ádám mély, dörmögő hangja maradt meg bennem nagyon. Joy Division ihlette zenét játszottak, ha jól emlékszem.

Ha már a zenekaroknál tartunk, meg kell említenem, hogy a Kabai Lórával is alapítottunk egy rövid életű zenekart, ez volt a Bi-Tang Clan. Aztán ez az ötlet is abbamaradt, csak a becenév ragadt rajtunk, azóta is bitangnak hívjuk egymást.

– *S hol van akkor most a zene az életedben?*

– A zene ma is mindennapos része az életemnek, de megmaradtam a zenehallgatásnál. Köszönhetően fuvolista lányomnak is: zenei mindenevő lettem. Mindig is szerettem felfedezni új zenéket, előadókat. Kifejezetten azt keresem a zenében, ami egyedi, kísérletező. Írás közben is mindig az épp aktuális kedvenceim szólnak, most például egy izraeli jazzbőgős, Avishai Cohen zenéjét hallgatom gyakran, az a muzsika tud elvinni az írás szélére.

Annak idején kicsit behatároltabb volt a zenei látóköröm, igazi Depeche Mode-os voltam. Régen nem nagyon hallgattam jazzt, de amióta a lányom elkezdett ezzel foglalkozni, én is nyitottam ebbe az irányba. Tulajdonképpen oda-vissza hatunk egymásra zenei téren, aminek nagyon örülök. Jóleső érzés volt, amikor elmondta, hogy rengeteg zenét én mutattam meg neki, s ez formálta az ő ízlését is. Ez fordítva is működik: amikor fújja a jazz sztenderdeket vagy modernebb darabokat, sokszor megyek utána gondolatban írás közben.

Az is előfordult már, hogy közösen léptünk fel egy felolvasóesten. Remélem, lesz is még ilyen. A fuvola izgalmas hangszer, zenei kísérletek abszolút alapja lehet.

– *A lányod nyitott a te verseidre? Olvasta, olvassa őket?*

– Szokott olvasni tőlem, de egyelőre teljesen beszippantotta a zene. A könyveimet ismeri, de még komolyabban nem beszélgettünk róluk. Tudom, hogy az írásaim nem könnyű olvasmányok: kitartás kell hozzájuk, utána kell menni minden részletnek, felfejteni a sok kódot, s kevés a kapaszkodó. Előbb-utóbb jönni fog majd a kérdéseivel, abban biztos vagyok. Még nem jött el az ideje, és nem erőltetem a dolgot.

– *Hogyan emlékszel vissza az irodalmi életbe való bejelentkezésedre? 2005-2006 körül csatlakoztál például a Telep csoporthoz is. Mit adott neked ez a csoportosulás, s mit vittél magaddal a 2009-ben lezárt projektből?*

– Abszolút hatott rám; friss, új utakat kereső alkotói közeg volt. Pollágh Péter ismerkedett meg velük, amikor Budapestre költözött, ő ajánlotta figyelmembe a csoportot. Majd engem is beválasztottak maguk közé, de

arra emlékszem, hogy eleinte nem sokat találkoztam velük, csak írtam egy-két anyagot. Később, amikor jöttek a fellépések, a csoport belépett valahogy az irodalmi vérkeringésbe, s utána már nagyon könnyen önjáró lett az egész. Voltak rendszeresen felolvasások, majd lett egy önálló Kalligram-lapszám is, ami azért kiverte bizonyos körökben a biztosítékot. A Sárkányfű után mi lettünk a következő népszerű líracsoporthoz, sőt, a kritika elkezdte pedzegetni, hogy megszületett a Telepes-versnyelv, azt mondták, mi vagyunk az új érzékenyek; ez szép, nem?

– *Tényleg volt egy ilyen versnyelv?*

– Igen, volt és van, azt hiszem, sikerült beleköpnünk az irodalomtörténet levesébe. Igazából a nyelvkritikai hozzáállás volt közös, és ebből eredően nem az explicit nyelvjátékok, mint a Sárkányfüvesek esetében, hanem egy rafináltabb, a nyelvben jobban elrejtett változat. Egészen más hagyományokat mozgattunk. Volt egy határozott esztétikai alapállás, amely mindannyiunkra jellemző volt, és amiből nem engedett senki.

– *A fiatalokkal való foglalkozás, a tehetséggondozás érdekes módon valahogy mindig fontos része volt az életednek. Folyamatosan résztvevője vagy különböző alkotótáboroknak előadóként, szemináriumvezetőként, nem beszélve például a JAK-füzetek sorozatszerkesztéséről Orcsik Rolanddal. Mesélnél ezekről kicsit bővebben?*

– Ezek nagy felelősséggel járó helyzetek, főleg nekem nehéz feladat, aki ugye, a dadogásom miatt kétszer is megküzdök a nyelvvel. Emlékszem például egy olyan táborra, ahol második nap úgy éreztem, jobb, ha hazamegyek, mert nem működik, amit csinálok. Sokat gondolkodom azon is, vajon tisztességes-e nekem ott állni és beszélni ezekről a fiataloknak, vajon én vagyok-e leginkább alkalmas erre? Egyébként főként mediátorként működöm: én csak irányítom, terelgetem őket, kreatív írásfeladatokat oldunk meg, együtt fejlődünk – ez igazi közhely, de itt döbbsentem rá, mennyire igaz. Mindig azzal kezdem, hogy elmondom: ha valaki azt mondja nekik, tudja, hogyan kell verset, prózát írni, azonnal álljanak fel és meneküljenek. Különösen idegesít a költészet szakmaként való felfogása, az ilyen „először szonettet kell írnod, abban és még egy csomó más formában bizonyítanod, után írhatod azt, amit akarsz” felfogás.

– *S te, ahogy magad aposztrofáltad: megmondó ember vagy. Itt is így működsz?*

– Fontosnak tartom a visszajelzéseket, de a mikéntje talán még fontosabb. A fiatalokból áradó lendületet és hévet tudni kell kezelni, főleg, ha egymást kritizálják vagy bántóan mondanak véleményt a másikról. Ezt például muszáj finomítani. Én is igyekszem kíméletesen fogalmazni: régebben egy kocsmasztal mellett ülve mondtuk megmondtam, hogy mit gondolok, de itt ezt nem lehet csinálni. Ez nem játék, ez elég komoly dolog. Dicsérni nagyon szeretek, megmondom, ha valami tetszik, és kérek az illetőtől szöveget.

– *Neked kik mondták először, hogy jó az, amit csinálsz? Ki kért tőled először szöveget?*

– Természetesen a kedvesem az első szűrő, nagyon pontos meglátásai vannak, ha valami döccen vagy hamis, azonnal lecsap. Egyébként megfogtál, nem emlékszem, ki kért először szöveget tőlem. Talán egy 1998-as JAK-táborban, ami itt volt Tatán, akkor ismerkedtem meg egy pécsi sráccal egy KAF-szemináriumon, ők csinálták a Déli Felhő nevezetű lapot, amiben a Keresztesi Jóska is volt szerkesztő, meg Havasréti József is. Abba a lapba kértek tőlem verset például. Azt követően meg már küldözgettem mindenfelé.

– *Ezzel párhuzamosan jött csatlakozásod a Prae szerkesztőségéhez is. 2005-ben voltál már Kapolcson felolvasni a Prae színeiben.*

– Még annál korábban is egyébként, csak akkor még nem voltam szerkesztő. 2008-ban kérdezte meg Balogh Endre, hogy lenne-e kedvem a prózarovathoz, én meg elvállaltam. Egyébként most már nem a prózával foglalkozom majd, hanem átveszem a verset. A prózát Lapis Jóska fogja csinálni, én pedig átveszem a versrovatot az idei harmadik lapszámtól. Kellett már a friss levegő.

– *S mi a véleményed a kezeden átfolyó szövegekről, a kortárs magyar próza mai helyzetéről, a fiatal szerzőkről?*

– Nem áll olyan jól a mai fiatal magyar próza, mint a líra. Kevés a kiemelkedő fiatal prózaíró, de akiket mindenképpen fontosnak tartok megemlíteni: Szvoren Edina (bár ő is egyidős velem) vagy például egy erdélyi srác, Váradi Nagy Pál, akinek *Urbia* című könyvét ki is adtuk a JAK-füzetek sorozatban, de nem rezonált rá a kritika. Ott van még a szintén JAK-füzetes Bencsik Orsolya, vagy Potozky Laci, és Jódal Kálmán.

– *2009-es a Saját perzsa című köteted, amelyre hatványozottan igaz a többféle olvasat lehetősége. Ott miért érezted szükségét, hogy a kötetben kétszer is megírd ugyanazt a szubjektív családregényt? Ráadásul 2013-ban színdarab is készült belőle, ahova átemelted ugyanezt, s kibővítetted a kereteket.*

– Ez is egy ilyen kísérletezés, játék volt. Régóta szerettem volna színdarabot írni. Először Gerner Csabiék rendeztek rendhagyó felolvasószínházat a Saját perzsából, később ők biztattak egy valódi színdarab elkészítésére. Nagyon érdekes volt először megélni ezt az egészet kívülről.

Amikor Hudi Lászlóék megrendezték a darabot, s elmentem a bemutatóra: nagyon rázós ügy volt megtapasztalni, hogy mennyire terhelt az én történetem. Nem tudom, hogy egyébként is ennyire terhelt, mint amennyire én ezt így besötétíttem, de az előadás után volt egy beszélgetés a színészhallgatókkal, akik előadták, ott mondta egy fiatal lány, hogy ő nem tudott behelyezkedni a személyessége miatt. Ezen sokat gondolkodtam, véleményem szerint éppen emiatt van tétje, de ő nem tudott ezzel

azonosulni. Kapott egy szöveget, ami szinte ráugrik az emberre, s egyszerűen nem boldogult vele. Maga az egész előadás egyébként nagyon jól sikerült, összetett és interaktív volt. Kísérleti színház volt ez is, más nem is lehetett volna belőle, hiszen az eredeti szöveg és a darab is kísérletező, műfajok közötti. Korántsem biztos, hogy egy kívülálló számára ez annyira élvezhető vagy nézhető.

– *Milyen volt a színdarab fogadtatása?*

– Nagyon jó kritikákat kaptam, színházi körökből is jelezték, hogy nagyon jó lett. Meglepett a visszajelzés, mert fogalmam sincs, hogyan kell színdarabot írni. Ezt most kipróbáltam és szeretnék is még írni ilyesmit, de ez teljesen más hozzáállást és gondolkodást kíván meg az embertől. Nagyon vonz a színház, szívesen dolgoznék ebben a közegben, mert nagyon izgalmasnak találom. Mindig megosztottam az embereket azzal, amit csinálok, azzal, ahogyan írok. Provokáló könyvvel léptem be az irodalomba is úgymond, *Az őszinteség közepével*, ami elkezdte piszkálni az irodalmi életet. A bejelentkezésemkor rám sült egy-két bélyeg, előítélet, amit én alkottam saját magamnak. Lehet, hogy már csak én képzelem, hogy léteznek, ki tudja.

– *Mikor voltál egyébként utoljára Salgótarjában? Milyennek látod most a várost?*

– Két vagy három hónapja, akkor mentem két napra segíteni a fogadott családomnak. Sajnos egyre sötétebb a kép, amit látok. Egyre jobban elszigetelődik a város. Elszigetelik. Hagyták hosszú idő alatt fokozatosan leépülni a várost és a lakóit is – mentálisan is. Nagyon nyomasztó lehet ott élni. Hiába a fejlesztő kezdeményezések, sajnos nem mind marad életképes. A színháznak például nagyon örülök, tisztelem Gyuriska Jánosék elszántságát. Érdekes lenne például ott megrendezni a *Saját perzsát*. Ahogy ő is visszament ott csinálni valamit, ahol lakik: én is megnézném otthoni környezetben a saját történetemet.

Sok hasonlóság van egyébként Tatabánya és Salgótarján között, sok részletben felfedezem ugyanazt. Nem messze innen, ahol most ülünk, terül el a Május 1. park. Van ott egy templom, amit nagyon szeretek. Ha arra járok, mindig megsimogatom a falát. Érdekes az a környék, mert ott van ez a nagyon szép park meg a templom, utána pedig gyárkémények és ipari terület. A templommal képződik egy ilyen válaszfal, de egyébként nincs semmi átmenet. Egyszer csak átlépsz az egyik világból a másikba. Ez a kontraszt Salgótarjánra is igaz. Ott is mész a városba, a közepén van két gyár is, de mellette elterülnek a hegyek, minden zöld.

Arra mondjuk szívesen emlékszem vissza, milyen sajátos hálózata volt a városnak, amely leképezte a különböző szubkultúrák mozgását a központon belül. Mi a Városháza előtti tér padjain ültünk éjszakánként, vagy a Józsi előtt bandáztunk sokat. Az Ofotért sarkán álltak a kemények,

mi, punkok meg a művelődési központ lépcsőjén ültünk. Szemben, a Kis Főtér szökőkútjánál tanyáztak a rockerek. Hátul, a Városháza előtti téren a Depeche Mode-osok helye volt. Nagyon szépen megvoltak akkor még ezek a klikkek, behatárolhatóan mozogtunk a városban.

– *Érdekes, hogy a helyek jelentőségéről mesélsz, mert egy veled készült interjúban valahol épp azt állítottad, hogy a származás vagy a lakhely tudatosítása semmit sem változtat egy életmű jelentőségén. Számomra mégis erősen úgy tűnik – a szövegeid és a beszélgetés kapcsán is –, hogy a helyek számodra igenis fontosak. Mintha úgy lennél a helyekkel, hogy belakod és értelmezed őket saját magad számára, s így kerülnek be a versekbe?*

– Érdekes, mert idáig azt gondoltam, hogy nem kötődöm helyekhez, de most, hogy felhívtad rá a figyelmemet, ez mégiscsak szerves része a működésemenek. Vegyük például a Csónakázó-tavat Tatabánya közepén: amikor a *Futóalbum*on dolgoztam, akkor konkrétan ott laktunk mellette, s oda jártam kocogni. S futás közben találtam ki a történeteket, először csak unaloműzés gyanánt. Egyrészt dolgozott bennem erősen a testvérem miatti trauma, illetve akkoriban tudtam meg, hogy ez a Sárberék nevű hely, ahol a tó is van, régen egy mocsár volt. Mindezek együtt elindítottak bennem egy saját kis mítoszt a helyről, a titkairól, arról az érzésről, hogy valaki mintha figyelne engem, talán egy angyal a tóból. Akkor megtaláltam ezt a kötetbeli figurát, s így állt össze tulajdonképpen a tó köré szerveződve a *Futóalbum* koncepciója.

– *S mi adta az indíttatást, hogy mesekönyvbe kezdj? Létezik esetleg egy igazi Fahéjas kert is?*

– Amikor az első történetet írtam, akkor csak annyit láttam magam előtt biztosan, hogy a főszereplő egy bikkfa alatt ül. Elképzelhető, hogy ebből a parkból is van belőle egy kicsi, ahol most beszélgetünk, mert nagyon szeretek itt üldögélni, de az inkább egy képzelet alkotta kert, egy nosztalgikus hely. Amikor azt írom, akkor nagyon erős nosztalgiát érzek. Most is, miközben a folytatásán dolgozom. Olyan ez, mintha a gyermeki énemet keresném.

A mesemondás egyébként már régóta benne van a verseimben, de egyébként is régóta szerettem volna mesét írni. A *Krokodil* című kötetben már megjelenik a Lassú Báró ikonikus és titokzatos figuraként, akiről nem lehet eldönteni, hogy jó vagy rossz. S az jutott eszembe később, hogy egy kicsit rehabilitálom ezt az alakot, mert nagyon szeretem a nevét és mindazt, amit ez hoz magával. Érdemesnek tartottam kifejtetni mindezt. Elképzeltem őt egy ilyen békebeli, mégis szurreális világban, amiben minden megtörténhet. S akkor jöttek ezek a kis történetek. Éreztem, hogy most kell kipróbálnom magam ebben a műfajban. Aztán ment. Nagyon felszabadított.

Nagyon örülök az illusztrátorral, Egri Mónikával való találkozásnak is. A munkáit nézve első pillantásra úgy éreztem, hogy ő meg tudná teremteni a

Fahéjas kert hangulatát. Leültünk egy munkaebédre, s alaposan átbeszéltük a koncepciót, mert azt ő is érezte, hogy ez nem egy szokványos mesekönyv – utólag be is vallotta, hogy nagyon nehéz dolga volt. Sok mindent el kellett magyaráznom neki, hogy bele tudja magát élni ebbe a világba. Például egy Színsárkányt kitalálni igazán nagy felelősség. Nem beszélve a Lépeklényekről... De aztán nagyon ráérezett, csak rá kellett hangolódnia a dologra. Remélem, hogy a következő kötetet is ő illusztrálja.

– *Mesélnél a készülő második részről egy kicsit?*

– Pár fejezet kész van belőle, részletek már olvashatók az interneten is. Egyelőre lassan haladok vele, mert egyszerre párhuzamosan több ötlet megvalósításán is dolgozom. Számomra is kérdés egyébként, hogy tudok-e még írni mesét.

Nagy gondban vagyok mostanában, mert sok emlékemmel kapcsolatban elbizonytalanodtam, hogy vajon tényleg megtörténtek-e, elhangoztak-e vagy csak én képzeltem? Ilyen mondjuk az, hogy a nagymamám azt mondta, hogy az én őseim üvegfúvók voltak. Mostanára nem tudom megítélni, hogy ezt tényleg mondta-e vagy pedig álmodtam? Ez befolyásolja a történetalkotásomat is: könnyen elképzelhető, hogy túlságosan belevittem bizonyos témákba a fantáziát és ezáltal az egészet elemeltem a valóságtól. Emiatt például az üvegfúvók is mitizálva vannak a Saját perzsában.

Nagyon érdekes, ahogy változik, átalakul minden, ahogy felejt vagy kitalál dolgokat az ember. Sokszor már én sem tudom eldönteni, hogy például a családi legendáriumbeli dolgok megtörténtek-e a valóságban, vagy én írtam bele ezt-azt a képzeletemmel?

– *Ha ez egy újabb szorongásod, akkor a tőled megszokott módon ezt is fel kell oldani valahogy. Az előzőekhez hasonlóan ezek is majd szöveg- vagy versmagok lesznek?*

– Ezek a történetek mozgatnak egész életemben, ezeket a témákat járom újra és újra körül. Most is dolgozom egy regényen, aminek az előzménye a *Saját perzsa* prózarészlete, nagyjából abból építkezik, annak a magjait bontja tovább. A tervek szerint *Palóc* lesz a címe ennek a tárcaregénynek, amely rövid történeteket tartalmaz majd, s ezeket fogom összefűzni. Ebben benne van az összes eddigi témám újra, így az üvegfúvók is például, illetve nagyon sok ember az életemből, gyerekkori barátok például, ugyanazzal a névvel. Mivel érdekel, hogy mit is jelent a palóc identitástudat, meg hát ugye mi is palócok vagyunk, ezt szeretném a magam módján kibontani. De nem akarok utánanézni, hanem magamon szűrni át, amit megtudok. Megteremtteni önmagam számára, hogy mit jelent palócnak lenni. Ugyanezt az üvegfúvókkal is megteszem.

Ezen kívül dolgozom egy másik köteten is, amelynek *Kolónia* volt a munkacíme, most *Kis Moszkva* tűnik a véglegesnek. Abban is ott vannak az üvegfúvók, de a fő csapásvonalat az adja, hogy adott Nógrád megye,

ez a város, ahol a bányászok laknak meg az üvegfúvók, meg van egy olyan népcsoport, akik sehova nem tartoznak, köztéseknek neveztem el őket. Ők irányítják a várost, ahol nagy gondot okoz a munkanélküliség, az elszigeteltség. A város egyik felében vájatokon keresztül járnak be a gyárba dolgozni úgy, hogy nem kapnak érte fizetést, ott még Moszkvicok járnak, amikor a másik részen meg már internet van. Verses regény lesz, ebből is megvan vagy 60 oldal. Itt is felsorakozik mindenki: az üvegfúvók, a városnak a mitológiája, a történelmi terheltség ugye, hogy kommunista város volt, innen is adott a név, mert Salgótarját sokáig Kis Moszkvának nevezték. Megint csak egy párhuzam, hogy Tatabányát is így hívták egy időben.

– *S most a helyeden vagy itt, Tatabányán?*

– Az igazsághoz hozzátartozik, hogy én itt sem találom a helyem, igazából valahogy sehol sem. Egész életemben egy állandó kívülállóként létezem, szemlélődöm. Nagyon ideköt minket Tatabányához sok dolog, de kétségtelenül nem találtam meg itt sem a számításaimat. Nem érzem magam tatabányainak, de salgótarjáninak sem. Sokat gondolkodom azon mostanában, hogy miért is jöttünk át az egyik szocreál bányászvárosból egy ugyanolyan iparvárosba? A mai napig nem tudom, hogy miért vonzódom én tudat alatt az olyan helyekhez, ahol igazából nincs semmilyen polgári lét, nincs hatalmas kulturális élet, nincs meg a város pezsgő aurája, inkább ez a munkás-bányász légkör.

Azt a 48 négyzetmétert szeretem, amiben itt élünk. Meg is kaptam egyszer egy helyi felolvasás alkalmával, pedig már régóta itt laktunk, hogy én is betelepült vagyok. Érdekes volt megtapasztalni, mennyire működik akár országon belül is ez a migráció-kérdés. Hogy nem kell neked elutaznod, hogy ezeket megtapasztald. Elég csak 200 km-rel arrébb költözned. Ez rémisztő és érdekes egyszerre. Elgondolkodtató.

„Innen te nem mész el”

Kiss Tibor Noé: *Aludnod kellene*

SZENDI NÓRA

Kiss Tibor Noé második, *Aludnod kellene* című kötete tanúságtétel a végekről, a végen is túlról, ahová senki nem megy önként, és ahonnet nem tér vissza senki: nekünk, olvasóknak sem lesz könnyű. A kisregény az *Inkognitó*hoz hasonlóan, annak szuggesztív térélményt nyújtó elbeszéléstechnikáját továbbfejlesztve (sőt konkrét helyszíneket, motívumokat átemelve) a kiszolgáltatottság és a magány állóképek, mikrotörténesek mozaikjaiból kibontakozó állapotrajza. Kiss hősei a semmi peremén, egy láthatatlan világban bolyongnak, amelyet hiába is keresnénk az atlaszon, mert nincs neve, és nincsenek földrajzi koordinátái, vakfolt, ahová az elbeszélő makróobjektívje nélkül bepillantást sem nyerhetnénk. Pedig itt van, életünk visszáján, egy nemlétbe süllyedt Magyarországon.

A telep egy valaha volt állami gazdaság segélyeken és idénymunkákon tengődő dolgozóinak elprivatizált, lezüllesztett lakhelye, melyen egy szenvedélybetegnek fenntartott, de inkább élők temetőjeként funkcionáló intézet ápoltságával osztoznak. Hermetikusan elzárt világ ez, amit egyetlen vékony cérnaszál, egy árnyéktalan bekötőút fűz az élet színéhez, vagy legalábbis ahhoz a világhoz, ahol az emberek élni látszanak. A szöveg ugyanis a helyszín tágabb környezetével kapcsolatban sem hagy túl sok illúziót: a regényuniverzum két viszonyítási pontja, a telep szomszédságában lévő, belterjes falu és a tőle nagyjából húsz kilométerre fekvő, elszemélytelenedett, provinciális város éppoly sivár, mint a telep, csupán a léptékek változnak. A regény nem pusztán egy zárványként itt rekedt, haldokló létformáról,

hanem az egész vidékről fest nyomasztó és sötét képet.

Míg az *Inkognitó*ban a közösséggel kényszerűen szembekerülő, sarokba szorított egyén az abszolút középpont, ő is kalauzolja végig olvasóját a regény belső térére alakuló színhelyein, addig a több mint egy tucatnyi szereplőt mozgató *Aludnod kellene* hősei közül egyik sem emelkedik főalakká (legföljebb fejezetről fejezetre más kerül előtérbe, összesen heten), amint szavaik sincsenek, amelyekkel történetük elmondható volna: helyettük egy testetlen hanggá redukálódott elbeszélő tudósít az eseményekről, illetve enged bepillantást hősei múltjába. A szöveget egy nyolcadik hős, a telepről szökni készülő fiatal lány, Szandra rejtekútjai, nyomtalanul eltűnő nyomai hálózák be, neki mégsem jut saját fejezet: története éppen akkor zárul le, amikor ténylegesen elkezdődhetne.

Bár a telepen otthonosan mozgó, ember nem járta szegletekbe is bepillantást nyerő, kíméletlenül alapos narrátor a legapróbb (szinte a moccanatlanságot közelítő) mozzanatokra is rázoomol, ellipszisektől szabdalt, minimalizmusra törekvő nyelve szitaként pergeti át magán mindazon információkat, amelyek segítségével hézagmentesen összetapasztgathatnánk az eseményeket. Nem csupán elhallgat, ő maga sem tud mindenről, egymásnak akár ellentmondó állításokat is megfogalmaz attól függően, épp mely szereplője nyomába szegődik. Rejtett empátia ez, a hősök mellé és helyzetébe állás, többféle nézőpont és sors megmutatása, anélkül, hogy a sajnálkozás felszabadító, végső soron kényelmes érzését ébresztené bennünk. Tökéletes közvetíthetőség nincs, nemcsak köztünk és a telep, de a telep lakói között sem, akik, ha csak tehetik, elkerülik egymást, és az igazán lényeges dolgokról inkább hallgatnak. A közlésre való képtelenség, a kényszerű vagy választott némaság, a beszélgetések akadozása visszatérő motívumok, a hősök gyakran önmaguk számára sem tudják megfogalmazni érzéseiket, nyugtalanító kérdéseikre nincs, aki feleljen. Legmagányosabb pillanataikban a narrátor is szem elől téveszti őket, az ember nem járta éjszakába vakuz bele, de a teljes sötétséget legföljebb megörökíteni tudja, elosztatni nem.

A telep emlékek temetője, ahol rég mínuszban telik az idő, a telep lakói az utolsó utáni pillanatban vesztegelnek, már órát sem használ senki. Minek, hiszen nincs jövő, ami felé érdemes volna sietni, csak ciklikusság, az emberek „[c]igarettától cigarettáig, etetéstől etetésig, napkeltétől napnyugtáig” vegetálnak. (68.) Míg Krasznahorkai László *Sátántangó*jának és Borbély Szilárd *Nincstelenek*jének hősei megváltásban reménykednek, várják a csodát, valamely tőlük független erőt, amely kiemeli őket végeláthatatlanul hömpölygő jelenükből, addig a teleplakók legföljebb az alkonyat után sóvárognak, amikor végre róni kezdenek emlékeik mind járhatatlanabb ösvényeit.

„A telepen mindenki álmatlanságtól szenvedett. Az emberek évek óta

virrasztottak, mindenki a maga halottját siratta. Ha pedig halottja nem volt, siratta az élőt, akit mindörökké elveszített.” (16.) A hatvanéves Gulyás Feri és Pongrácz Antal szüntelenül (ha nem is boldog, de élhetőbb) múltjuk relikviáiba ütköznek, a harmincas Szokola Bandi egy ágyban alszik a feleségére kísértetiesen hasonlító lányával, Szandrával, a vele egykorú Pék Lacinak és Tatár Pistának viszont már emlékei is alig maradtak, mindent felver a felejtés dudvája, homályos képek, az idősebbek idegenül ható történetei, feltehetően kérdések a halott vagy beszédképtelen szülőknél.

Még náluk is kifosztottabbak az intézet lakói, egykori személyiségük ösztövére csontvázai: korábbi életükben használt nevük mintegy érvényét veszítette, legtöbbször az itt kapott (a személyiséget egyetlen vonásra redukáló) becenevén szólítják. „Az arcuk helyén foszladozó maszk. (...) Néhány felszaggatott vonal, vízszintesen a száj, függőlegesen az orr.” (108.) Közülük a lábával együtt gyökereit is elvesztő, saját halálát túlélő Fállábú az egyetlen, akinek múltját (a mulatós kedvű tangóharmonikást, Harangozó Palit) is megismerjük. Az elbeszélés előrehaladtával (nem véletlenül ő a zárófejezet központi alakja) egyre fontosabb, már-már rezonóri karakterré, az értékelő reflexiók (a szűkszavú narrátor helyetti) kimondójává válik. Ő fogalmazza meg azt is, hogy a telep lakók nem sokban különböznek az (általuk bolondnak, értéktelennek tartott) intézetiektől (akik viszont őket röhögik ki a hátuk mögött): „Lassan megöregülnek a telepen, de (...) nekik mégis itt jó. (...) Az intézetben volna a helyük. Éppen olyanok, mint az itteniek, akikre takarodó után rázárják az ajtót. Aztán már csak az erkélyről bámulhatnak az éjszakába.” (139.) Az egyetlen hős, aki nem lakik a telepen (bár mindinkább foglyának érzi magát), Szebeni Miska, az intézet ápolója, ám ő homoszexualitása miatt éppúgy kívül reked az életen, mint a telep lakók, rejtőzködése sem látszik máshonnan, mint a telepről.

Még a telepet privatizáló Pongrácz Antal is csak látszatkiváltságokkal rendelkezik a többiekhez képest. Tőle függ ugyan kevéske munkalehetőségük, és a (naponta kétszer félóra – ha egyáltalán – kinyitó) bolt is az övé, de kisstílű hatalma fogságban is tartja, a telep elviselhetetlen szaga „[l]assan a bőrébe ivódott”, csupán láncszem a kölcsönös függőségek szövedékében. „Gyűlölte a hajnali ébredést, a moslék szagát, a primitív vicceket. Aztán ő lett az állami gazdaság elnöke.” (44.) Pongrácz, akár a többiek, mintha csak elszenvedte, s nem alakította volna saját sorsát, akár a megkopasztott táj a nap perzselését. Olyan idegen test, szálla, amelyet körbenőtt a hús, és képtelen kilöködni, holott „[m]ég annál is jobban gyűlölte a telepet, mint amennyire a telep lakói őt gyűlölték.” (44.)

A telep mindent magába nyelő fekete lyuk, ahonnan semmi sem tűnik el, legfőljebb eredeti funkciója változik meg, mint a ruhaszáritóként használt parabolaantennáé, esetleg takarásban marad, akár a fűben lapuló szemüveg, mely csak az éjjeli lámpa fényénél megcsillanva árulja el rejtekhelyét. A táj

arculatát használati tárgyak bomló tetemei és szellemépületek alakítják, amelyeket lassan maga alá gyűr a vegetatív lét burjánzása. A milió aprólékos – gyakran állítmányok nélküli mellérendelésekben történő –, hol leltárszerű, máskor lírai ábrázolása bravúrosan teremt nyomasztó, mégis rabul ejtő atmoszférát. A telep autonóm törvényekkel rendelkező, megbonthatatlan, beteg organizmus, egymást emésztő és fenntartó kölcsönhatások szövédéke, melynek a tárgyi és szerves világ, a házi- és vadon élő állatok, a szüntelen, monoton zaj, a természeti jelenségek, a nap és a napszakok váltakozása éppúgy résztvevője (így a regénynek is hőse), mint az ember, aki gyakran alig-alig üt el a monokróm háttértől. A szöveg sokszor nem is húz éles határt emberi és emberen kívüli, sőt élő és élettelen között: a vézna figurák a fák közé mosódnak, az artikulátlan ordítást a kiserdő, a szavakat a fullasztó levegő nyeli el, de többnyire meg sem szólal senki, a sorompó szélcsendben is nyikorog helyettük, éppoly egykedvűen, mint a dróttal felakasztott, tehetetlen tárgyként himbálózó emberi test.

A szeretetlen szimbiózisban ugyanakkor az élővilág is az emberhez deformálódik, mintha lakói tükörképe volna, az emberek világára jellemző diszharmónia uralja: „[a] fák alatt rothadó, összetapadó levelek orkánért imádkoztak, hátha végre szétszakítja őket egymástól.” (140.) A telepen mindenki potenciális ellenség, sosem tudni, „hogya a másik mit forgat a fejében” (17.), a teleplakók az ablakokból lesik a többiek minden mozdulatát, és (több-kevesebb sikerrel) örökösen rejtőzködnek egymás elől. De nemcsak ők gyanakszanak társaikra, hanem a saját bőrükön tanuló állatok is rájuk és a többi állatra, még a fák mozdulatlansága is cselekvés, mintha készenlétben várakoznának a sötétben, a vihar pedig orozva ólálkodik a telep körül.

A kötet első bekezdésében a megcsonkított táj sebei jelek, egy hanyatlástörténet íve rajzolódik ki belőlük, melyben ember és környezete szüntelenül egymás ellen fegyverkezik. A casus belli Pongrácz Antal tette, a bekötőutat szegélyező jegenyefák (a közösség részéről ellenzett, de túrt) kivágatása, ami a hanyatlás kezdetének szimbólumává válik. A lakóitól elbitorolt terület gazdátlan senkiföldje lesz, amire nincs, aki gondot fordítson, a pusztításra és nemtörődömségre válaszul pedig a természet is hadat üzen az embernek, nyugtalanító, támadásra kész erőként terpeszkedik a romok közt, teret követel magának, akár a Szokola Bandi udvarán heverő mosógépből kihajtó bokor, vagy mint az orkán, amely mintha az egész telepet el akarná söpörni a föld színéről.

A szöveg az ellenséges, de legalábbis kiismerhetetlen természet ábrázolásához közhelyszámba menő vándortémák felhasználásával, jelentéseik kibővítésével, akár kifordításával teremt saját, izgalmas és következetesen kidolgozott motívumrendszert. Ennek legszélsőségesebb példája az életre, az értelem világosságára utaló nap, amely a regény fonák világában a pusztítás szimbóluma, tájat és testet egyaránt elsvatagosít,

felhevíti a tárgyakat, sugarai felnyársalják az embert. A látás elvesztésének ugyancsak visszatérő motívumával szintén összefüggésbe hozható: felkeltével fokozatosan vesznek el a telepről a színek, fénye elvakít, szemkápráztató csillogással, csalfa délibábokként verődik vissza a szétdobált műanyagról.

A néphagyományt is megidéző halálmadarak, a varjak antropomorf, gyakran az embernél is emberibb jellegükkel ütnek ki a regény élővilágából, ábrázolásukkor az elbeszélő nem egyszer váratlan megszemélyesítésekkel él: nyakkendőjüket igazgatják, frakkjukat porolják, kezüket összekulcsolva hajlongnak. A hősökkel ellentétben jól működő csapatba szerveződnek, cselekvésük mindig célirányos, örökösen sugdolóznak, tanakodnak, féltékenyen őrzik titkukat: egyedül a Fállábúval osztanák meg, aki maga is sokat tud a halálról, ám a varjak nyelvét hiába próbálja megfejteni. Az élet visszaján a halálmadarak a legélelmesebb lények, ravaszáguk és óvatosságuk miatt kipusztíthatatlanok.

Egyetlen hős áll harmóniában a természettel, az álombéli szellemalakból fokozatosan hús-vér figurává ízesülő Szandra. Egyszerre titokzatos nő és szurtos, sebhelyes térdű, hangosan csámcsogó vad gyermek, emberfölötti és emberalatti lények keveréke. Bátor és elszánt, kizárólag a (hozzá hasonlóan szférák határán álló) varjaktól fél, de védtelen is, hiába akad vele dolga mindenkinek, a legmagányosabb figura. „A telepen csak fiúk voltak és iszákosok. Ő egyedül volt.” (136.) Tisztábban látja a telep viszonyrendszerét a többieknél, de lázas motyogásával, halandzsázásával, szakadozott, fátyolos beszédével mintha egy másik világ látnoki küldötte volna, aki képtelen átadni üzenetét. Minél több részletet tudunk meg róla, annál inkább tűnik az emberi világ helyett a telepi fauna, sőt flóra részének, aki mintha a természet nyugtalanító zabolázhatatlanságát jelentené a teleplakók számára. Az erdő, ahol háziállatoknak kél lába, de még az ember is eltéved fái útvesztőjében, Szandra számára otthonosabb az otthonánál: liánként fonódik a vékony törzsekre, összeolvad a fákkal, mintás ruhája tökéletes mimikri. Mintha szökése szükségszerű kudarcát is épp az okozná, hogy túlságosan egylényegű a teleppel.

A regény előrehaladtával az elbeszélő információi mind hiányosabbak, a zárófejezet végére perspektívája szinte összeolvad a Fállábúéval: az utolsó képben tudása semmivel sem több, mint a brutálisan megcsonkított holttestre meredő hőséé. Az *Aludnod kellene* nem krimi, amelyben a jelenetek időbeli-logikai rendbe fűzésével megoldható a feladvány. Az elbeszélés éppen azért nem lineáris, és marad töredékes, mert a telep körbeforgó, önmagát felfaló látszatidejében feloldódnak az oksági kapcsolatok, az indítékok (ha vannak is) nem érhetőek vagy közvetíthetetlenek. A jövő már megtörténte előtt bekövetkezett, gyülekvő halálmadarak és delíriumos látomások képében türemkedik az elfolyó jelenbe. Éppen, mert mindenki

gyanús, hiába is keressük a tettetést, mintha az maga volna a telep. „Innen te nem mész el” – mondja Gulyás Feri félbolond, gyámoltalan élettársának, Irénkének, figyelmeztetése azonban valamennyi hősnek szól: a potenciális tettesek egy kicsit mindannyian áldozatok is.

(Magvető, Budapest, 2014)

Színész és néző

Turi Tímea: *A dolgok, amikről nem beszélünk*

BARNA PÉTER

DOLGOK
AMIKRŐL
NEM
BESZÉL-

„Hadd legyek én fenn a színpadon, / és a néző is én, legyek százszor. / Legyek a taps. Aki tapsol, / a kritikus, aki mindig ott van, // és a vidéki lány, aki nincsen. / Udvarold körbe a kertemet, / az udvarlástól lesz csak a kertem, / legyél az, akitől félnem kell, // ha nincs tolvaj, nem is lesz kertem. / Legyél a kerítés, kedvesem, / hogy mégse tudjak kihajolni, / jaj, legyél a lécs, hogy legyen rés / mindig csak nézni a kintet.” (*Körbe a kert*, 10.)

Ez a néhány sor nemcsak programadás vagy ars poetica, de egyfajta mise en abyme-ként mutatja azt meg néhány sorban, hogy mit is fejtenek ki Turi Tímea *A dolgok, amikről nem beszélünk* című kötetének versei. „hadd legyek én fenn a színpadon, / és a néző is én” – hangzik a kulcsgondolat, mely az elbeszélő egyfajta megkettőződését idézi elő. Aktív és passzív, cselekvő és megfigyelő, megszólaló és hallgató szerepekről van szó egyszerre. Mindenre kiterjedő, mindent szemmel tartó, ugyanakkor visszahúzódva, a háttérből figyelő lírai szerep ez, mely tele van feszültséggel és ellentmondással. És bár az eseménydús élet beteljesítése az egyik legfőbb vágy és törekvés, a passzív oldal a külső körülmények és kényszer miatt sokkal jellemzőbb. És nemcsak ebben az egy versben, hanem a kötet legtöbb költeményében. „A világban akarok élni, és hogy én legyek a világ. / Hogy untermán legyek és főszereplő. Én! Én! / Hogy az akarás tegyen azzá, aki vagyok, / és hogy független legyek minden akarástól. / Hogy az én: ez a különbség legyen. / És én azt akarom, hogy ne legyen különbség. // Mindenki nézze, hogy elbújok. Szépen bújjak / el. Fúrjam a fejem régi hajlatokba, / Legyen teste már a múltnak, / mert akarom, hogy ne csak a kívánságtól legyen” (*Zubolymatiné*, 12.)

A kötet legfőbb témáját a lírai én saját életében betöltött szerepének megváltozása adja. Olyan pozícióba kerül, olyan életszakaszba érkezik, melyben nem ő lesz a főszereplő, melyben nem csak, vagy nem elsősorban az ő akarata érvényesül. A versekben uralkodó feszültséget éppen ez adja: az ambíciók és az azokkal szemben álló feladatok és elhatározások ellentéte. A lírai én úgy fedi fel múltjának részleteit, jelenének legfontosabb kérdéseit vagy éppen a jövő terveit, hogy közben végig fel-felvillantja az elhallgatás lehetőségét. Egyfajta megváltozott magatartásforma ez, melyet a külső körülmények és a társadalmi szerepváltozás idéz elő. Ennek elsődleges oka már a gender témakörhöz tartozik. A férfi és női szerepek szembe kerülnek egymással, a női oldal alárendeltebbnek bizonyul. Ezen kívül pedig a párkapcsolatok és a házasság sem a vágyott boldogság terepei, sokkal inkább jelentenek egyfajta nyomasztó determináltságot, gúzsba kötő állandóságot. A legtöbb esetben az árnyoldallal, a negatívumokkal és a nehézségekkel szembesülünk. „A férfi akkor sincs otthon, / amikor otthon van, csak test, / de a nő akkor is otthon / van, mikor úgy tűnik, nincsen. / És elmegy a nő, de visszatér este, / és elmegy este, visszajön reggel. / És elmegy a nő, százele, messze, / de a férfi marad a kertben. / És a nő nézi, hogy messzire ment el, / és sóhajtván visszanéz egyszer: / ott látja magát a házban, az ágyban, / a szobában ott lát egy képet: / férfiak ülnek a kertben – / azt hiszik, gyűlölöm őket, / pedig csak azt mondom, / hogy édes szíveim, / drága kis szíveim, / ti nem tudjátok, hol éltek. (*Férfiak ülnek a kertben*, 76.) Az érték kategóriák nyilvánvalóak: a nők szerep- és áldozatvállalása jóval fajsúlyosabb és jelentősebb, mint a társuké.

A *Kék bárány* című fejezet egyfajta fordulópontnak nevezhető. Mindaddig a költemények legfőképpen az én szerepvállalásáról és a múlt értelmezéséről szólnak. Ezt követően a látókör többosztatú lesz, és nagyobb szerepet kap a környezet is. A *Történeteink nullfoka* már a fordulópontok és a sorsfordító események értelmezésére, értékelésére is kitér. Olyan pillanatképeket, kiragadott résztörténeteket foglal magába, melyek egyfajta metonímiaként funkcionálva, kicsiben foglalják magukba a globális mondanivaló lényegét, részként, részletként sűrítik magukba az egészet. A beszélő szerepe azonban már inkább nosztalgikus, múltidéző színezetet ölt, a jelen sajátja a szemlélődés passzivitása marad. „A legszebb évek azok, amiket észre sem veszünk. / A legszebb évek vége pedig pont akkor jön el, / amikor visszanézünk”. (*A legszebb évek*, 54.) A kíméletlen tisztánlátást keserű őszinteség, és olykor nyomasztó letargia és pesszimizmus kíséri. Ez a hangulat nemcsak az egyes költeményekre vagy bizonyos fejezetekre jellemző, de már a kötet egyik leghangsúlyosabb részében, a fejezeteken kívüli nyitóversben is megjelenik. A *Meridián* egyszerre szól a megérkezés és megnyugvás reményéről, és az ennek ellenére bekövetkező, és mindezzel kontrasztban álló kudarc beismeréséről és elfogadásáról. „Istenem, hideg a

bizonyosság, / hogy a tétova mozdulatok végül beérték, / hogy beértünk mindannyian, / hogy egyszerre értünk, hogy most értünk be – / és most elbukunk” (*Meridián*, 5.) A fejezetcím is beszédes, a bárány egyfajta áldozati szerepet szimbolizál.

A gender-vonal általánosságban titokzatosságba burkolózva merül ki. Ez jelölheti azt a társadalmi prűdériát, ami még mindig óvatosan nyúl az ilyen és ehhez hasonló kérdésekhez és jelenségekhez, ugyanakkor következhet abból is, hogy a beszélő maga sem képes a nyílt beszédre, a kommunikáció egyirányú és egyoldalú. Elsősorban beismerésről, őszinte szembefordulásról beszélhetünk. A női sorssal, annak ellentmondásaival és nehézségeivel foglalkozik a *Nadrágszerep* című költemény is: „olyan magasan vagy, hogy rájössz: a színpad igazából / kakasülő, és a nézőtér messze a színpad – / beázik, hullik és roppan / a vakolat és a keresztgerenda – / mindenki menekül – nem kell végigtátogd – / zuhan a mennyezet, romok, mintha díszlet, / és te egyedül maradsz / egy férfival – // fát hoz. Ott vagy, és ő ott van. / Félhomály. Por. Édes dohszag.” (*Nadrágszerep*, 72.) A versek zöme enigmatikus, a beszélő számtalan lényeges részletet kimondatlanul hagy („Nem a test tesz nővé. Nem a lélek / érzékenysége. Hanem az, hogy / minden nőnek van egy története, amit / nem mesél el.” *Fehér elefánt*, 18.) A hallgatás és az elhallgatás persze legtöbbször beszédesebb, mint számtalan történet. Míg a társas viszonyban a nő az állandóságot, a stabilitást, a konstans jelenlétet és a felelősségvállalást jelöli, addig a férfi, bár nélkülözhetetlen, mégis kiszámíthatatlanabb, bizonytalanabb természetű. A nő életkihívása a számtalan feladat összeegyeztetésén túl az is, hogy megállja a helyét ezen az ingoványos talajon, együtt éljen azzal, amivel a legnehezebb: gyötrő kétségeivel. Válaszokat a legkritikább esetben kap, a beletörődés legmagasabb szintje az az állapot, amikor már kérdései sincsenek.

A kötet vége felé közeledve a versek hangulata egyre borongósabb és sötétebb, mondanivalója egyre pesszimistább lesz. Jó példa erre *A magányállandó* című vers. „A nők / akkor is otthon vannak, amikor távol. / Sosem esnek szerelembe otthon. / Anya és apa, ha ölelik egymást, / elnéznek egymás feje felett.” (*Családi kúr*, 80.) Hasonló hangulatban szól az *Utólag belátni* című záróvers is, mely a házasságok és családok sérülékenységéről ír. Arról, hogy a megnyugvás és a harmónia terepe hogyan változik át az állandó konfliktusok és feszültségek helyévé, és hogy két ember örök fogadalma miként lesz semmitmondó: „Házások; de legalább van egy másik férfi, nő, / akivel együtt élnek, aki menedék a családi perpatvar elől, / hogy legyen egy új család, amiből a saját gyerek majd / kimenekül. Elhagyják a szülői házat, dédelgetnek, / és elhagyják őket újra. Nincsen szülői ház.” (*Utólag belátni*, 89.)

Turi Tímea lírája kifejezetten személyes hangot üt meg *A dolgok, amikről nem beszélünk* című kötetben. Mindez bátor és tanulságos költeményeket

eredményez. Tanulságosakat, mert a személyességen túl társadalmi perspektívákat nyitnak, és olyan narratívákat mozgatnak meg, amelyekkel prózában többször találkozunk, amelyek lírában kevésbé megszokottak. A kötet épp ezért nemcsak a gender-narratíva szempontjából, hanem általános szempontok és értékkategóriák szerint értékelve is rendkívül érdekes és figyelemreméltó olvasmány.

(Magvető, Budapest, 2014)

A szocializmus melegágyából

Végel László: *Bűnhődés*

HANDÓ PÉTER

Nyugat–Kelet. Egykor és ma? Mit jelent egy közép-kelet-európai polgár számára az itt- és az ottlét? A „Balkán” felől? Egy jugoszláviai/szerbiai magyar számára?

Kilépés. Visszalépés. Honnan és hová? S ebben a mozgástérben miképpen identifikáljuk magunk? Az idegenségérzésünknek hányféle bugyra van? Miközben ezeket járjuk, miért is bűnhődünk? Létezik kollektív bűnösség? Van egyáltalán bűnhődés nélküli élet?

Szinte végtelenné tágítható azon kérdések köre, amely Végel László *Bűnhődés* című naplóregénye alapján felmerül abban az emberben, aki ízlelte a szocializmus 3 forint 20 filléres kenyerét, aki érzi, tudja, a „rendszerváltás” nem hozta el a remélt, ígért „megváltást”. Valami túl mélyen beivódott a zsigereinkbe. Valami, ami rezonál a történelemre. Vagy maga a történelem, mint annak forrása, előidézője.

Végel László klasszikus hármas felosztású műve velejéig modern, mind abban, ahogyan az időrendiséggel bánik, mind pedig abban, ahogyan a történet értelmezésének és az önreflexiónak kiemelt szerepet biztosít a szövegfolyamban. A *Nach Berlin...* című, esszéisztikus hangvételű, önmegszólító szövegben egy berlini látogatás a szocialista örökséget idézi fel, a múlttal való leszámolást teszi szükségessé. Felmerül az a kérdés is, hogy a közép-kelet-európai ember a peremvidéki létből hozott kulturális beágyazódásai révén miért képtelen nyugatiként viselkedni és érezni, másrészt hogy Nyugat-Európa miért nem tud mit kezdeni az innen érkezők másságával. Végel szerint az utóbbihoz az is hozzájárul, hogy a „nyugati” ember saját közegén túli világáról szóló ismeretei felületesek, mert „néhány

botrányos politikai ügyet” (14.) kivéve nemigen tájékozott, a magatartása lekezelő és tudálékos. Mindebből következően a közép-kelet-európai „fattyúállapotban” van és – jó eséllyel – örökre abban is marad. Európán belül nem kerülhet sor be-, legfeljebb csak elfogadásra. És éppen az egymással szemben elkövetett dolgok, valamint a „győztes” nemzetállamok önimádata miatt. „Az egész európai jelen idő botrányos igazságtalanság, helyrehozhatatlan és értelmetlen bosszú. A láthatatlan európai falakat, melyek tövében időnként apró tüzek gyúlnak, nem döntötte le senki. Európa peremvidékén a falak láthatatlanok és ledönthetetlenek.” (17.)

Hogy mitől is azok? Ezt bontja ki a második, a kötet címét is adó fejezet, a *Bűnhődés*. Ezúttal is főképp berlini utak, utazások elevenednek meg, s ezt szövik át jugoszláviai, szerbiai tapasztalatok, léthelyzetek, viszonyulások, kölcsönös előítéletek. Végel itt némi fanyar nosztalgiával idézi fel azt a közeget, amelyben íróvá, jugoszláviai magyar íróvá, s ennek következtében – a sok nemzetiségű állam széthullása nyomán – „hontalanná” vált. Gondolatmenetében kiemelt fontosságú a – főképp a második világháború következtében, annak folyamányaként kialakult – német–jugoszláv viszony, az itt és ott élő emberek mentalitása, léttel kapcsolatos alapállása közötti különbség.

Ennek érzékeltetéséhez, szemléltetéséhez több történetet is fölhasznál. Például egy alkoholistává vált partizán esetét, aki előtt ígéretes karrier állt a második világháborúban, a Tito vezette hadműveletek során, ám a rá bízott feladatot nem bírta teljesíteni, s ezzel a párt számára bukott emberré vált. Nem volt több vétké, mint hogy nem vigyázott eléggé a felügyeletére bízott német tisztre, aki fogolycsere tárgyát képezhetette volna, ha nem veti magát a csapatmozgások közben egy szakadékba. A lecsúszott és megvetett veterán harcos évtizedeken át nem értette, miért lett öngyilkos a tiszt, hiszen kiváltságosként bántak vele, mindent biztosítottak számára, ami – mint hadifoglyot – megillette; ráadásul a fogolycsere nyomán hamarosan visszakérülhetett volna az övéihez. Föl nem foghatta, hogy „[e]gy úriember minden szituációban uralkodni képes önmagán is, a helyzetén is. Nem veri ki a balhét. [...] Egy úriember sokkal többet ér, mint egy náci vagy egy kommunista. Saját sorsa felett – amíg tart, és addig tart, amíg ésszerűnek tartja – ő fog uralkodni.” (95.) A közép-kelet-európai viszont nem ura a sorsának. Konc, akit hazájában ide-oda vet a hatalom, az aktuálpolitika, idegen honban viszont „[o]lyan, mint a jól fizetett rabszolga: termeljen, adja ereje és tudása legjavát, de ne jártassa a száját!” (34.) Itt ezért, ott azért fattya ő a világnak. A végeli fanyar humor is ebben a részben mutatkozik meg leginkább. Miközben jókat derülhetünk a Szerbiából Németországba tartó busz utasai közötti, nemzetiségi konfliktusokból táplálkozó egyéni civódásokon, vagy épp az elmesélt történeteiken; közelebb juthatunk annak megértéséhez, mitől és miért vagyunk mások, úgy európaiak, hogy

mégsem azok, úgy részei, részesei egy államnak, hogy mégsem azok, úgy rendszerváltók, hogy mégsem azok. És éppen úgy szabadok: mentesek az előítéleteinktől, szabadok a döntéseinkben, a megnyilvánulásainkban... S ha ténylegesen szabadok, akkor hontalanok, se itt, se ott, miközben itt is, ott is, idegenül.

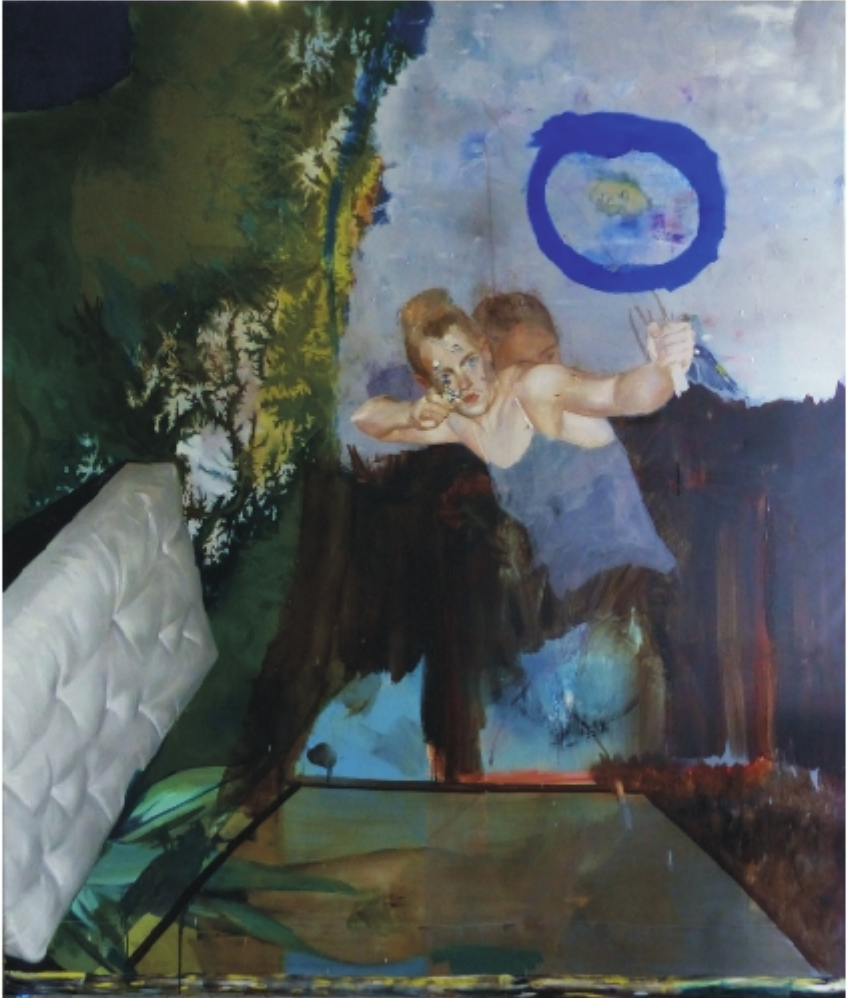
A *What is Yugoslavia?* című záró résznél visszatér az esszéisztikus hang, melyben Végel László – a teacher felkérésére – arra a kérdésre keresi a választ, „miféle álom volt az a Jugoszlávia?, milyen lesz az erőszakos ébrenlét?” (153.), mert muszáj felébredni, muszáj szembesülni mindazzal, ami a nép tagjai, és a különböző népek között megesett, megesik. Előbb-utóbb be kell ismerni, „monumentális skizofréniában” szenvedünk: a volt kommunista és az új vadkapitalista egy és ugyanaz. Alakoskodott ott is, alakoskodik itt is. Mindig a lét, a jólét meg- és fenntartásáért. A tapasztalatok alapján látható, hogy „a szabadság némiképpen valamilyen romlottság is [...]; a szabadság csak büntudatot kínál fel, mert a minták nyomására elsiklunk a világom mellett” (160.), „nem vesszük tudomásul, hogy kórusban beszélünk, kórusban szenvelgünk, kórusban hallucinálunk és kórusban álmodozunk; vagyis botrányosan hasonlítunk egymásra, az acsarkodásban, a gyűlölködésben, az akarnokságban, a nyomorúságos tengődésben, a hazaszeretben, a nemzeti szerepjátásban” (163–164.)... Ez lenne hát az a helyzet, amelyhez a szocializmusban ágyaztunk meg? Amelyet nem ért Nyugat és nem ért Kelet? S amit esetleg mégis megértett belőle, azt a másiknak képtelen elmondani. A határok még elevenek. A nyelv számára is.

(Noran Libro, Budapest, 2012)

● BALOGH ÁDÁM (1981, Szolnok) költő, író ● BARNA PÉTER (1988, Sárospatak) kritikus, szerkesztő, újságíró ● BOGYÓ NOÉMI (1970, Losonc) író ● GORDON HENRY (1955, Philadelphia) odzsibve költő, író ● GYUKICS GÁBOR (1958, Budapest) költő, író, műfordító ● HANDÓ PÉTER (1961, Salgótarján) író, költő, antropológus ● JUHÁSZ TIBOR (1992, Salgótarján) költő ● KADLÓT NIKOLETT (1986, Salgótarján) költő, szerkesztő, újságíró ● KÁNTOR ZSOLT (1958, Debrecen) költő, író, szerkesztő ● NAGYPÁL ISTVÁN (1987, Budapest) költő, író ● NÉMETH ZOLTÁN (1970, Érsekújvár) költő, kritikus, irodalomtörténész ● RAINER MARIA RILKE (1875, Prága – 1926, Montreux) ● SOPOTNIK ZOLTÁN (1974, Salgótarján) költő, író, szerkesztő ● SZÁVAI ATTILA (1978, Vác) író ● SZENDI NÓRA (1988, Budapest) szerkesztő, kritikus, író ● SZILI JÓZSEF (1929, Budapest) költő, irodalomtörténész ● UJLAKYISTVÁN (1958, Salgótarján) tanár, történész, publicista ● WIRÁGH ANDRÁS (1982, Hatvan) irodalomtörténész ●

KALICZKA PATRÍCIA (1988, Balassagyarmat) festőművész ● **TANULMÁNYOK** ● 2011 Faculdade de Belas-Artes da Universidade de Lisboa, Lisszabon; 2007-2013 Magyar Képzőművészeti Egyetem, MA Festő, Budapest; 2012-2013 Magyar Képzőművészeti Egyetem, MA Képzőművész-tanár, Budapest ● **VÁLOGATOTT CSOPORTOS KIÁLLÍTÁSOK** ● 2015 Works on Paper, Lucy Bell Gallery, Hastings, UK; A Csoport, Studio of Young Artist Association, Budapest; The Other Art Fair, Victoria House, London; Derkó2015, Kunsthalle, Budapest; 2014 A fehér árnyéka, Viltin Galéria, Budapest; derkó.pécsi, Múcsarnok, Budapest; Gyermekkorunk legunalmasabb nyara, Art IX-XI Galéria, Budapest; 2013 „Zónán túl” (Élesdi Művésztelep résztvevőinek kiállítása), Art IX-XI Galéria, Budapest; Esterházy-díjra jelöltek kiállítása, Szépművészeti Múzeum, Budapest; Magyar Festészet Napja, REÖK Palota, Szeged; Vásárhelyi Őszi Tárlat, Alföldi Galéria, Hódmezővásárhely; Art Moments Fesztivál – Flash Art szezonnyitó Pop-up kiállítása, Akvárium Klub Galéria, Budapest; Négyszemközt (Debreczeni Imrével, Kiss Gábor Attilával, Várhelyi Csillával), Art IX-XI Galéria, Budapest; Best of Diploma kiállítás, Barcsay-terem, Budapest; EMPIRE P, ICA-D, Dunaújváros; Doublethink, AmaTár kiállítótér, Budapest; MAMÜ Galéria – Új tagok bemutatkozó kiállítása, Budapest; 2012 Malomkörzés – Művészetmalom, Szentendre; 2011 Esterházy-díjra jelöltek kiállítása, Szépművészeti Múzeum, Budapest; The Seduction of Beautiful Art, Stephan Stumpf Gallery, München; FKSE – Új tagok bemutatkozó kiállítása, Stúdió Galéria, Budapest; Budapest Áramlat, Virág Judit Galéria, Budapest ● **TAGSÁGOK** ● F fiatal Képzőművészek Stúdiója (2010-); MAMÜ (2012-); Élesdi Művésztelep Egyesület (2013-) ● **DÍJAK** ● 2014 Derkovits Gyula képzőművészeti ösztöndíj, UniCredit Kisalkotói ösztöndíj; 2013 Esterházy Művészeti Díj sponsored by UNIQA; Gruber Béla díj; UniCredit alkotói ösztöndíj, 3. hely; 2010 IMDK-II.hely; Erasmus ösztöndíj; Ari S Kupsus S.C.S. díj ● **MŰVÉSZTELEP, REZIDENCIÁK** ● 2015 Krinzinger Galéria rezidenciaprogram – Petőmihályfalva; Firtosvárálja; 2013-2015 Élesd ●

Ára: ötszáz forint

„Elszoktam az üres lapoktól...”

Laczkó Pál

9 770555 886008 1 5004